

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'DA
AHLAKİ DÜŞÜNCE
(Yüksek lisans Tezi)
Ahmet BULUT
Rize - 2013

T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'DA AHLAKİ DÜŞÜNCE
(Yüksek Lisans Tezi)

Ahmet BULUT

Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN

RİZE – 2013

T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

TEZİN ADI
MUSTAFA RAHMİ BALABAN'DA AHLAKİ DÜŞÜNCE
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezin Yazarı
Ahmet BULUT

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN

Tez Savunma Tarihi
04/07/2013

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı		İmza
Başkan	:Doç.Dr. Hüseyin KARAMAN	.....
Üye	: Prof.Dr. Hasan AYIK	.....
Üye	: Yrd.Doç.Dr. Rifat Resul SEVİNÇ	.....

Enstitü Müdürü
.../.../2013

Onay Tarihi

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim. 12 / 06 / 2013

Ahmet BULUT

ÖNSÖZ

İnsanların ahlâka karşı olan ilgisi insanlık tarihi kadar eskidir dense mübalağa edilmiş olmaz. Zira ilk dönemlerden itibaren düşünürlerin kahir ekseriyeti ahlâk alanında ya bir eser telif etmiş veya yazmış olduğu bir eserde bu konuya yer vermiştir. Ahlâk konusu, insanların davranış biçimlerini, değer yargılarını ifade etmesi sebebiyle, insanın varlık alanını ve var olma sebebini konu edinen felsefenin ve filozofların dikkatini çekmiş, ahlâk hakkında düşünmeyi ve bu konuya katkı sağlamayı kendilerine görev edinmişlerdir.

Tarih boyunca ahlâk alanına duyulan bu ilgi zaman zaman ideolojilerin ve tartışmaların temel noktasını oluşturmuştur. Özellikle günümüz dünyasındaki maddi gelişmelerin zirveye çıktığı bir ortamda insanlığın yaşam tarzı nasıl olmalı? Ahlâk-i değerlerin mahiyeti neye göre belirlenmeli? sorularına verilecek cevap daha büyük bir anlam ifade etmektedir. Ahlâk-i değerlerin gitgide zayıfladığı ve karmaşık bir hal aldığı bir dönemde ahlâkın ne olduğu ve nedenselliği hakkında çağdaş düşünürlerin neler söylediği konusunda derinlemesine bir araştırma yapmaya ihtiyaç vardır.

Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk döneminde yaşamış olan Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâkla ilgili düşünceleri bu sebeple ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü Balaban batıda eğitim görmüş bir Felsefe Tarihçisi olarak batılı düşünürlerin ahlâk görüşlerini iyi özümsemiş, psikolojiyle ilgilenen biri olarak insan ruhiyatını iyi tahlil etmiş ve bir eğitimci olarak insan eğitiminde ahlâkın önemi ile alakalı değerli tespitlerde bulunmuştur. Biz bu tezde fikirlerinin yeterince tanınmadığını düşündüğümüz Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâk alanındaki düşüncelerini derlemeye çalışacağız.

Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk* kitabının önsözünde şunları söylemektedir:

Kurulup yükselmesine çalışılan halk terbiyesi sarayı için, bir çuval çakıl kadar değerde de olsa bu benim için büyük bir sevinç ve mutluluktur. Benim dileğim de bu saray kurulurken sırtımla getirdiğim bir çuval çakılın bulunmasıdır. Çünkü ben, inanıyorum ki herkes bu işe bir şeyler borçludur. Halkımızın kültür seviyesinden her aydın sorumludur. Devlet ve hükümet belki daha ziyade sorumludur. Umarım ki, benim bu bir çuval çakılım, halk

terbiyesi sarayını kuranlara; çam sakızı çoban armağanı deyip hoş görürler.¹

Biz de bu çalışmamızda ahlâk gibi önemli bir konuyu çalışarak o ulvi değerın anlaşılması için bir çakıl koyabilirsek kendimizi bahtiyar sayarız

Biz bu tezimizde Balaban'ın ahlâk görüşünün detaylı bir tasvirini ortaya koymağa çalıştık. Mustafa Rahmi Balaban ahlâk alanında yeterince eseri olmasına rağmen hak ettiği derecede fikirlerinin gün yüzüne çıkmamış olduğunu düşündüğümüz bir mütefekkindir. Bu amaçla biz çalışmamızın birinci bölümünde Mustafa Rahmi Balaban'ın hayatı ve eserlerini, ikinci bölümünde genel hatlarıyla Balaban'ın ahlâk anlayışının genel yapısını ve üçüncü bölümde de Balaban'ın din ve ahlâk eğitimiyle alakalı görüşlerini belirlemeye çalıştık. Bu manada Balaban'ın ahlâk ve ahlâk eğitimi ile ilgili yaptığımız ve ortaya koyduğumuz değerlendirme ve incelemeleri de sonuç bölümünde belirtmeye çalıştık.

Bu konunun tez konusu olarak belirlenmesinden tamamlanmasına kadar tezin her aşamasında benden katkılarını esirgemeyen, değerli zamanlarını bana ayıran danışman hocam Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN'a sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Ahmet BULUT

Rize 2013

---

¹ Mustafa Rahmi Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, İstanbul: Gayret Kitabevi, 1949, s. 3.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
İÇİNDEKİLER	7
KISALTMALAR	9
GİRİŞ	
Araştırmanın Konusu	10
Araştırmanın Önemi.....	11
Araştırmanın Amacı	12
Araştırmanın Kaynakları.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'IN HAYATI ve ESERLERİ

1. 1. HAYATI	14
1. 2. ESERLERİ	18
1. 2. 1. Kitapları.....	18
1. 2. 2. Makaleleri	22
1. 2. 3. Tercümelere	39

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'IN AHLÂK ANLAYIŞININ GENEL KARAKTERİ

2. 1. AHLÂKIN TANIMI, KISIMLARI, GAYESİ, BİLGİ AMEL İLİŞKİSİ ve OLUŞUMU	44
2. 1. 1. Ahlâkın Tanımı	44
2. 1. 2. Ahlâkın Kısımları.....	45
2. 1. 3. Ahlâkın Gayesi.....	45
2. 1. 4. Ahlâkta Bilgi Amel İlişkisi	47
2. 1. 5. Ahlâkın Oluşumu	49
2. 2. AHLÂKIN ÖZNESİ OLARAK İNSAN	51
2. 2. 1. İnsanın Varlığı.....	51
2. 2. 2. İnsanın Olgunlaşması	54
2. 2. 3. Mükemmel İnsan.....	56
2. 3. AHLÂK SİSTEMLERİ.....	57
2. 3. 1. Dinî Ahlâk.....	58
2. 3. 2. Rasyonel Ahlâk	59
2. 3. 3. Hissî Ahlâk.....	60
2. 3. 4. İlmî Ahlâk	60
2. 3. 5. Lâik Ahlâk.....	61
2. 4. AHLÂKÎ MÜEYYİDE	63

2. 4. 1. Medenî Kanun.....	63
2. 4. 2. Kamuoyu.....	64
2. 4. 3. Tabiî Cezalar ve Ödüller.....	65
2. 4. 4. İnsanın Bizzat Kendi Vicdanının Verdiği Cezalar ve Ödüller.....	65
2. 4. 5. Din.....	66
2. 5. VİCDAN - AHLÂK İLİŞKİSİ.....	67
2. 5. 1. Vicdanın Tanımı ve Vicdanla İlgili Temel Yaklaşımlar.....	67
2. 5. 1. 1. İskoçya Mektebi Nazariyesi.....	67
2. 5. 1. 2. Tekâmül Mektebi Nazariyesi.....	68
2. 5. 1. 3. Çağrışım Mektebi Nazariyesi.....	69
2. 5. 1. 4. Akliyyûn Mektebi Nazariyesi.....	70
2. 5. 2. Vicdanda Zıtlık ve Değişim.....	70
2. 5. 3. Vicdanın Değeri.....	72
2. 6. AHLÂK - VAZİFE İLİŞKİSİ.....	73
2. 7. İRADE VE AHLÂKİ SORUMLULUK.....	74
2. 7. 1. İradenin Ahlâka Etkisi.....	75
2. 7. 2. Ahlâkî Sorumluluk.....	76
2. 7. 3. Ahlâkî Sorumluluğun Şartları.....	76
2. 8. AHLÂKIN DERECELERİ.....	78
2. 8. 1. Hayvanî Ahlâk.....	78
2. 8. 2. İnsanî Ahlâk.....	79
2. 8. 3. Toplumsal Ahlâk.....	79
2. 8. 4. Stoacı Ahlâk.....	85
2. 8. 5. Fazilet Ahlâkı.....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'A GÖRE DİN VE AHLÂK EĞİTİMİ

3. 1. DİN EĞİTİMİ.....	88
3. 2. AHLÂK EĞİTİMİ.....	91
3. 2. 1. Ahlâk Eğitim Kurumlar.....	93
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	107
ÖZET.....	110
ABSTRACT.....	111
ÖZ GEÇMİŞ.....	112

KISALTMALAR

c.	: Cilt
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazret-i
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
md.	: Madde
bsk.	: Baskı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Vakfı

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Ahlâk; Arapçada seciye, tabiat ve huy mânalarına gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Çoğunlukla insanın fiziki yapısı için “halk”, manevi yapısı için ise, “hulk” kelimeleri kullanılmaktadır. Kavramsal bakımdan ahlâk, tutum ve davranış mahiyetindeki ruhî ve manevî melekeleri, insanın kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını, belli türden eğilim, düşünce, inanç, töre, alışkanlık, görenek ve bunlara giydirilmiş olan değer, buyruk norm ve yasalara göre düzenlenmiş ve bu haliyle gelenekleşmiş, yaşam biçimidir. Genel anlamıyla insanların bir toplum içinde uyumlu yaşamaları için kendilerine göre belirledikleri ilkelerin tümünü anlatmaktadır.² Büyük İslâm bilgini Gazzâlî ahlâk kelimesini şöyle tanımlar: “*Ahlâk, nefiste yerleşmiş öyle bir yetidir ki ondan fikrî bir zorlamaya ihtiyaç kalmaksızın davranışlar kolaylıkla ortaya çıksın.*”³

Ahlâkın analizini yapan ahlâk felsefesi ise belli bir ahlâk idesine sahip, belli bir yaşama idealini hayata geçirmek için mücadele eden, bireyin yaşayışı açısından çağının gidişatını, mensubu bulunduğu toplumun yaşayışını eleştiren, hatta gerektiğinde mahkûm eden bir ilim dalıdır. Ahlâk felsefesi mevcut değerler silsilesi yerine alternatif değerler, yaşama kuralları ve ilkeler koymaya çalışan ya da onu açık seçik olarak tanımlayıp kapsamını gözler önüne sererek meşrulaştırmayı amaçlayan olgudur. Yine ahlâk felsefesi filozofun tavrı bakımından ve ahlâksızlığın dilini analiz eden, ahlâk-î kavram ve yarguların niteliğini tartışan bir disiplin olarak, ahlâkın ne olduğunu, ahlâk-î davranışın nasıl oluştuğunu insan davranışlarının dayandığı temelleri, iyi ve kötü eylemleri inceleyen düşünce sistemidir. Burada felsefenin yaptığı şey, ahlâk-î kavramlar, değerler, yargılar ve ahlâksız denilen durum üzerinde ortaya konulanı derinlemesine, detaylı, düzenli ve sistemli bir şekilde düşünme, sorgulama, tahlil ve terkipler yaparak dile getirme işidir. Kısacası ahlâk felsefesi, ahlâka ve ahlâkla

² Mustafa Çağrırcı, “Ahlâk” md., *DİA*, İstanbul: c. II, s. 1; Ayrıca bkz. Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları, Ocak 2002, s. 3; Mustafa Çağrırcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1989, s. 5.

³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn*, Mısır: 1302, c. III, s. 49.

ilgili olan her şeye felsefî bir bakış tarzıdır.⁴ Ahlâk felsefesi ahlâkın temelini, farklı ahlâk kurallarından herhangi birini seçmemizi sağlayan sebepleri inceleyerek, insanın eylemlerini ve bu eylemlerin dayanaklarını kendine konu alır. Ahlâkın normlarını ve onda olması gerekenleri ortaya koyar.

Biz de bu çalışmamızda insanların ve toplumların hayatında bu kadar etkin olan bir ilim dalında Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâka yüklediği anlamı, onda hedeflediği gayeyi, ahlâk - insan, ahlâk - toplum, ahlâk - vicdan, ahlâk - irade arasında kurduğu ilişkiyi, din ve ahlâk eğitiminin önemini, kısacası Balaban'ın ahlâk felsefesini ortaya koymaya çalışacağız.

Araştırmanın Önemi

Ahlâk; tarihi süreçte bütün toplumları ve fertleri ilgilendiren bir konu olmuştur. Ahlâk, tutum ve davranışın kaynağı mahiyetindeki ruhî ve manevî melekelerin kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını; düşünce, inanç, töre, alışkanlık, gelenek, görenek ve değerler gibi insanların bir toplum içinde uyumlu yaşamaları için kabul ettikleri ve hayatlarına yansıttıkları ilkelerin tümüdür. Bu ilkelerin benimsenmesi sonucu ortaya çıkan görüşlere ise ahlâkî görüşler denmektedir. İslâm ahlâkî da ortaya çıkan bu ahlâk görüşlerinden biridir. İslâm ahlâkî ise İslâm'ın temel kaynakları çerçevesinde şekillenmiş ve belli niteliklere haiz bir ahlâk görüşüdür. İslâm ahlâk-ı, İslâm peygamberinin yaşadığı dönemde ameli olarak oluşmuştur. Diğer İslâm-i ilimlerin oluşması sırasında da nazarî yönü ortaya çıkmıştır. İslâm ahlâkının temel kaynağı ise Kur'ân ve İslâm peygamberinin sünnetidir. Temelini bu iki kaynağın oluşturduğu İslâm ahlâkî bu düşünceye mensup düşünürler tarafından sistemleştirilmiştir. İslâm ahlâkîyla ilgili temel eserler Hicri III. yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlanmış ve bu konuya İslâm düşünürlerinin kayıtsız kalmadığı ta ilk dönemlerden günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmiştir.

İslâm düşünce tarihinde birbirinden farklı ahlâk teorilerinin oluştuğu da görülmektedir. Ortaya çıkan bu farklı ahlâk teorileri, İslâm ahlâkçılarının mensup oldukları mezhep, yaşadığı zaman ve mekân, siyasal durum, bilgi kaynakları ve dünya görüşlerinden kaynaklanmaktadır. İslâm ahlâk düşüncesi içinde

---

⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 18; Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Vadi Yayınları, Ekim 1994, s. 119.

değerlendirilmesinin uygun olacağını düşündüğümüz Mustafa Rahmi'nin ahlâkla alakalı görüşleri bu manada ayrı bir önem ifade etmektedir. İnsanları ve toplumları bu derece yakından ilgilendiren bir konuda pek çok kitap ve makale yazmış olan Balaban'ın düşüncelerini ortaya koymak, bu ulvi değere katkı sağlama bakımında ve ahlâkla ilgili düşünceleri hak ettiği ölçüde tanınmamış olan bir düşünürün düşüncelerini yeni nesillere aktarım açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

İslâm ahlâkını ortaya koyan müelliflerden biri olan Mustafa Rahmi Balaban, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini, o dönem de yapılan ıslahat çalışmalarını, batıdaki fikri hareketliliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve bu dönemde yapılan inkılâpları yakinen görmüş, hatta bizzat içerisinde bulunmuş bir düşünürümüzdür. Balaban'ın hayatını, eserlerin, ahlâk anlayışını, din ve ahlâk eğitimine dair görüşlerini bu çalışmamızda ele alıp incelemeye çalışacağız. Mustafa Rahmi Balaban felsefe, din, ahlâk, psikoloji, eğitim gibi alanlarda ortaya koyduğu ahlâk görüşü batı ve doğuyu harmanlayarak insan mutluluğunu temin etmeği gaye edinen bir felsefe üzerine kurmuştur. Onun ahlâk görüşü, ilk başta her ne kadar bir sistem olarak karmaşık görülse de kendi içinde tutarlıdır. O ahlâk görüşlerini ifade ederken ilahi kitaplardan ve insanlığa mal olmuş düşünürlerin fikirlerinden hareket etmektedir. Bunları ifade ederken kendi düşüncelerini de bu bilgilerin arasına serpiştirmektedir. Bizim amacımız Balaban'ın ortaya koymak istediği görüşlerini derleyerek, şu ana kadar ele alınmamış olan ahlâkla alakalı fikirlerini tespit etmektir.

Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmamızda Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâk anlayışını büyük ölçüde kendisinin yazdığı kitap ve makalelerinden faydalanarak ortaya koymaya çalıştık. Düşünürümüzün ahlâk anlayışını yansıtan *Tarih Boyunca Ahlâk* kitabında geçmişten günümüze ahlâkın gelişimini ve İslâm düşünürlerinin ahlâka dair görüşlerini ifade ederken, *Filozoflarla Bir Saat* isimli kitabında beşeri dinlerin ve düşünceleriyle toplumları etkilemiş filozofların düşüncelerini aktarmıştır. *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlâk - İman* isimli kitabında İslâm

ahlâk düşüncesinin batılı düşünürlerin görüşlerini referans göstererek ortaya koyarken, *Ahlâk* isimli kitabında bizzat kendisinin ahlâkla dair düşüncelerin ortaya koymuştur. Biz de tezimizde özellikle Balaban'ın bu eserlerinden istifade etmeye çalıştık. Düşünürümüzün kitapları yanında dergi ve gazetelerde çıkmış yazıları, özellikle de *Fikirler* ve *Müslüman Sesi* dergilerinde ki yazılarında ahlâk konularına sık sık değindiğini gördük. Bu nedenle Balaban'ın bu dergilerde çıkmış yazıları çalışmamızda faydalandığımız kaynaklardandır. Bununla birlikte zaman zaman kavramların anlaşılması ve konunun daha iyi ortaya konulması için gerek düşünürümüzün görüşlerine müracaat ettiği düşünürlerin fikirlerine gerekse konuyla ilgili sözlük, ansiklopedi ve ahlâkla alakalı diğer kitaplara da yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'IN HAYATI ve ESERLERİ

1. 1. HAYATI

Osmanlının son dönemini ve Cumhuriyetin ilk dönemlerini yaşamış ve Cumhuriyet dönemindeki ilk ansiklopedistlerden biri olarak kabul edilen Balaban,⁵ 1888 yılında Bergama'ya bağlı Balaban Köy 'ün de doğmuştur. Babası Hacı Halil Efendinin oğlu Ömer Efendi, Annesi Hacı Ali kızı Fatma'dır. Çiftçilikle uğraşan babası erken yaşta öldüğü için dedesi Hacı Halil Efendinin yanında büyümüştür.⁶

Balaban yedi yaşına kadar doğduğu köyde yaşamıştır. İptidaiye (ilkokul) ve Rüştüeyi (ortaokul) Bergama' da tamamlamıştır.⁷ Bergama Rüştüyesi'nde okurken aynı zamanda Bergama medresesinde dinî öğrenim görmüştür. Terzizâde Mustafa Efendiden Arapça, Farsça ve Altınovalı İbrahim Remzi Bey den matematik tahsil etmiştir.⁸

1907 yılında girdiği İstanbul Dârülmualimîn'de öğrenimini sürdürürken bir yandan da medresede Arapça, Farsça, Usûl-i fıkıh, Fıkıh ve Mantık derslerini takip etmiş, bu arada dönemin İstanbul müftüsü Fehmi Efendi'den mantık ve Arap edebiyatı okumuştur.⁹

23 Temmuz 1910 yılında Dârülmualimîn'den birincilikle mezun olduktan sonra Maarif Nezareti tarafından Üsküp Darülmualimin Rüşdiyesine (Orta öğretmen okulu) Pedagoji öğretmeni olarak tayin edilmiştir. Kırk beş gün Üsküp'te pedagoji öğretmenliği yaptıktan sonra Maarif Nezareti tarafından Adana Dârülmualimin (yatılı öğretmen okulu) müdürlüğüne tayin edilmiştir. Burada üç yıl süren müdürlük ve öğretmenlik çalışmalarını takdirle karşılayan Maarif Nezareti onu Avrupa Talebe Müfettişliğine tayin etmiştir.¹⁰

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979, s. 410.

⁶ Mustafa Şahin, *Hayatı ve Düşünceleri ile Mustafa Rahmi Balaban*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2005, s. 3.

⁷ Veli Ertan, "Mustafa Rahmi Balaban" md., *DİA*, c. V, s. 1.

⁸ Mustafa Rahmi Balaban, *Filozoflarla Bir Saat: Muhtasar Felsefe Tarihi*, İstanbul: Gayret Kitabevi, 1947, s. 3.

⁹ Balaban, *age.*, s. 4.

¹⁰ Balaban, *age.*, s. 4.

Balaban İsviçre'nin Cenevre şehrinde bir yandan bu resmî görevini sürdürürken bir yandan da Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü'nde felsefe, psikoloji, pedagoji ve sosyoloji derslerine devam etmiştir. Balaban'ın bu enstitüdeki çalışmalarını başarılı bulan psikoloji profesörü Edouard Claparede Mustafa Rahmi'yi yanına asistan aldı. Balaban Cenevre'de bulunduğu dönemde, Türkiye'deki öğrenimi sırasında geliştirdiği Arapça, Farsça ve Fransızcaya ilâveten İngilizce ve Almanca da öğrenmiştir.¹¹ Öğrendiği bu diller sayesinde Fransızca, Almanca ve İngilizce birçok eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Avrupa ve Amerika'da bulunan değerli eserleri Türkçeye çevirmek Balaban'ın en büyük arzularından biridir.¹²

Balaban İsviçre'de iken İkdam Gazetesi'nin muhabirliğini yapmıştır. Bu Mustafa Rahmi'nin yayın hayatına başlamasının da ilk adımıdır. Gazetenin sahibi Ahmet Cevdet Bey'in isteği üzerine 1918 yılından itibaren İkdam Gazetesinde yazıları çıkmaya başlamıştır.¹³

Balaban Avrupa'da kaldığı zaman zarfında memleketini, özellikle de doğduğu köyü çok özlediğini ve memleketine hizmet etme aşkıyla yanıp tutuştuğunu çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Köyüne ve tabiata karşı içinde duyduğu sevgiyi elli yıl sonra yazdığı şiirinde şöyle dile getirmiştir.

OBAMA

Elli yıl önce ne idiysen içimde osun,
Onun deniz gibi ova, göz erimin dağlar,
İkindinde gümüş çay, kıblende meşelikler,
Yılda bir gelip toprağına yüz sürebilsem.
Baharda bayırların menevşeli lâleli,
Yazlarda buğdayların altın yıldız sorguçlu.
Güzün yamaçların burca burca kekikli,
Yılda bir gelip toprağına yüz sürebilsem.¹⁴

Mustafa Rahmi Balaban 22 Mart 1920 yılında Cenevre'den Türkiyeye döndükten sonra ilk olarak Darümuallimin-i Aliye'de görev almıştır. 1921

¹¹ Balaban, *Filozoflarla Bir Saat: Muhtasar Felsefe Tarihi*, s. 4.

¹² Balaban, *age.*, s. 4.

¹³ Balaban, *age.*, s. 4.

¹⁴ Balaban, *age.*, s. 3.

yılında işgal altındaki İzmir İnas İdadi (İzmir Kız Lisesi) öğretmeni olarak tayin olmuştur. Burada bulunduğu zaman zarfında, İzmir’de yayımlanmakta olan Yıldız Dergisinde yazılar yazmış ve bu derginin yayın müdürlüğünü yapmıştır.¹⁵

Mustafa Rahmi 1923 yılında Ziya Gökalp başkanlığındaki Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni üyeliğine getirilmiştir. Gökalp'ın milletvekili seçilmesi üzerine 28 Şubat 1924 yılında Gökalp’ın yerine Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni başkanı olarak tayin olmuştur. Eserlerinin çoğu görevde bulunduğu bu yıllar içerisinde basılmıştır.¹⁶

Balaban, 1924 yılında Ankara Kız Lisesi Terbiye-i Etfâl öğretmenliğine atanmıştır. İki hafta görev yaptıktan sonra İzmir Erkek Lisesi felsefe ve sosyoloji muallimliğine getirilmiştir. 1924-1953 yılları arasında ise İzmir’de değişik okullarda (Atatürk Lisesi, Kız öğretmen okulu, Kızılçullu Amerikan kolejleri)¹⁷ yapmış olduğu öğretmenlik sırasında felsefe, sosyoloji, ma'lûmât-ı vataniyye, usûl-i tedris, tatbikat muallimliği gibi dersleri okutmuştur. Ayrıca bu yıllarda, bir taraftan tercüme faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan da İzmir’de on beş günde bir yayımlanan Fikirler Dergisinin de eğitim öğretim ile ilgili yazılar yazmıştır.¹⁸

1945’de İzmir Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu müdürlüğüne getirilmiş ve bu okulların kapatıldığı 1949 yılına kadar bu göreve devam etmiştir. 1953 yılında İzmir Atatürk Lisesinde felsefe öğretmeni iken emekliye ayrılmıştır.¹⁹

Balaban Cenevre yıllarından itibaren basın dünyasından hiç uzak kalmamıştır. 1921 yılında Yıldız Dergisinde, 1932 yılında Türk devriminin büyük savunucusu olan Anadolu Gazetesinde yazı yazmıştır. 1934 yılında da gazetenin sorumlu müdürü olmuştur. Ayrıca Yenigün, Hâkimiyet-i Milliye, Islahat, Türk Sözü, Yeni Asır ve İkdâm Gazeteleri ile başlayan yazılarına Kültür, Fikirler, Müslüman Sesi, Gayret ve Bağ Dergilerinde yazdığı yazılarla devam etmiştir.²⁰

Balaban bir taraftan çeşitli konularla ilgili eser yazma ve çevirim işiyle

¹⁵ Şahin, *Hayatı ve Düşünceleri ile Mustafa Rahmi Balaban*, s. 12.

¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 256.

¹⁷ Balaban, *Filozoflarla Bir Saat: Muhtasar Felsefe Tarihi*, s. 4.

¹⁸ Ertan, “Mustafa Rahmi Balaban” md., *DİA*, c. V, s. 1.

¹⁹ Ertan, *agm.*, s. 1. Ayrıca bkz.; İzmir Atatürk Lisesi Arşivi, Mustafa Rahmi Balaban'ın sicil dosyasında bulunan kendi el yazısı ile özgeçmiş.

²⁰ Şahin, *age.*, s. 15.

uğraşırken diğer taraftan da halkın eğitiminin ihmal edilmemesi için faaliyetler yapmıştır. Bu hedef doğrultusunda birkaç arkadaşıyla beraber dönemin etkin kurumu olan İzmir Halkevinin Köycülük şubesine üye olmuştur. 1934–1941 yıllarında bu şubenin üyelik ve başkanlığını yapmıştır. 1943 yılında da İzmir Halkevleri başkanı olmuştur. Halkın bilinçlendirilmesi için çok sayıda kitap ve makale yazan Balaban, köy köy dolaşarak konferanslar düzenlemiştir.²¹

Maarif Vekâletinde saygın bir yeri olan Balaban 1929 yılında Cenevre’de, 1932 yılında Fransa’nın Nice şehrinde yapılan Beynelmîlel Terbiye Kongresine Maarif Vekâleti adına görevli olarak katılmıştır.²² Ayrıca 1939 yılında toplanan Birinci Maarif Şurasına, 1946 yılında toplanan Üçüncü Milli Eğitim Şurasına ve 1949 yılında toplanan Dördüncü Milli Eğitim Şurasına şura üyesi olarak katılmıştır.²³ Balaban’ın bu şuralara davet edilmesi, onun eğitimle alâkalı düşüncelerine ne derece önem verildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Mustafa Rahmi Balaban 13 Temmuz 1953’te 65 yaşında iken emekliye ayrılmış ve 19 Temmuz 1953 tarihinde İstanbul’da geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir. 22 Temmuz 1953’te de devlet erkânının da katılımıyla İzmir Kokluca Mezarlığına defnedilmiştir.²⁴

Mustafa Rahmi Balaban büyük bir imparatorluğun yıkılıp yerine yeni bir devletin kurulduğu, modern eğitim kurumlarıyla kitap ve öğretmen sayısının son derece az olduğu bir dönemde kendisini iyi yetiştirmiştir. Kurulan yeni devletin modern pedagojinin ilke ve metotlarını yaymak, öğretmen yetiştirilmesine katkıda bulunmak maksadıyla psikoloji, pedagoji, felsefe, ahlâk, Türk dili, çocuk edebiyatı, medeniyet ve kültür tarihi gibi alanlarda telif ve tercüme faaliyetlerinde bulunmuştur. Seksenden fazla eser yazmış, bunların altmıştan fazlası yayımlanmıştır. Balaban’ın kırk üç yıl süren eğitimcilik ve idarecilik çalışmaları yanında yazım faaliyetleriyle de ülkesinin gelişmesinde ve batı kültür ve değerinin tanıtılmasında önemli etkisi olmuştur.

---

²¹ Şahin, *Hayatı ve Düşünceleri ile Mustafa Rahmi Balaban*, s. 15.

²² Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Talim ve Terbiye Dairesi Arşivi; Talim ve Terbiye Kurulu Karar Defteri*, 25, Haziran 1929-82 ve 14 Temmuz 1932/114nolu kararlar.

²³ Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası, İstanbul, Tıpkı Basım, Milli Eğitim Basım Evi, 1991; Milli Eğitim Bakanlığı Üçüncü Maarif Şurası, İstanbul, Tıpkı Basım, Milli Eğitim Basım Evi, 1991; Milli Eğitim Bakanlığı Dördüncü Maarif Şurası, İstanbul, Tıpkı Basım, Milli Eğitim Basım Evi, 1991.

²⁴ Ertan, “Mustafa Rahmi Balaban”md, *DİA*, c. V, s. 1.

1. 2. ESERLERİ

Mustafa Rahmi Balaban ahlâk, psikoloji, eğitim ve felsefe gibi farklı alanlarda birçok eser ve makale yazmıştır. Ayrıca Almanca, Fransızca ve İngilizce yazılmış birçok eseri de tercüme etmiştir. Balabanın eserlerini kitapları, makaleleri ve tercümeleri şeklinde üç kısma ayıracağız ve yazdığı kitaplardan sadece tezimizde kullandıklarımızın kısa tanıtımını yapacağız. Diğer eserlerin ise isimleri ile hangi yayınevi tarafından ve nerede basıldıklarını belirtmekle yetineceğiz. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazmış olduğu yazıları da makaleleri içinde ifade edeceğiz.

1. 2. 1. Kitapları

Mustafa Rahmi'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla yayınlanmış otuz altı eseri bulunmaktadır.

1. *Filozoflarla Bir Saat Muhtasar Felsefe Tarihi*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1947, 219+4 s.

Balaban, giriş kısmında kendi hayatını da anlattığı kitabında Buddha'dan Bergson'a kadar Doğu, Batı ve İslâm dünyasında yetişmiş birçok düşünürün hayatı ve düşüncelerinden bahsetmiştir. Ele aldığı düşünürlerin ahlâk ve içtimaiyatla ilgili düşünceleri hakkında bilgi vermiştir.

2. *Tarih Boyunca Ahlâk*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1947, 168 s.

Eserde dört büyük semavî kitap ile eski Mısır ve Yunan'dan başlayarak ahlâk tarihinin özeti verilmiş ve belli başlı ahlâk anlayışları tanıtılmıştır. Özellikle Bektaşîlik, Mevlevîlik, Melâmîlik ve Rifâîlik gibi tasavvuf cereyanlarının ahlâk ve dünya görüşleri geniş olarak tanıtılmıştır. Eser eski kültürlerden beslenen yeni bir terbiye ve ahlâk anlayışı oluşturmayı hedef almıştır. Balaban doğu batı, eski yeni bütün felsefecilerin ahlâki konulardaki bakışlarını ortaya koyarak asıl olanın ahlâk-ı tesis etmek olduğunu bunun şekil ve yönteminin ise çok önemli olmadığını belirtmek suretiyle pragmatik bir yaklaşım ortaya koymuştur.

3. *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlâk - İman*, Gaye Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1979, 6.bsk, 216 s.

Balaban'ın en tanınmış eseri olan kitap, Ahmed Hamdi Akseki'nin kaleme aldığı bir mukaddimeden sonra iman ve ahlâk problemlerinin açıklama, yorum ve

değerlendirmesini yapan Prf. Theodore Flournoy, William James, Alexis Carrel, Aarnold Toynbee ve A. Einstein gibi Batılı on dokuz bilgin ve düşünür ile Mazhar Osman, A. H. Akseki, Ferit Kam ve M. Hamdi Yazır'ın makalelerinden oluşur. Balaban Batılı düşünürlerin görüşleri arasına yer yer kendi görüşlerini de serpiştirmiştir. Bu eserde dikkatimizi çeken husus daha önce liseler için yazmış olduğu ahlâk kitabında ahlâk din ilişkisinden bahsetmezken bu kitapta ahlâkın dine dayanması gerektiğini ifade etmesidir. Eser Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ilki 1950'de olmak üzere birçok defa basılmıştır.

4. *Çağdaş Medeniyetin Kökleri*, Bergama'yı Sevenler Cemiyeti Neşriyatı, sy:10, İzmir, 1953, 90+2 s.

Eser, önsöz ve sonsöz hariç iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Doğu medeniyeti ve Ege'ye sıçrayışı, Ege medeniyeti ve Bergama'nın medeniyete hizmeti, Sokrates, Platon ve Aristo'nun çağdaş medeniyetteki izleri, İslâm âleminin medeniyet ile işbirliği, Türklerin medeniyete katkıları, Rönesans'ın medeniyetteki yeri, Çağdaş medeniyete genel bir bakış gibi konuları işlenmiştir. İkinci bölümde ise dinlerin medeniyete katkısı ele alınmıştır. Ancak İslâm'ın medeniyete bakışını yazmaya ömrü yetmemiştir.

5. *Ahlâk*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 50+2s.

Balabanın *Ahlâk* kitabı Maarif Vekâleti tarafından liselerde okutulmak üzere basılmıştır. Eserin giriş bölümünde ahlâkın tarifi ve kısımları, birinci bölümde vicdan ve mahiyeti, ikinci bölümde insan iradesinin yapısı, üçüncü bölümde insan hayatının gayesi ve hedefinin ne olması gerektiği, dördüncü bölümde sorumluluk ve şartları, beşinci bölümde ahlâkın yaptırımı, altıncı bölümde ahlâkın dereceleri ve son bölümde de itiyat (alışkanlıklar) meselesi ele almıştır.

6. *Küçük Felsefe Tarihi*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 181+1 s.

Balaban bu kitabında Pre-sokratik filozoflardan başlamak üzere İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ felsefelerini incelemiştir. İmmanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Auguste Comte gibi Yeniçağ filozoflarına kadar düşünce tarihinde iz bırakmış düşünürlerle bunların

felsefelerinin tanıtıldığı eserde ayrıca Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Bâcce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd gibi İslâm filozoflarının düşünce tarihindeki yerleri de geniş olarak anlatılmıştır.

Cumhuriyet döneminde felsefe tarihçiliğini inceleyen Mustafa Günay bu eser için şunları kaydetmektedir. “*Balabanın bu kitabı filozoflar ve düşünceleri hakkında oldukça genel ve özel bilgiler veren bir eserdir. Belkide bir felsefe tarihinden çok, felsefe tarihine dayanan bir felsefeye giriş kitabı olarak da değerlendirilebilir.*”²⁵

7. *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339, 63 s.

Bu kitap Mustafa Rahmi Balaban’ın Hâkimiyet-i Milliye de çıkmış on makalesinin bir araya getirilerek derlenen bir kitaptır. Bu makaleler, Maarifte Gaye, Yeni Maarifin Felsefesi, Asrî Maarif Müesseselerinden Dewey ve Terbiyesi, Program, Bugünkü Gayemiz ve Turanda Terbiye, Terbiye ve Maarif Ruhiyatı, İptidâî Mektepleri, Tâlî Mektepler, Büyük Adamlar Yetiştirmek ve Mekteplerde İyilik Derneği.

Bu eser Atatürk’ün emriyle okullarda okutulmak üzere Maarif Vekâleti tarafından basılmış ve dağıtılmıştır.

8. *Çocuklar Cennet*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, Çocuklar Kütüphanesi:2, İstanbul, 1339, 16 s.

Mustafa Rahmi Balaban’ın çocuklara okumayı sevdirmek, onlara okuma alışkanlığı kazandırmak ve hikâyelerle onları eğitmek amacıyla yazdığı bir eserdir. Otuz hikâyeden oluşan eserdeki hikâyelerin bir kısmı başka kaynaklardan alıntıdır.

9. *Mekteplerde İyilik Derneği*, İnkılâp Matbaası, İzmir, 1339, 4 s.

Bir makalesinde de, okullarda iyilik dernekleri kurularak çocuklara iyilik alışkanlıklarının kazandırılmasının gerekliliğinin anlatıldığı esaslardır.

10. *Ruhiyata Medhal*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul, 1339, 43+2 s.

---

²⁵ Mustafa Günay, *Cumhuriyet Dönemi Felsefe Tarihçiliği*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2005 1. bsk., s. 152.

Balaban'ın zekâ, his ve irade konularını ele aldığı psikoloji kitabıdır. Eserde insanın manevi yönüne de değinilmektedir.

11. *Halk Tekâmülü*, İnkılâp Matbaası, İlim ve Hayat Külliyyatı:1, İzmir,1339, 16 s.

12. *Terbiyevi Ruhiyat Laboratuvarı*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 31+2 s.

13. *Bahtiyarname*, Matbaa-i Amire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 16+1 s.

14. *Dergâh-ı Mevlana*, İnkılâp Matbaası, İlim ve Hayat Külliyyatı:2, İzmir,1341, 16 s.

15. *Amerika kâşifi Kristof Kolomb*, İnkılâp Matbaası, Çocuklar Kütüphanesi:1, İzmir,1339, 16 s.

16. *Mekteplere Tatil Kitabı: Demet 1*, Marifet Matbaası, İzmir,1338, 14 s.

17. *Mekteplere Tatil Kitabı: Demet 2*, Marifet Matbaası, İzmir,1338, 15 s.

18. *Mekteplere Tatil Kitabı: Demet 3*, Marifet Matbaası, İzmir,1338, 16 s.

19. *Avrupa da Yeni Mektepler*, Marifet Matbaası, Çocuklar Kütüphanesi, İzmir,1338, 36 s.

20. *Dört Bucakta Mektepçilik*, Ahenk Matbaası, İzmir Muallimler Birliği Neşriyatı:1, İzmir,1928, 68 s.

21. *İlk Mekteplerde Ruhi Tetkikler (Münir Hayri ile birlikte)*, Hafız Ali Matbaası, Fikirler Neşriyatından:4, İzmir, 1934, 72 s.

22. *Portakal Kahramanı Mehmet Ali Amuca*, Bilgi Matbaası, C.H.P. İzmir Halk Evi Köy Kolu Neşriyatı: 1, İzmir,1937, 16 s.

23. *Kayısı Kahramanı Çiğillili İsmail Altıntaş*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halkevi Köy Kolu Neşriyatı: 2, İzmir, 1937, 16 s.

24. *Kınık'ta İlk Çekirdeksiz Yetiştirenlerde, Hakkı Kuşçu ile Yusuf Konyar*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halkevi Köy Kolu Neşriyatı: 3, İzmir, 1937, 16 s.

25. *Buğdayı, Cins At ve Sığırları ile Ünlü Böcek Köylü Teyfik Üreten*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halk Evi Köy Kolu Neşriyatı: 4, İzmir, 1937, 16 s.

26. *Badem, Zeytin, Armut Kahramanı Hüseyin Masalıcı*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halkevi Köy Kolu Neşriyatı: 5, İzmir, 1937, 16 s.

27. *Köylerde Eskicilikten Sonra Çiftlik Sahibi Olan Mehmet Zırhlı*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halkevi Köy Kolu Neşriyatı: 6, İzmir, 1937, 16 s.

28. *Özdemir Onbaşı*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halkevi Karagöz Oyunları: 1, İzmir, 1938, 15 s.

29. *Şehir mi Tövbeler Tövbesi*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halkevi Karagöz Oyunları: 2, İzmir, 1938, 15 s.

30. *Çevresinde Gezi ile İzmir Tarihi*, Dost Basımevi, İzmir, 1946, 16 s.

31. *Buluğ Çağı*, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1941, 22 s.

32. *Efez*, Dost Basımevi, İzmir, 1946, 24 s.

33. *İzmir Agorasından Eski Tapınaklara*, Cumhuriyet Basımevi, Ege Turizm Derneği yayınları:1, İzmir, 1946, 33 s.

34. *Güzel Hikâyeler 3*, Marifet Matbaası, Çocuklar Kütüphanesi, İzmir, 1337, 14+1=15 s.

35. *Güzel Hikâyeler 4*, Ahenk Matbaası, Çocuklar Kütüphanesi, İzmir,1338, 16 s.

36. *Güzel Hikâyeler 5*, Ahenk Matbaası, Çocuklar Kütüphanesi, İzmir, 1338, 16 s.

1. 2. 2. Makaleleri

Mustafa Rahmi Balaban'ın değişik dergi ve gazetelerde yayınlanmış birçok yazısı vardır. Söz konusu yazılarını burada yayımlandıkları gazete ve dergilere göre tasnif ederek vereceğiz.

1. İkdam Gazetesi'nde yayınlanan yazıları:

“Halk Darülfünunu”, (1920, 28 Kânunusâni); Cenevre Darülfünununda Umuma Mahsus Konferanslar”, (1920, 8 Şubat); “Kadınların Vazife-i İçtimaiyesi Üzerine Fransa'da Yeni Teşkilat”, (1920, 23 Şubat); “Maarif: Tahsil-i Tâlî”, (1920, 4 Mayıs) “Folklor”, (1920, 27 Kânunuevvel); “Muhabbet-Medeniyet”, (1923, 25 Kânunusâni).

2. Yenigün Gazetesi'nde yayınlanan yazıları:

“İstanbul'da Ecnebi Mütahhasıslar”, (1921, 10 Şubat); “Muallimler Derneğinde Yeni İdare”, (1921, 19 Haziran); “Muallimler Kongresi Açıldı”,

(1921, 17 Temmuz); “Muallimler Kongresi Devam Ediyor”, (1921, 22 Temmuz); “Taşrada Açılacak Darülmualiminler”, (1923, 17 Kânunusâni); “Maarif Cephesine Nasıl Çıkacağız?”, (1923, 9 Mart); “Her Vekâlet Cezri Bir Program Çizmez mi?”, (1923, 30 Ağustos); “Petro Rusya’yı Nasıl Avrupalılaştırdı-1”, (1925, 11 Ağustos); “Petro Rusya’yı Nasıl Avrupalılaştırdı-2”, (1925, 13 Ağustos); “Petro Rusya’yı Nasıl Avrupalılaştırdı-3”, (1925, 15 Ağustos); “Petro Rusya’yı Nasıl Avrupalılaştırdı-4”, (1925, 19 Ağustos); “Avrupa İntibahının Güzel Sanatlara Tesiri”, (1925, 21 Ağustos); “Avrupa İntibahının Siyaset İlimine Tesiri”, (1925, 25 Ağustos); “Cenevre Notları: Cenevre’de İlk Mektepler”, (1925, 16 Eylül); “İçtimai Sütunlar”, 1925, 20 Eylül); “Bergama Ovalarında Yenigün”, (1925, 29 Eylül); “Cenevre Notları: İlk Mekteplerde Kız Çocuklara Yemek”, (1925, 20 Teşrinievvel); “Cenevre Notları: Cenevre Açık Hava Mektepleri”, (1925, 1 Teşrinisani); “Cenevre Notları: Çocuk Plajları”, (1925, 27 Kânunuevvel).

3. Islahat Gazetesi’nde yayınlanan yazıları:

“Mekteplerde İyilik Dernekleri”, (1922, 27 Mayıs); “Yâd’ı Azâm”, (1922, 15 Haziran).

4. Adana Türk Sözü Gazetesi’nde yayınlanan yazıları:

“Kilikya’dan Gezi”, (1923, 1 Mayıs).

5. Anadolu Gazetesi’nde yayınlanan yazıları:

“Beethoven”, (1927, 25 Mart); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-1 (1932, 31 Birinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-2”, (1932, 1 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-3”, (1932, 2 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-4”, (1932, 4 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-5”, (1932, 7 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-6”, (1932, 8 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-7”, (1932, 9 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-8”, (1932, 10 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-9”, (1932, 11 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-10”, (1932, 14 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-11”, (1932, 15 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma-12”, (1932, 16 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri

Toplulaştırma-13”, (1932, 17 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-14”, (1932, 18 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-15”, (1932, 21 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-16”, (1932, 23 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-17”, (1932, 24 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-18”, (1932, 25 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-19”, (1932, 28 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-20”, (1932, 29 İkinci Teşrin); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-21”, (1932, 1 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-22”, (1932, 4 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-23”, (1932, 5 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-24”, (1932, 6 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-25”, (1932, 8 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-26”, (1932, 12 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-27”, (1932, 14 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-28”, (1932, 19 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-29”, (1932, 20 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-30”, (1932, 21 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-31”, (1932, 23 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-32”, (1932, 26 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-33”, (1932, 27 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-34”, (1932, 28 Birinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-35”, (1932, 2 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-36”, (1932, 3 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-37”, (1932, 4 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-38”, (1932, 5 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-39”, (1932, 6 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-40”, (1932, 9 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-41”, (1932, 10 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-42”, (1932, 11 İkinci Kanun); “Decroly Usulünde Dersleri
Toplulaştırma-43”, (1932, 12 İkinci Kanun); “Halkevleri Açılıyor”, (1932, 14 Şubat); “Halkevinde Genç Muallimlere Ziyaret”, (1932, 26 Haziran); “Hollandalı

Müfekkirlilerin Maarif Vekiline Mektubu”, (1933, 4 Mayıs); “Sevgi ve Nur”, (1933, 21 Temmuz); “Üniversitemiz”, (1933, 28 Temmuz); “Değişen Dünya”, (1933, 4 Ağustos); “İnkılâp ve Üniversite”, (1933, 8 Ağustos); “Dünyada Gençlik Hareketleri”, (1933, 11 Ağustos); “Bakırçay Ovalarında”, (1933, 20 Ağustos); “Köy Tetkikleri: Bergama Köy Postası”, (1933, 24 Ağustos); “Öz Adamlar ve İş”, (1933, 27 Ağustos); “Tetkik Notları: Bergama Köy Postası”, (1933, 27 Ağustos); “Yaylalarda Büyük Adamlarla”, (1933, 5 Eylül); “Akın Karaya Borcu”, (1933, 8 Eylül); “Gençlik”, (1933, 13 Eylül); “Ülkü Verme Yolları”, (1933, 22 Eylül); “İnkılâp Neler İstiyor?”, (1933, 15 Eylül); “Yeni Hedef”, (1933, 5 İkinci Teşrin); “Milli İşler”, (1933, 8 İkinci Teşrin); Maarif Vekilinin Nutku”, (1933, 4 Birinci Kanun); “Yeni Prensipler ve Cahit Bey”, (1933, 7 Birinci Kanun); “İnkılâp Mühendisleri”, (1934, 4 İkinci Kanun); “Kafa ve Tekâmül İşleri”. (1934, 9 İkinci Kanun); “Liseler”, (1934, 4 Şubat); “Genel Liselerimiz”, (1934, 7 Şubat); “İktisadi Program”, (1934, 9 Şubat) “M. Dumerg’in Sözleri”, (1934, 16 Şubat); “İktisadi Buhanda Ahlâk meselesi”, (1934, 18 Şubat); “Kudretli Eserler Meselesi”, (1934, 22 Şubat); “Türk Kültür Tarihinde Hayatın Gayesi”, (1934, 1 Mart); “Felsefe Muhasebeleri”, (1934, 11 Mart); “Felsefe Muhasebeleri”, (1934, 14 Mart); “İlk Terbiye”, (1934, 23 Mart); “İlmi Tetkikler Bergama’da Türk Eserleri”, (1934, 25 Nisan); “Köy Tetkikleri: Oba Yollarında-1”, (1934, 1 Mayıs); “Köy Tetkikleri: Balaban Obada-2”, (1934, 2 Mayıs); “Köy Tetkikleri: Bergama Obalarında-3”, (1934, 3 Mayıs); “Bergama’da Cumhuriyetin İlim Müesseseleri”, (1934, 14 Mayıs); “Tetkikler: Karagöl Yaylasında”, (1934, 22 Mayıs); “Ankara İsimli Kitabın Tanıtımı”, (1934, 20 Haziran); “Kitap İş”, (1934, 5 Temmuz); “İki Telakki”, (1934, 9 Temmuz); “Okuma Meselesi”, (1934, 11 Temmuz); “Maarif İş”, (1934, 27 Temmuz); “Oba Mektupları: İstanbul’da Bir Karanfil”, (1934, 8 Ağustos); “Oba Mektupları Eski Esnaf Teşekkülleri Nasıldı, Ne Yaparlardı-1”, (1934, 17 Ağustos); “Oba Mektupları Eski Esnaf Teşekkülleri Nasıldı, Ne Yaparlardı-2”, (1934, 19 Ağustos); “Oba Mektupları: Eminem Kuyusu, Kınık’ta Eski ve Yeni Eserler”, (1934, 21 Ağustos); “Oba Mektupları: Kınık’tan Balaban’a”, (1934, 22 Ağustos); “Oba Mektubu: Balaban’dan Yunt Dağına”, (1934, 6 Eylül); “Oba Mektupları: Zengin Yunt Dağlarında Rıza Bey Bahçesi”, (1934, 7 Eylül); “Mahmut Esat

Beyin Konferansları Münasebetiyle”, (1934, 14 Eylül); “Oba Mektupları: İki Borçlu”, (1934, 14 Eylül); “Oba Mektupları: Bergama Bağları”, (1934, 19 Eylül); “Oba Mektupları: Dikili”, (1934, 4 Birinci Teşrin); “Oba Mektupları: Bir Sohbet”, (1934, 12 Birinci Teşrin); “Obalarda”, (1934, 7 İkinci Teşrin); “Köyü Kültürleştirme Yolları”, (1934, 5 Birinci Kanun); “Çınar Altı”, (1934, 16 İkinci Teşrin); “Bay Halil Fikret’in Yeni Bitkisi”, (1934, 30 İkinci Teşrin); “Köyü Kültürleştirme Yolları”, (1934, 5 Birinci Kanun); “Temel”, (1934, 20 Birinci Kanun); “Bornova Ziraat Mektebinde”, (1935, 10 İkinci Kanun); “Oba Yollarında: Oba Yollarında Maarif Üstüne Bir Konuşma”, (1935, 13 İkinci Kanun); “Oba Mektupları: Bergama’da Peçeler”, (1935, 14 İkinci Kanun); “Oba Mektupları: Musacalı Kızı Ayşegül’ün Hayatı”, (1935, 16 İkinci Kanun); “Oba Mektupları: Sansar Tuzağı ve Beklediğimiz Bir Kanun”, (1935, 23 İkinci Kanun); “Memleket İşleri ve Aydın Zümre”, (1935, 1 Şubat); “Bir Köyde”, (1935, 3 Şubat); “Ferdî Ruhîyat ve Çocukta Eksiklik”, (1935, 6 Şubat); “Oba Mektupları: Arkadaş Domuz Beklemek Nedir Bilir misin?”, (1935, 12 Şubat); “Köycülük”, (1935, 12 Şubat); “Oba Mektupları: Çandarlı”, (1935, 12 Mayıs); “Âşık Veysel”, (1935, 30 Mayıs); “Oba Mektupları: Meyve Fidanlıkları”, (1935, 8 Haziran); “Avrupa’nın Durumu”, (1935, 14 Temmuz); “Bugünün Ekonomisi”, (1935, 16 Temmuz); “Oba Mektupları: Bergama Yollarında”, (1935, 17 Ağustos); “Oba Mektupları: Kozak Yaylaları”, (1935, 22 Ağustos); “Oba Mektupları: Halkevinin Köy Servisi”, (1936, 11 İkinci Kanun); “Köycülük: Halkevi Köy Servisi”, (1936, 15 İkinci Kanun); “Gökmen Oba Sohbetleri: Obalarımız”, (1936, 25 İkinci Kanun); “Oba Mektupları: Bir Zalimin Akıbeti”, (1936, 18 Mart); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-1”, (1936, 10 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-2”, (1936, 11 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-3”, (1936, 12 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-4”, (1936, 14 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-5”, (1936, 15 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-6”, (1936, 16 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-7”, (1936, 17 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-8”, (1936, 18 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-9”, (1936, 19 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-10”, (1936, 21 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-11”, (1936, 22 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-12”, (1936, 23 Nisan);

“Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-13”, (1936, 24 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-14”, (1936, 25 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-15”, (1936, 26 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-16”, (1936, 27 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-17”, (1936, 29 Nisans) “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-18”, (1936, 30 Nisan); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-19”, (1936, 2 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-20”, (1936, 3 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-21”, (1936, 5 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-22”, (1936, 6 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-23”, (1936, 8 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-24”, (1936, 10 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-25”, (1936, 12 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-26”, (1936, 13 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-27”, (1936, 15 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-28”,(1936, 17 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-29”, (1936, 19 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-30”, (1936, 20 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-31”,(1936, 21 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-32”, (1936, 22 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-33”, (1936, 23 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-34”, (1936, 24 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-35”, (1936, 25 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-36”, (1936, 26 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-37”, (1936, 27 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-38”, (1936, 28 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-39”, (1936, 29 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-40”, (1936, 30 Mayıs); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-41”, (1936, 3 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-42”, (1936, 4 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-43”, (1936, 5 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-44”, (1936, 6 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-45”, (1936, 7 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-46”, (1936, 10 Hazira); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-47”, (1936, 14 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-48”, (1936, 17 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-49”, (1936, 18 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-50”, (1936, 19 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-51”, (1936, 20 Haziran); “Alman Milletine Fihte’nin Hitabeleri-52”, (1936, 24 Haziran); “Alman Milletine

Fihte'nin Hitabeleri-53", (1936, 25 Haziran); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-54", (1936, 26 Haziran); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-55", (1936, 27 Haziran); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-56", (1936, 28 Haziran); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-57", (1936, 30 Haziran); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-58", (1936, 3 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-59", (1936, 4 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-60", (1936, 7 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-61", (1936, 8 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-62", (1936, 9 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-63", (1936, 10 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-64", (1936, 11 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-65", (1936, 15 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-66", (1936, 16 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-67", (1936, 17 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-68", (1936, 18 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-69", (1936, 19 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-70", (1936, 22 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-71", (1936, 23 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-72", (1936, 24 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-73", (1936, 25 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-74", (1936, 26 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-75", (1936, 29 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-76", (1936, 30 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-77", (1936, 31 Temmuz); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-78", (1936, 2 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-79", (1936, 5 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-80", (1936, 6 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-81", (1936, 7 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-82", (1936, 9 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-83", (1936, 13 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-84", (1936, 14 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-85", (1936, 19 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-86", (1936, 20 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-87", (1936, 21 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-88", (1936, 22 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-89", (1936, 26 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin Hitabeleri-90", (1936, 28 Ağustos); "Alman Milletine Fihte'nin

Hitabeleri-91”, (1936, 29 Ağustos); “Emil”, (1936, 14 Birinci Teşrin); “Köy ve Pamuk İşlerimiz”, (1936, 4 İkinci Teşrin); “Yaratıcı İnsan”, (1936, 9 Birinci Kanun); “Şahsiyet Terbiyesi”, (1937, 26 Mayıs); “Türk’e Doğru”, (1943, 18 İkinci Kanun); “Ahlâk, Tarih ve Anadil”, (1943, 23 İkinci Kanun); “Forel Baba”, (1943, 27 Şubat); “Atalar Yolu”, (1944, 14 Nisan); “En Büyük Borcumuz”, (1944, 31 Temmuz); “İzmir Kıyılarında Tarihi Yerler (5 tefrika)”, (1945, 10 Nisan- 21 Mayıs).

6. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayınlanan yazıları:

“Asrî Terbiye ve Maarif- 1: Maarifte Gaye-1”, (1923, 3 Mayıs); “Asrî Terbiye ve Maarif- 2: Yeni Maarifin Felsefesi-2”, (1923, 10 Mayıs) “Asrî Terbiye ve Maarif- 3: Asrî Maarif Müessiflerinden Dewey ve Terbiyesi”, (1923, 11 Mayıs); “Asrî Terbiye ve Maarif- 4: Programlar”, (1923, 16 Mayıs); “Asrî Terbiye ve Maarif- 5: Bugünkü Gayemiz ve Turanda Terbiye”, (1923, 23 Mayıs); 2. 26. “Asrî Terbiye ve Maarif- 6: Terbiye ve Maarif Ruhiyatı”, (1923, 25 Mayıs); “Asrî Terbiye ve Maarif- 7: İptidai Mektepler- 1”, (1923, 29 Mayıs); “Asrî Terbiye ve Maarif- 8: İptidai Mektepler- 2”, (1923, 30 Mayıs); “Asrî Terbiye ve Maarif- 9: İptidai Mektepler- 3”, (1923, 5 Haziran); “Asrî Terbiye ve Maarif- 10: Tali Mektepler”, (1923, 5 Haziran); “Asrî Terbiye ve Maarif- 11: Muallim İhzarı- 1”, (1923, 6 Haziran); “Asrî Terbiye ve Maarif- 12: Muallim İhzarı- 2”, (1923, 7 Haziran); “Asrî Terbiye ve Maarif- 13: Büyük Adamlar Yetiştirmek”, (1923, 21 Haziran); “Kadın ve Erkek Ruhiyatı-1”, (1923, 22 Haziran); “Kadın ve Erkek Ruhiyatı-2”, (1923, 25 Haziran); “İrklar Ruhiyatı-1”, (1923, 27 Haziran); “İrklar Ruhiyatı-2”, (1923, 28 Haziran); “İrklar Ruhiyatı-3”, (1923, 29 Haziran.1. 2. 2. 39); “Asrî Terbiye ve Maarif- 14: Mekteplerde İyilik Derneği”, (1923, 29 Haziran); “İlk Tedrisatta Tarihin Maksadı-1”, (1923, 6 Temmuz); “İlk Tedrisatta Tarihin Maksadı-1”, (1923, 8 Temmuz); “Çocuk ve Ders Programı-1”, (1923, 9 Temmuz); “Çocuk ve Ders Programı-2”, (1923, 10 Temmuz); “Çocuk ve Ders Programı-3”, (1923, 12 Temmuz); “Çocuk ve Ders Programı-4”, (1923, 13 Temmuz); “John Dewey’in Pedagojisi-1”, (1923, 20 Temmuz); “John Dewey’in Pedagojisi-2”, (1923, 22 Temmuz); “John Dewey’in Pedagojisi-3”, (1923, 23 Temmuz); “John Dewey’in Pedagojisi-4”, (1923, 25 Temmuz); “John Devvey’in Pedagojisi-5”, (1923, 30 Temmuz); “Ahlâk ve

Pedagoji-1”, (1923, 1 Ağustos); “Ahlâk ve Pedagoji-2”, (1923, 2 Ağustos); “Ahlâk ve Pedagoji-3”, (1923, 6 Ağustos); “Ahlâk ve Pedagoji-4”, (1923, 13 Ağustos); “Ulûm-ı Siyasiye Riyaseti”, (1923, 16 Ağustos); “İslahı Irk-1”, (1923, 17 Ağustos); “İslahı Irk-2”, (1923, 19 Ağustos); “Machiavelli-1”, (1923, 20 Ağustos); “Machiavelli -2”, (1923, 21 Ağustos); “Machiavelli -3”, (1923, 28 Ağustos); “Machiavelli -4”, (1923, 29 Ağustos); 1. 2. 2. 63. “Nizamülmülk ve Siyasetnamesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (1923, 3 Eylül); “Hobbes”, (1923, 7 Eylül); “Auguste Comte”, (1923, 11 Eylül); “Jan Jak Ruso-1”, (1923, 18 Eylül); “Jan Jak Ruso-2”, (1923, 20 Eylül); “Herbert Spencer-1”, (1923, 24 Eylül); “Herbert Spencer-2”, (1923, 25 Eylül); “Tard”, (1923, 26 Eylül); “Durkheim”, (1923, 5 Teşrinievvel); “Kabl-et Tarihinde Türkler”, 1923, 29 Teşrinievvel); “Altay Türkleri”, (1923, 5 Teşrinisani); “Altay Darb Misalleri”, (1923, 14 Teşrinisani); “Türklerin Menşei”, (1923, 21 Teşrinisani); “Eski Türklerin Hayatı: Kalmuklar”, (1923, 28 Teşrinisani); “Kalmuklarda; Hükümet, Selam, Kanunlar, Yemin, Eğlence”, (1923, 5 Kânunuevvel); “Kalmuklarda İtikad”, (1923, 12 Kânunuevvel); “Kalmuklarda İtikadı Dine Göre: İstikbâl ve Mabudlar”, (1923, 19 Kânunuevvel); “Karmuklara göre Ervahı Semaviye”, (1923, 26 Kânunuevvel).

7. Yıldız Dergisi’nde yayınlanan yazıları:

“Terbiye-i Fikriye”, (1922, 15 Haziran); “Sevâik-i Efâl Gâye-i Hayat”, (1922, 14 Temmuz); “Tokadizâde Şekip Bey”, (1922, 27 Temmuz); “Beynelmilel Terbiye-i Ahlâkiye Kongresi”, (1922, 11 Ağustos) “İslah-ı Irk İlmi”, (1922, 25 Ağustos).

8. Fikirler Dergisi’nde yayınlanan yazıları:

“Friedrich Nietzsche”, (1927, sy.1); “Kitap tanıtımı (Kalmuk Türkleri)”, (1927, sy.1); “John Ruskin”, (1927, sy.2); “Herbert Spencer”, (1927, sy.4); “Durkheim”, (1927, sy.5); “Auguste Comte”, (1927, sy.6); “Montesquieu”, (1927, sy.7); “J. M. Köveyö”, (1927, sy.8); “Hobbes”, (1927, sy.9); “Cariyle”, (1927, sy.10); “Kablettarih devirde Türkler”, (1927, sy.10); “Yeni Terbiye Cereyanlarındaki Müşterek Esas”, (1927, sy.11); “Aristo”, (1927, sy.11); “Aristo”, (1927, sy.12); “Çocuğun Sevk-i Tabiileri-1”, (1928, sy.13); “Mektepçilikte; Dalton Planı”, (1928, sy.13); “Çocuğun Sevk-i Tabiileri-2”, (1928, sy.14); “İslahı Hayat”, (1928, sy.17); “Öjenik, İslahiyat İlminin Bazı

Esasları”, (1928, sy.18); “Rusya’da Maarif”, (1928, sy.19); “Avusturya’da Maarif”, (1928, sy.23); “Almanya’da Maarif”, (1928, sy.24); “Muhtelif Terbiye”, (1928, sy.25); “Yeni Mekteplerde El işleri”, (1928, sy.25); “Ay (3 Perdelik okul oyunu)”, (1928, sy.26); “Romanın Teali ve İnhitâtı Sebepleri”, (1928, sy.26); “Teceddüd Teşebbüsleri ve Teceddüde Terbiyenin Rolü”, (1928, sy.28); “Yeni Mekteplerde Ameli Pedagoji Laboratuvarı”, (1928, sy.30); “Prof. Dr. Adolf Ferriere’nin İzmir Konferansları: Yeni Mektepler”, (1929, sy.31); “Merhum Necati Bey”, (1929, sy.32); “Prof. Dr. Adolf Ferriere’nin İzmir Konferansları: İnzibat”, (1929, sy.33); “Prof. Dr. Adolf Ferriere’nin İzmir Konferansları: Muhtelit Terbiye”, (1929, sy.34); “Prof. Dr. Adolf Ferriere’nin İzmir Konferansları: Kızların Terbiyesi”, (1929, sy.35); “Prof. Dr. Adolf Ferriere’nin İzmir Konferansları: Seciye ve Neticeleri”, (1929, sy.36); “Felsefe Nedir?”, (1929, sy.37); “Felsefe ve Fen”, (1929, sy.38); “Felsefe ve Usulü”, (1929, sy.39); “Muasır Medeniyete Göre Hayatta Gaye”, (1929, sy.40); “Eflatun ve Aristo’ya Göre Hayatta Mana”, (1929, sy.41); “Muasır Medeniyete Göre Hayatın Manası”, (1929, sy.43); “Muasır Medeniyete Göre Ha\atın Manası”, (1929, sy.44); “Muasır Medeniyete Göre Hayatın Manası”, (1929, sy.45); “Faal Mektep ve Russo”, (1929, sy.46); “Cenevre Terbiye Kongresi”, (1930, sy.47); “Usulde Geniş Meseleler”, (1930, sy.48); “İlim ve İnkılâp”, (1930, sy.49); “Decroly’e Dair”, (1930, sy.50); “İktisadi Vaziyet ve Mektepler”, (1930, sy.51); “Rusya Garp Medeniyetine Nasıl Girdi”, (1930, sy.51); Bovet’in İzmir Konferansları: Çocuklara Nasıl Tarassut Etmeli”, (1930, sy.52); “Bovet’in İzmir Konferansları: Randıman”, (1930, sy.53); “Bovet’in İzmir Konferansları: Şahsi Mesai”, (1930, sy.54); “Bovet’in İzmir Konferansları: Cinsi Terbiye”, (1930, sy.55); “Bovet’in İzmir Konferansları: Mektep Cumhuriyeti”, (1930, sy.56); “Prof. Dr. Adolf Ferriere, Ailede Terbiye”, (1930, sy.56); “Bovet’in Aydın Konferansı: Terbiyenin Gayesi”, (1930, sy.57); “Bovet’in Bergama Muallimlerine Hitabesi”, (1930, sy.58); “Bovet’in Denizli Konferansları: Ahlâk Terbiyesi”, (1930, sy.59); “R.Cousinet’in Grupla Serbest Çalışma Usulü”, (1930, sy.59); “Bovet’in Denizli’de II. Konferansı”, (1930, sy.60); “Bovet, Hayatın Gayesi”, (1930, sy.61); “Petro, Rusya’yı Nasıl Avrupalılaştırdı?”, (1930, sy.62); “İlk Mekteplerde Ruhi Tetkikler”, (1930, sy.56); “Petro, Rusya’yı Nasıl Avrupalılaştırdı?”, (1930,

sy.63); “Şehit Kubilay”, (1931, sy.64); “Petro, Rusya’yı Nasıl Avrupahılaştırdı?”, (1931, sy.64); “Ceddaniyet Nazariyesi ve Terbiye”, (1931, sy.64); “Bugünün Felsefesi”, (1931, sy.65); “Bergama Akropolü”, (1931, sy.66); “Tarih Devirlerinden Evvel’e ait Türklerden Kalma Eserler”, (1931, sy.67); “Hakikati Aramak”, (1931, sy.69); “İzmir Tarih ve Atikiyatı”, (1931, sy. 70); “Halikarnas”, (1931, sy.71); “Fransa’da Sosyoloji”, (1931, sy.73); “Petro’nun Vasiyetnamesi”, (1932, sy.78); “Yeni Terbiye Cereyanları”, (1932, sy.78); “Rusya’da Bir Çocuk Obası”, (1932, sy.78); “Rus Mekteplerinde İnzibat ve Teşekküller”, (1932, sy.78); “Auguste Forel”, (1932, sy.79); “Yunus Emre’nin Felsefesi”, (1932, sy.81); “İyi Yaşamın Yolları”, (1932, sy.81); “Elemin Kudreti”, (1932, sy.82); “Hazzın Yükselişi”, (1932, sy.83); “İlim ve İnkılâp”, (1932, sy.84); “Köy Muallimliği”, (1932, sy.84); “Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler”, (1932, sy.86); “Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler”, (1932, sy.88); “Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler”, (1932, sy.89); “Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler”, (1932, sy.90); “Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler”, (1932, sy.91); “Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler”. (1933, sy.92); “Zekâ ve Milli Tarih”, (1933, sy.92); “Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler”, (1933, sy.93); “Nice Kongresi”, (1933, sy.93); “Nice Kongresi”, (1933, sy.94); “Nice Kongresi”, (1933, sy.96); “Yeni Terbiye Cereyanları”, (1933, sy.95); “Nice Kongresi”, (1933, sy.97); “İş Ateşi”, (1933, sy.97); “Cumhuriyet ve Türk Muallimliği”, (1933, sy.100); “Köy Mektebi”, (1933, sy.102); “Yunus Emre’ye Göre Hayatın Manası”, (1934, sy.104); “En Büyük Mücadele”, (1934, sy.105); “Köycülük ve Reşit Galip Merhum”, (1934, sy.107); “İrk İşleri”, (1934, sy.112); “Köy Muallim Mektebi”, (1934, sy.113); “Buda”, (1934, sy.114); “Eflatun”, (1934, sy.116); “J. J. Russo”, (1934, sy.117); “Thomas Campanella”, (1934, sy.118); “Rable”, (1935, sy.119); “Voltaire”, (1935, sy.120); “Kant”, (1935, sy.121); “Ferdî Ruhîyat ve Çocukta Eksiklik Kaygısı”, (1935, sy.121); “Ulusal Ekonomi ve Köy Muallim Mektebi”, (1935, sy.122); “Michel’e”, (1935, sy.122); “Köy İşleri İçin Bir Kongre”, (1935, sy.123); “Ibsen”, (1935, sy.123); “Tolstoy”, (1935, sy.124); “İçten İş”, (1935, sy.125); “Richard Wagner”, (1935, sy.125); “Bahar ve Terbiye”, (1935, sy.126); “Karlayl”, (1935, sy.126); “Bir İmdat”,

(1935, sy.127); “John Ruskin”, (1935, sy.127); “CHP’nin Yaptığı İşler”, (1935, sy.128); “Bozdağ”, (1935, sy.129); “Emerson”, (1935, sy.129); “Vasif Çınar”, (1935, sy.130); “En Değerli Bir İş”, (1935, sy.131); “Nietzsche”, (1935, sy.131); “Devrimin İsteddiği İnsan”, (1936, sy.137); “Ernest Renan”, (1936, sy.132); “Filhte’nin Hitabeleri”, (1936, sy.132); “Fikirler”, (1936, sy.133); “Saint Simon”, (1936, sy.133); “Altı Oku Yaşama ve Yaşatma İş”, (1936, sy.135); “Auguste Comte”, (1936, sy.135); “Pestaloji’nin Annelere Mektubu”, (1936, sy.136); “Ülkü”, (1936, sy.137); “Milletlerin Yükselmesi Şartları”, (1936, sy.137); “Karl Marx”, (1936, sy.138); “Milletlerin Yükselme Şartları”, (1936, sy.138); “Cemiyetlerin İnhitat Sebepleri”, (1936, sy.139); “William Moris”, (1936, sy.139); “Sosyete ve İş Aşkı”, (1936, sy.140); “Anatol Frans”, (1936, sy.140); “Sosyal Ekonomi ve İçtimai İlerleme”, (1936, sy.140); “Yeni Psikoloji ve Pedagoji”, (1936, sy.141); “İnsanın Rolü”, (1936, sy.141); “H. G. Wells”, (1936, sy.141) “Garp Medeniyetinin Ahlâk Kökleri”, (1936, sy.142); “Türk Folklorunda Kadın”, (1936, sy.142); “Filozoflarla Birer Saat: Şair Goethe”, (1936, sy.142); “Filozoflarla Birer Saat: Konyalı Celalettin”, (1937, sy.143); “Filozoflarla Birer Saat: Erzurumlu İbrahim Hakkı”, (1937, sy.144); “Filozoflarla Birer Saat: Muğlalı İbrahim Şahidi”, (1937, sy.145); “Büyük Şair Hamit ve Hayatın Ötesi”, (1937, sy.147); “Hayat Kanunu”, (1937, sy.150); “Eski Atalarımıza Göre Hayatın Gayesi”, (1937, sy.151); “Modern veya İlmi (siyantifik) Ahlâk-1”, (1937, sy.151); “Okul ve Karakter: Kendine Saygı ve Bunu Terbiye İş-i-1”, (1937, sy.151); “Modern veya İlmi (siyantifik) Ahlâk-2”, (1937, sy.152); “Modern veya İlmi (siyantifik) Ahlâk-3”, (1937, sy.153); “Okul ve Karakter: Kendine Saygı ve Bunu Terbiye İş-i-2”, (1937, sy.153); “Bilmek ve Yapmak”, (1937, sy.153); “Zafer Bayramımız”, (1937, sy.154); “Okul ve Karakter: Kendine Saygı ve Bunu Terbiye İş-i-3”, (1937, sy.154); “Garp Medeniyetinin Ahlâk Kökleri-2”, (1937, sayı:154); “9 Eylül ve Fuar”, (1937, sy.155); “Okul ve Karakter: Kendine Saygı ve Bunu Terbiye İş-i-4”, (1937, sy.155); “Eski Site-1”, (1937, sy.156); “Türk Tarih Kongresi”, (1937, sy.156); “Ankara Tiyatro Opera Okulu”, (1937, sy.157); “Eski Site-2”, (1937, sy.157); “Büyük Bayramımız”, (1937, sy.158); “Eski Site-3”, (1937, sy.158); “Eski Site-4”, (1937, sy.159); “Gençlik ve Yarın”, (1937, sy.159); “Kendini Bil”, (1937, sy.160); “Eski Site-5”, (1937, sy.160); “Eski Site-6”, (1937,

sy.161); “Ziraatımıza Dair”, (1937, sy.161); “İktisat Haftası Münasebetiyle”, (1938, sy.162); “Eski Site-7”, (1938, sy.162); “Eski Site-8”, (1938, sy.163); “Eski Site-9”, (1938, sy.164); “Uçurum-Ok”, (1938, sy.164); “Eski Site-10”, (1938, sy.165); “Fikir ve Zihniyet”, (1938, sy.165); “Halkevlerimiz”, (1938, sy.166); “Kütleye Doğru”, (1938, sy.169); “Eski Site-11”, (1938, sy.169); “Bir Konuşma Dolayısıyla”, (1938, sy.170); “Eski Site-12”, (1938, sy.170); “Bergama Kermesi”, (1938, sy.171); “Eski Site-13”, (1938, sy.171); “Çocuklarımız İçin Yaşamak”, (1938, sy.172); “İş Aşkı”, (1938, sy.175); “İçtimai Terbiye”, (1938, sy.176); “Cumhuriyet Bayramımız”, (1938, sy.177); “Borcumuz”, (1939, sy.179); “Psikoloji ve Pedagoji Bakımından Bulûğ Çağı-1”, (1939, sy.182); “İçtimai Kanunlar, Tabii mi Değil mi?”, (1939, sy.182); “Psikoloji ve Pedagoji Bakımından Bulûğ Çağı-2”, (1939, sy.183); “İntihap Sandığına Giderken”, (1939, sy.185); “Hayatın Manası”, (1939, sy.186); “Bugünkü Dünya”, (1939, sy.187); “Yeni Nesle Borcumuz”, (1939, sy.189); “Cumhuriyet”, (1939, sy.193); “Atamızın Manevi Huzurunda”, (1939, sy.194); “Medeniyetin Hali”, (1939, sy.195); “Büyük Felaket”, (1940, sy.196); “Jeymis’e Göre Pragmatizm”, (1940, sy.196); “İş Sevgisi”, (1940, sy.197); “J. J. Russo’nun Cevabı-1”, (1940, sy.197); “Asıl Bir İş”, (1940, sy.198); “Ruso’nun Cevabı-2”, (1940, sy.198); “Ateşli İnsan”, (1940, sy.199); “Jeymis’e Göre: Teizm”, (1940, sy.199); “Köylerde Ziraat Kursları”, (1940, sy.200); “Jeymis’e Göre: Teizm-2”, (1940, sy.200); “Orta Tedrisat Hakkında”, (1940, sy.200); “Orta Tedrisat Hakkında-2”, (1940, sy.201); “Köy Enstitüleri”, (1940, sy.201); “Yeni Ders Yılına Girerken”, (1940, sy.206); “Bilgi ve İş”, (1940, sy.207); “Yas”, (1940, sy.208); “İki Zihniyet”, (1940, sy.209); “Disiplin”, (1941, sy.211); “İşe Dayanan Terbiye”, (1941, sy.216); “Mebde - Mead, Yani İnsanın Aslı ve Sonu”, (1941, sy.216); “İptidailikten Medeniyete Nasıl Geçildi-1”, (1941, sy.216); “Kul Azmayınca Tanrı Yazmaz”, (1941, sy.217); “Şark Medeniyeti Nasıl Doğdu-2”, (1941, sy.217); “Zafer Bayramımız”, (1941, sy.219); “Klasik Medeniyet Dünyayı Nasıl Aydınlattı-3”, (1941, sy.219); “9 Eylül”, (1941, sy.221); “Klasik Medeniyet Nasıl Batıp Yerine Barbarizm Nasıl Başladı-4”, (1941, sy.221); “1941 Cumhuriyet Bayramımız”, (1941, sy. 222-223); “Cumhuriyet ve Köy”, (1941, sy.222-223); “Modern Dünya Kurunu Vusta’dan Nasıl Doğdu-5”, (1941, sy.224); “Modern Dünya Kurûnu

Vusta'dan Nasıl Doğdu-6”, (1941, sy.225); “Bugünkü Dünya”, (1941, sy 225); “Merhum Hakkı Baha”, (1941, sy.225); “Modern Dünya Kurûnu Vusta'dan Nasıl Doğdu-7”, (1942, sy.226-227); “Halkevlerimiz ve Hayatın Gayesi”, (1942, sy.226-227); “İş Felsefesi”, (1942, sy.236-237); “Emil Butro’ya Göre: İlim ve Din”, (1942, sy.238-239); “Felsefe Bakımından Ahlâk ve Din”, (1943, sy.240-241); “Çağdaş Avrupa’da Ahlâk ve Din Felsefesi Akımları”, (1943, sy.242-243); “Atalarımızda Ahlâk”, (1943, sy.248-249); “İlim ve İnsan Hakkında Bir Anket”, (1943, sy.250-251); “Saygı ve Önemi”, (1943, sy.254-255); “Eğitim ve Cumhuriyet”, (1943, sy.256-257); “Psikoloji ve Tanrıçılık”, (1943, sy.258-259); “Bilgi ve Sevgi”, (1943, sy.260-261); “İlimle Dinin Kavşak Noktası”, (1943, sy.260-261); “Söyle Felsefeyi Deyiverem Gidişini”, (1944, sy.262-263) “Biyoloji ve Din”, (1944, sy. 266-267); “Din ve Fizik”, (1944, sy.268-269); “Yeni Yol”, (1944, sy.270-271) “Öğretmenin Manevi Hazırlığı”, (1944, sy.278-279); “Yüksek Metafizik Işığı Altında Kâinat: Muazzam Bir Fikir”, (1944, sy.280-281); “Güzellikte Bütünleşme”, (1944, sy.282-283); “Fizik Işığı Altında Ölüm Ötesi”, (1944, sy.282-283); “İş”, (1944, sy.284-285); “Tecrübî Felsefe Ekolü: Locke ve Tabii İman”, (1944, sy.284-285); “Bir Karşılaştırma”, (1945, sy.286-287); “İlk İslah Layihası-1”, (1945, sy.288-289); “İlk İslah Layihası-2”, (1945, sy.290-291); “İlk İslah Layihası-3”, (1945, sy.292-293); “Kurulacak Dünya”, (1945, sy.300-301); “İçtimai İlerlemenin Özü”, (1945, sy.302-303); “Medeniyetin İki Kanadı”, (1946, sy.304-305); “Kızlar Ağası”, (1946, sy.306-307); “Milletlerin Korunma ve Yükselme Yolları”, (1946, sy.310-311); “İngiliz Devlet Adamları”, (1946, sy.312-313); “Barış Meselesi”, (1946, sy.316-317); “Ortaçağ ve Rönesans”, (1946, sy.318-319); “Ruso ile Kant ve Karşılarında Napolyon”, (1946, sy.320-321); “İçtimai Darwinizm”, (1946, sy.322-323); “İngiliz Felsefesi”, (1946, sy.324-325); “Dünya Devleti”, (1947, sy.328-329); “Dünya Devleti”, (1947, sy.330); “Zamanımızın Üç Felsefesi”, (1947, sy.331); “Felsefe ve Bugünkü Dünya Durumu”, (1947, sy.332); “W. Jeymis”, (1947, sy.334); “Çağdaş Medeniyetin Hamuru”, (1948, yeni seri. 15); “Üç Psikanaliz Okulu Adle”, (1949, yeni seri.27-28); “Gerçek Saadet”, (1960, yeni seri,34).

9. Terbiye Dergisi’nde yayınlanan yazıları:

“Kıraat Ölçüsü”, (1931, sy.32); “Alfred Binet”, (1931, sy.33); “Yeni Pedagojiyi Kuranlardan Karl Gross”, (1931, sy.36).

10. Kültür Dergisi’nde yayınlanan yazıları:

“Tarihin Amentüsü”, (1935, sy.29).

11. Bağ Dergisi’nde yayınlanan yazıları:

“Mevlana Celaleddin”, (1941, sy.1).

12. Gayret Dergisi’nde yayınlanan yazıları:

“Hayalimdeki Köy Öğretmeni”, (1952, sy.4); “Maria Montessori Öldü”, (1952, sy.6) “Okul ve Demokrasi-I”, (1952, sy.9-10); “Okul ve Demokrasi-II”, (1952, sy.11); “İmtihan Meseleleri”, (1952, sy.12).

13. Sabah Postası’nda yayınlanan yazıları:

“Tarihten Yapraklar: Çeşme’de Donanmamızın Yakılışı”, (1953, 20 Mayıs).

14. Müslüman Sesi Dergisi’nde yayınlanan yazıları:

“Ruhیات Bakımından Dil”, (1948, sy.1); “Fizyoloji, Tıp Işığında Tanrıya İman ve Yalvarma-1”, (1948, sy.1); “Terbiye ve Din”, (1948, sy.2); “Fizyoloji, Tıp Işığında Tanrıya İman ve Yalvarma-2”, (1948, sy.2); “Din Hakkında Tarihin Sözü”, (1949, sy.3); “İnsan İki Taraflı Bir Aynadır”, (1949, sy.4); “Terbiyede İmanın Rolü”, (1949, sy.5); “Kimya-i Saadet-1”, (1949, sy.6); “Kimya-i Saadet-2”, (1949, sy.7); “Kimya-i Saadet-3”, (1949, sy.8); “Kimya-i Saadet-4”, (1949, sy.9); “Kimya-i Saadet-5”, (1949, sy.10); “Mevlânâ Celâleddin'in Konuşması”, (1949, sy.10); “Hilkatin Gayesi Hakkında Kuranı Kerim ile Bugünkü Telefializm Felsefesinin Birliği-1”, (1949, sy.11); “Hilkatin Gayesi Hakkında Kuranı Kerim ile Bugünkü Telefializm Felsefesinin Birliği-2”, (1949, sy.12); “Din-1”, (1949, sy.13); “Din-2”, (1949, sy.14); “Din-3”, (1949, sy.161); “Din-4”, (1949, sy.17); “Din Terbiyesi Hakkında Başbakanın Konuşması”, (1949, sy.18); “Allah’a Tapma, Puta Tapma”, (1949, sy.19); “İnsanın Aslı ve Görevi Hakkında Jung ile İslâm Tasavvufun Arasındaki Görüş Birliği-1”, (1949, sy.20); “İnsanın Aslı ve Görevi Hakkında Jung ile İslâm Tasavvufun Arasındaki Görüş Birliği-2”, (1949, sy.21); “BM İnsan Hakları Beyannamesi Karşısında Din-İlim Birliği”, (1950, sy.22); “Cemiyetlerde Bozukluğun Sebepleri”, (1950, sy.22); “Biz Müslümanlar İbret Alalım, Truman'ın Din mesajı”, (1950, sy.23); “Kalp

Gözümüz”, (1950, sy.23); “Lindberg’in Allah ve Din Duygusu”, (1950, sy.24); “Atom Karşısında”, (1950, sy.24); “Okullarda Ahlâk Dersi Meselesi”, (1950, sy.24); “Kırk Hadisi Şerif”, (1950, sy.25); “Emanet Meselesi ve Zamanımızın Bir Felsefesi”, (1950, sy.26); “Zamanın Matematik-Fizik Dâhisi Paskal ve Din Duygusu-1”, (1950, sy.27); “Ne Verirsen Elinle O Gider Seninle”, (1950, sy.28); “Zamanın Matematik-Fizik Dâhisi Paskal ve Din Duygusu-2”, (1950, sy.28); “Tarihten İbret Alma”, (1950, sy.29); “Paskal’ın Duası-3”, (1950, sy.29); “Saadete Ulaşmanın Sekiz Şartı”, (1950, sy.30); “Menşe - Meâd Meselesinde Tasavvuf ve Çağdaş Metapsişik”, (1950, sy.30); “İnsanlık Ölçüsü”, (1950, sy.31); “İnsan Mutlaka Dine Muhtaçtır”, (1950, sy.31); “Sapıklıklara Uymayalım”, (1950, sy.32); “Pakistan’ın Büyük Mütefekkeri Merhum Muhammed İkbâl”, (1950, sy.32); “Günaha, Hesaba, Tövbeye Dair”, (1950, sy.33); “Paskal’ın Din Felsefesi”, (1950, sy.33); “Batı Demokrasisinin Dini Kökleri-1”, (1950, sy.34); “Milletlerin Muhasebeleri”, (1950, sy.34); “Batı Demokrasisinin Dini Kökleri-2”, (1950, sy.35); “Ana baba saygısı”, (1950, sy.35); “Dine Dönüş”, (1951, sy.36); “Medeniyet Tehlikede, Dr. A. Carrel’in Vasiyetnamesi-1”, (1951, sy.36); “Din ve İman”, (1951, sy.37); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-2”, (1951, sy.37); “Göçmenlere Yardım”, (1951, sy.38); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-3”, (1951, sy.38); “Büyük Günahlar Hakkında”, (1951, sy.39); “Dr. Alekxis Karel’in Vasiyetnamesi-4”, (1951, sy.39); “İçimizdeki Kavga”, (1951, sy.40); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-5”, (1951, sy.40); “Öğütler”, (1951, sy.41); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-6”, (1951, sy.41); “İslâm İlimleri”, (1951, sy.42); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-7”, (1951, sy.42); “Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed”, (1951, sy.43); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-8”, (1951, sy.43); “Ahlâk Kongresi Tüylar Ürperten Çok Müthiş Bir Bilanço” (1951, sy.43); “Nura Kavuşma”, (1951, sy.44); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-9”, (1951, sy.44); “İmana Nasıl Kavuştum”, (1951, sy.45); “Dr. Alekxis Carrel’in Vasiyetnamesi-10”, (1951, sy.45); “Ahlâk mı, Zekâ mı?”, (1951, sy.46); “İslâmiyet’in Genel Medeniyete Hizmetleri-1”, (1951, sy.46); “İslâmiyet’in Genel Medeniyete Hizmetleri-2”, (1951, sy.47); “İman ve Gidiş”, (1951, sy.47); “İslâmiyet’in Genel Medeniyete Hizmetleri-3”, (1951, sy.48); “İslâmiyet’in Genel Medeniyete Hizmetleri-4”, (1951, sy.49); “İslâmiyet’in Genel Medeniyete

Hizmetleri, Arap İmparatorluğu'nun İnhitatu-5", (1951, sy.49); "İnsanın Bozulması", (1951, sy.50); "Amerika'da İslâmi Tetkikler Enstitüsü", (1951, sy.51); "Hidayete Ulaşma", (1951, sy.51); "Ahlâkın Özü", (1951, sy.51); "İslâm'ın İçtimai Emirleri", (1951, sy.52); "İmam Gazali'nin Öğütleri: Ey Genç-1", (1951, sy.53); "İmam Gazzâli'nin Öğütleri: Ey Genç-2", (1952, sy.54); "İmam Gazzâli'nin Öğütleri: Ey Genç-3", (1952, sy.55); "İmam Gazzâli'nin Öğütleri: Ey Genç-4", (1952, sy.56); "Hayalimdeki Köy Öğretmeni", (1952, sy.57); "Kur'ân-ı Kerîmden Hakikatler-1", (1952, sy.58); "Din ve Terbiye-1", (1952, sy.58); "Kur'ân-ı Kerîmden Hakikatler-2", (1952, sy.59); "Din ve Terbiye-2", (1952, sy.59); "İman ve Bugünkü İlim-1", (1952, sy.60); "İman ve Bugünkü İlim-2", (1952, sy.61); "İlim ve Din Ahengi-3", (1952, sy.62); "İslâm Dininin Özü", (1952, sy.63); "İslâm Terakkiye Mani Değildir", (1952, sy.64); "Ölümden Sonra İnsanların Mukadderatı", (1952, sy.64); "Teozofiyeye Göre Ruhun Konakları-1", (1952, sy.64); "Din Derslerinin Okutulması Çok İsbetli Olmuştur", (1952, sy.65); "Ölümden Sonra Teozofiyeye Göre Ruhun Konakları-2", (1952, sy.65); "Semavi Dinlerde Müşterek Nokta", (1952, sy.66); "Ahlâk Silahı", (1952, sy.66); "Ölümden Sonra Teozofiyeye Göre Ruhun Konakları-3", (1952, sy.66); "Ahlâka Teslim Olalım", (1952, sy.67); "Ölümden Sonra Teozofiyeye Göre Ruhun Konakları-4", (1952, sy.67); "İnsan ve Hayatı", (1952, sy.68); "Ölümden Sonra Teozofiyeye Göre Ruhun Konakları-5", (1952, sy.68); "Kıymetler Meselesi", (1952, sy.69); "Mûsâ Cârullah", (1952, sy.69); "Din, Tarih, Medeniyet", (1953, sy.70); "Mûsâ Cârullah'ın Ana Fikirleri-1", (1953, sy.70); "Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi-1", (1953, sy.71); "İnsanın Fıtratı", (1953, sy.71); "Mûsâ Cârullah'ın Ana Fikirleri-2", (1953, sy.71); "Demokrasi", (1953, sy.72); "Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi-2", (1953, sy.72); "Terbiyede Maneviyatın Rolü", (1953, sy.73); "Mûsâ Cârullah'tan Seçme Yazılar-3", (1953, sy.73); "Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi-3", (1953, sy.73); "Terbiyede Maneviyatın Rolü-2", (1953, sy.74); "Mûsâ Cârullah'tan Seçme Yazılar-4", (1953, sy.74); "Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi-4", (1953, sy.74); "Maarif Üstüne Bir Dostumla Hasbihal", (1953, sy.75); "Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi-5", (1953, sy.75); "Manevi Terbiye", (1953, sy.76); "Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi-6", (1953, sy.76); "Din nedir?", (1953, sy.77); "Mûsâ Cârullah'ta İman ve Amel Meselesi", (1953, sy.77);

“Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-7”, (1953, sy.77); “Dini Hayatın Amaçları-1”, (1953, sy.78); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-8”, (1953, sy.78); “Dini Hayatın Amaçları-2”, (1953, sy.79); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-9”, (1953, sy.79); “Çağdaş Medeniyette Dinin Yeri”, (1953, sy.80); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-10”, (1953, sy.80); “İslâm Dininin Kaynakları-1”, (1953, sy.81); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-11”, (1953, sy.81); “İslâm Dininin Kaynakları-2”, (1953, sy.82); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-12”, (1953, sy.82); “İslâm Dininin Kaynakları-3”, (1953, sy.83); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-13”, (1953, sy.83); “İslâm Dininin Kaynakları-4”, (1953, sy.84); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-14”, (1953, sy.84); “İslâm Dininin Kaynakları-5”, (1953, sy.85); “Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi-15”, (1953, sy.85); “İslâm Dininin Kaynakları-6”, (1954, sy.87); “İslâm Dininin Kaynakları-7”, (1954, sy.88); “İslâm Dininin Kaynakları-8”, (1954, sy.89); “İslâm Dininin Kaynakları-9”, (1954, sy.90); “İslâm Dininin Kaynakları-10”, (1954, sy.91); “İslâm Dininin Kaynakları-11”, (1954, sy.92); “İslâm Dininin Kaynakları-12”, (1954, sy.93); “İslâm Dininin Kaynakları-13”, (1954, sy.94); “İslâm Dininin Kaynakları-14”, (1954, sy.95); “İslâm Dininin Kaynakları-15”, (1954, sy.96); “İslâm Dininin Kaynakları-16”, (1954, sy.97); “İslâm Dininin Kaynakları-17”, (1954, sy.98); “İslâm Dininin Kaynakları-18”, (1954, sy.99).²⁶

Mustafa Rahmi Balaban’ın makale ve dergilerdeki yazılarının konu başlıklarına baktığımızda 1940’lı yıllara kadar eğitim, psikoloji ve yeni kurulmuş olan devletin gelişmesi için gerekli gördüğü güncel konuları ele aldığını ve 1940 yılından sonra din ve ahlâk konularını daha yoğun incelediğini görüyoruz.

1. 2. 3. Tercümelere

Mustafa Rahmi Balaban tercümeye büyük bir önem vermiştir. Hatta Balaban tarafından Darülfünun’da farklı kişilere de müracaat edilmek suretiyle geniş bir klasikler çevirisi işine girişilmiştir.²⁷ Mustafa Rahmi Balaban’ın çeviri

²⁶ Mustafa Rahmi Balaban’ın makalelerini tespit, Şahin, *Hayatı ve Düşünceleri ile Mustafa Rahmi Balaban*, ss. 84-104 ve Mustafa Şahin, Semiha Kalyoncu Şahin, *Mustafa Rahmi Balaban Hayatı, Eserleri, Mektupları ve Düşünceleri*, İzmir, BERKSAV Yayınları, 1995, ss. 116-151. Kitaplarından faydalanılmıştır.

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 256.

işinde önemli katkılarının olduğu bilinmektedir. Tespit edebildiğimize göre kendisi farklı dillerden kırk sekiz eser tercüme etmiştir.

1. Amerikan Maarif Nezareti, *Sihhat Talim ve Terbiye ve Mekteplerde Sihhat Dernekleri*, Marifet Matbaası, İzmir, 1338, 16 s.

2. Dr. Avram, *Amerika da Mekatibi İptidaiye ve Taliye*, Mr. Henkey, *Terbiye-i Şebab ve Mihekki*; Marifet Matbaası, İzmir, 1338, 16 s.

1. 2. 3. 3. Pierson, *Islah-ı Irk*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 14s.

4. Alferd Fouillee, *Avrupa Milletleri Ruhiyatı*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 100+1 s.

5. Fritz Eisler, *Öksüzler Babsı Pestalozzi*, Matbaa-i Amire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339(1923), 45 s.

6. Johanna Spyri, *Altın Çiftlik*, Matbaa-i Amire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, Çocuklar Kütüphanesi;3, İstanbul,1339, 35+1 s.

7. Eduard Claparede, *Çocuk Ruhiyatı ve Tecrübi Pedagoji*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 171+2 s.

8. Robert Eugene Gaupp, *Çocuk Ruhiyatı*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 99 s.

9. John Dewey, *Çocuk ve Mektep*, Matbaa-i Amire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 116+1 s.

10. Maria Montessoria, *Çocuklar Evi*, Matbaa-i Amire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 165 s.

1. 2. 3. 11. Jean-Marc-Gaspard Itard, *Dağda Bulunmuş Çocuk*, Matbaa-i Amire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 21 s.

12. Alferd Fouillee, *Kadın erkek Irkları Ruhiyatı*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 44+1 s.

13. Amerika Terbiye Kamusu, *Ruhiyat Makaleleri*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 39+2 s.

14. Boden Powel, *İzcilik*, Matbaa-i Amire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 276+2 s.

15. Max Georges Schmidt, *Tabiat ve İnsan*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 24 s.

16. Şerfettin Ali Yezdi, *Timur ve Tüzukatı*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1339, 107 s.
17. Constantin d' baron Ohsson, *Moğol Tarihi*, Matbaa-i Âmire, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul,1340, 319+1 s.
18. Muntandun, *Çocuk Büyütmek*, Marifet Matbaası İzmir,1338, 16 s.
19. Palikos, *Kalmuk Türkleri*, Marifet Matbaası, İzmir Türk Ocağı Neşriyatından, İzmir, 1927, 44 s.
20. William James, *İtiyad*, Marifet Matbaası, İzmir Anadolu Türk Dostluk Cemiyetinden, İzmir, 1927, 16 s.
21. Hausoulier – Pontremoli, *Bergama Tarihi ve Rehberi* (A. Aziz ile birlikte), Hafız Ali Matbaası, İzmir, 1929, 88 s. ve İzmir ve Havalisi Asarîatika Muhipler Cemiyeti Neşriyatından, Sayı:4, 88+22 s.
22. Adolf Ferriera, *Ailede Terbiye (Yedi Yaşına Kadar Çocukluk)*, Fikirler Neşriyatından:1, İzmir, 1930, 15 s.
23. Adolf Ferriera, *Ailede Terbiye (Yedi Yaşından On iki Yaşına Kadar Çocukluk)*, Fikirler Neşriyatından:2, İzmir, 1930, 16 s
24. Adolf Ferriera, *Ailede Terbiye (Buluğ Çağı)*, Fikirler Neşriyatından: No:3, İzmir, 1930, 15 s
25. Felix Sartiaux, *Küçük Asyada Ölmüş Şehirler*, Hafız Ali Matbaası, İzmir, 1931, 88 s. ve İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atîka Muhipler Cemiyeti Neşriyatından, Sayı:5, 95 s.
26. E. Margairaz, D. Dottrens, *Alfabede Cümle Usulü*, Hafız Ali Matbaası, Fikirler Neşriyatı:3, İzmir, 1932, 47 s.
27. H.C.Butler, *Sart Harabeleri(Cezmi Tahir ile birlikte)*, Marifet Matbaası, İzmir ve Havalisi Asarîatika Muhipler Cemiyeti Neşriyatından, İzmir, 1932, Sayı:7, 36 s.
28. Saturnino Ximenez, *Bodrum (Halikarnas)*, Marifet Matbaası, İzmir ve Havalisi Asarîatika Muhipler Cemiyeti Neşriyatından, İzmir, 1932, 11 s.
29. E. Decroly – A. Hamai'de, *Decroly Mektebinin İlk Devresinde Hesap ve Ölçüler*, Bilgi Matbaası, Fikirler Neşriyatı:9, İzmir,1933, 47+6 s.

30. Mustafa Rahmi Balaban, *Conseption Sur La Vie De QuelquesPhilosophes* (Gazali - Celaleddin - Yunus Emre - Kinalioğlu Ali Efendi), İzmir, 1933.
31. Fred de Moor, *Decroly Usulünde Dersleri Toplulaştırma*, Bilgi Matbaası, İzmir,1933, 112 s.
32. İmmanuel Kant, *Kant'ın Pedagojisi*, Cumhuriyet Matbaası, Fikirler Neşriyatı:10, İzmir, 1933, 83 s.
33. Edouard Claparede, *Ferdi Ruhiyat ve Çocukta Eksiklik Kaygısı*, Suhulet Matbaası, İzmir Muallimler Neşriyatından:1, İzmir, 1934, 31 s.
34. Edouard Claparede, *Yeni Psikoloji ve Pedagoji*, Cumhuriyet Basımevi, İzmir Halkevi Neşriyatından, İzmir, 1936, 74 s.
35. William James, *İnsiyak, İtiyad, İrade*, Meşher Basımevi, İzmir Halkevi Neşriyatından, İzmir, 1936, 40 s.
36. Fichte, *Fihte'nin Hitabeleri*, Dereli Basımevi, İzmir, 1938, 212 s.
37. Edouard Claparede, *Fonksiyonel Terbiye* (M. Baha Arıkan ile birlikte), Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1940, 93 s.
38. Emile Boutroux, *Avrupa Medeniyetinin Ahlâk Kökleri*, Cumhuriyet Basımevi, C.H.P. İzmir Halkevi Neşriyatı:18, İzmir, 1940, 55 s.
39. Alfred Fuillee, *Filozofi Vasıtasıyla Orta Tedrisatta Reform*, Cumhuriyet Basımevi, İzmir İhracatçılarından Cevdet Alanaylı'nın Vakıf Kitapları:1, İzmir, 1942, 43 s.
40. Yazar Belirtilmemiştir, *Vâridât*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1947, 40 s.
41. Muhiddin Arabî, *Fûsus Nakış*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1947, 31 s.
42. Prf. Thedor Fluornoy, *Willam Jeymes'in Felsefesi*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1947, 48+1 s.
43. Gazali, *Sapıklıktan Kurtuluş*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1947, 16 s.
44. Mark Orel, *Düşünceler*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1947, 15+1 s.
45. V. Langlois, *Eski Kilikya*, Yeni Mersin Basımevi, Mersin Halkevi Yayınlarından, Mersin, 1947, 77 s.
46. Gazzâli, *Kimyayı Saadet*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 195316 s.
47. Dr. Alexis Carrel, *Vasiyetname: Hayat –İlim-Din*, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1954, 40 s.

48. *Korkut Atanın Kitabı: Evvel Zamanda*, Maarif Kütüphanesi,
İstanbul1927, 99 s.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'IN AHLÂK ANLAYIŞININ GENEL KARAKTERİ

2. 1. AHLÂKIN TANIMI, KISIMLARI, GAYESİ, BİLGİ AMEL İLİŞKİSİ ve OLUŞUMU

2. 1. 1. Ahlâkın Tanımı

Gerek İslâm felsefe tarihinde, gerekse Batı felsefe tarihinde filozofların neredeyse hepsi ahlâkla ilgilenmiş ve ahlâka farklı farklı tanımlar getirmişlerdir. Böylesine farklı tanımlar getirilmesinde filozofların benimsemiş oldukları ahlâk ilkesi ve dünya görüşleri yanında ahlâk kelimesinin soyut, karmaşık ve çok yönlü olması etkili olmuştur.

Balaban *Ahlâk* isimli eserinde ahlâkı; “*İnsanlara vazifelerini ve doğru yolu gösteren ilim, fiil ve hareketlerimizde takip etme mecburiyetinde olduğumuz düsturları bize öğretecek olan şey*”²⁸ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere düşünürümüz ahlâkı, insanlara iyiliği ve doğruyu gösteren bir ilim olarak görmektedir. *Tarih Boyunca Ahlâk* isimli eserinde ise ahlâkı; “*Bütün hayat boyunca daima iyi hal ve hareketler içinde bulunarak, tabiat ve cemiyetin bir tekâmül unsuru olabilmek*”²⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımda ise düşünürümüz ahlâkı daha ziyade bir hayat şekli ve yaşam biçimi olarak görmektedir.

Mustafa Rahmi’ye göre ahlâk insan için ayrı bir önem ifade eder. Fert, içgüdü ve iç tepkilerinin pençesinden kurtulup akıl âlemine ikinci doğuşunu, yani içgüdü ve tabiat âleminden asıl insanlık âlemine doğuşunu yapar. İnsanda bu doğuşu gerçekleştirecek olan şey ise ahlâk duygusudur.³⁰ Düşünürümüz ahlâkı insanın ayrılmaz bir parçası, insanı gerçek manada insan yapan özellik olarak görmektedir.

²⁸ Mustafa Rahmi Balaban, *Ahlâk*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339-1342, s. 3.

²⁹ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 97.

³⁰ Balaban, *age.*, s. 5.

Düşünürümüz ahlâkın önemini ifade etmek için Alman filozof Kant'ın mezar taşına yazdırdığı şu sözünü nakleder: “Hayatımda iki şey karşısında derin hayret duydum. Başım üstünde yıldızlı sema ve içindeki ahlâk kanunu.”³¹

2. 1. 2. Ahlâkın Kısımları

İslâm felsefe tarihinde yapılmış olan teorik veya nazari ahlâk ile ameli veya pratik ahlâk ayırımına³² düşünürümüzün de katıldığını görüyoruz. Balaban genel kabul gören nazari ve ameli ahlâkı şöyle tanımlamaktadır. Nazari ahlâk; ahlâken insanların fiil ve hareketleri için düstur ve kanunları arayan kısmıdır. Ameli ahlâk ise, insanın nazari ahlâktaki düstur ve kanunları eylemlerine ve hareketlerine tatbik etmesidir.³³

Mustafa Rahmi Balaban'da böyle bir ahlâk anlayışının şekillenmesinde çok çeşitli kaynakların etkili olduğunu görmekteyiz. Balaban ilâhî ve beşerî dinlerden, batı ve doğu düşünürlerinden ve bunların ortaya koydukları eserlerden adeta bir arı gibi yararlanmaya çalışmış, 1940'lı yıllardan sonra da İslâm ahlâk anlayışıyla daha yakından ilgilenmiştir.³⁴

2. 1. 3. Ahlâkın Gayesi

Balaban'a göre ahlâk bütün toplumlarda görülen gerçek bir vakıya olduğuna ve insanların hayatlarını etkilediğine göre bir gayesi ve hedefi olmalıdır. Çünkü ahlâk, insanın fiziki yapısından kaynaklanan gücüne gem vurarak insanı topluma faydalı bir hale getirmeye çalışır. Mustafa Rahmi Balaban'a göre ahlâkın iki önemli gayesi vardır. Ahlâkın birinci gayesi insanın biyolojik kuvvetlerinin topluma zararlı olmasını engellemektir. Ahlâkın ikinci gayesi ise Biyolojik kuvvetlerden bir kısmını şahsi yaşantı için harcadıktan sonra, ihtiyaç fazlası enerjiyi toplumsal ülkünün gerçekleştirilmesi için kullanmaktır.³⁵

Bu bağlamda düşünürümüze göre aslında her şeyin gayesi insandaki şehvet, kibir, kin, haset, öfke, riya, yalancılık, tembellik, geçimsizlik gibi kötü eğilimleri ortadan kaldırıp, insanı milletine ve insanlığa öncelikle zararsız hale

³¹ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 164.

³² Mehmet Aydın, “Ahlâk” md., *DİA.*, c. II, s. 10-12.

³³ Balaban, *Ahlâk*, s. 3.

³⁴ Mustafa Rahmi Balaban yazmış olduğu *Tarih boyunca Ahlâk, Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim Ahlâk İman* ve yazmış olduğu makalelerde bu çok bariz bir şekilde görülmektedir.

³⁵ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 6.

getirmek, sonra da her geçen gün millete ve insanlığa faydalı bireyler haline getirmektir. Kısacası ahlâkın gayesi kötü ahlâki özellikleri ortadan kaldırıp, kurtla kuzuyu yan yana getirmektir.³⁶

Balaban bütün dinlerin, felsefelerin, eğitim sistemlerinin ve müspet ilimlerin en önemli işinin bu amaca hizmet etmek olduğuna inanmanın da ahlâkın gayesinin bir parçası olduğunu düşünmektedir.³⁷

Düşünürümüz ahlâki düsturların hepsindeki hedefi mutlak iyiyi, yani hayri âlâ'yı tespit ve tayin etmek, sonra da bunu esas alarak hayatın çeşitli safhalarında, insanın takip etmesi gereken hareketleri çıkarmak olarak belirler.³⁸ Balaban'a göre ahlâkta gaye mutlak hayır olmalıdır. "Hayır" ise insanın elinden geldiği kadar kendinin ve insanlığın ilerlemesine hizmet etmektir. Bu hizmet teylemlerde ve hareketlerde gösteriş ve menfaatperestlikten uzaklaşmak suretiyle meydana gelir.³⁹ Balabana göre "hayır", hareket noktası olarak kabul edilince, onun haricindeki ahlâkî ilkeleri bulmaya çalışan, ahlâkî görüşlerinde maksadını elde edilmiş olur. Çünkü insanın amacı kendinin ve insanlığın mükemmelleşmesine hizmet olunca nefsanî hazlardan tamamen arınması gerekmez. Bilâkis nefsanî hazlardan da makul surette istifade etmesi gerekir. Çünkü insan, nefsanî hazlardandır diye yemeyi içmeyi terk edecek olursa, kendisinin ve insanlığın gelişmesine hizmet etmeyeceği gibi sağlığını ve hayatını dahi koruyamaz. Bu mânâda düşünürümüz hazları hayatın gayesi olarak değil hayatın vasıtası olarak görür. Yemek için yaşamak değil, yaşamak için yemek gerekir anlayışını benimsemektedir.⁴⁰ Bu durumda ahlâk, hazların sınırını çizerek, hazları ahlâklı bir fert olmanın yardımcı unsurları olarak görmektedir. Balaban ahlâkın insan açısından birçok gaye ve hedefinin olduğunu, bu gayelerin en önemlisinin ise insanın bizzat kendisinin nasıl mükemmelliğe ereceğini gaye edinmesi olduğunu düşünür. Düşünürümüz insanı amacı ve hedefi olan aksiyon sahibi varlık olarak görmektedir.

---

³⁶ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 115.

³⁷ Balaban, *age.*, s. 115.

³⁸ Balaban, *Ahlâk*, s. 3.

³⁹ Balaban, *age.*, s. 17.

⁴⁰ Balaban, *age.*, s. 18.

2. 1. 4. Ahlâkta Bilgi Amel İlişkisi

Rönesans hareketiyle beraber başlayan ilmî hareketlenme Balaban'ın da yaşamış olduğu XIX. yüzyılda adeta bir din haline gelmiş ve dini kendine rakip olarak görmeye başlamıştır. Bu bakımdan ahlâkın oluşumunda bilgi amel münasebetine değinmek yerinde olacaktır.

Mustafa Rahmi, Rönesans ile başlayan ve XIX. yüzyılda kendini tartışılmaz tek otorite olarak gören ilim ile alâkalı çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır. Balaban XX. asra kadar ilmin kesin olarak algılanan hükümlerinin, XX. asrın başlarından itibaren hiç de öyle olmadığı görülmektedir. Çünkü bugünkü ilim artık şunu gösteriyor ki Rönesans ile başlayan, XVIII. yüzyılda kuvvetlenen ve XIX. asırda manevî olan her şeyi inkâr derecesine varan scientism, bugün ki ifadesiyle ilimcilik (sadece ilmin üstünlüğünü kabul eden anlayış) yanlış bir yolmuş. Balaban bugünkü Batı düşünürlerinin bir arayış içinde olmalarını buna delil göstermektedir. Düşünürümüz sadece maddeye dayanan ilmî anlayışın ahlâki ve içtimai buhranı gören Avrupa, ilmin verdiği birikimle bu defa tekrar Allah'a döndüğünü belirtmektedir.⁴¹ Bu ifadelerle ilmin sınırlarının olması gerektiğini ve tek başına ilmin bir otorite olamayacağını belirtmiştir.

Mustafa Rahmi ahlâkın öğretildiği ilmi, ahlâk ilmi olarak isimlendirmektedir.⁴² Ona göre ilim ve ahlâk bireyin, toplumun, insanlığın yararını bugünden daha iyi bir hale getirmeyi sağlamak, dünyayı karşılıklı sevgi ve saygı ile çalışılan ve barış içinde yaşanan ev haline getirmektir. İlim, ahlâki kanunları bulma yönüyle tabiat kuvvetlerini kontrol altına almayı sağlarken, ahlâk da karşılıklı sevgi ve saygıyı sağlamaya çalışır.⁴³

Balaban'a göre ilim insanın hayatını ve hayat yollarını aydınlatan ışıktır. Çünkü bu asırda da hâkim olan en önemli unsur ilimdir. Ancak hayatta ilmin tek başına yeterli olmadığını da belirtmektedir. Çünkü en iyi yolu seçmek kadar, o yoldan yürüme kudreti de önemlidir. İnsan bu kudreti ancak yüksek bir ülküye

⁴¹ Mustafa Rahmi Balaban, "İman ve Bugünkü İlim", *Müslüman Sesi*, sy.60, 1952, ss. 3-5.

⁴² Balaban, *Ahlâk*, s. 3.

⁴³ Mustafa Rahmi Balaban, *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlâk – İman*, Ankara: DİB. Yayınları, 1979, s. 13.

bağlanmakla elde edebilir. Bu açıdan insanın saadeti ve mutluluğu seçtiği o ülkü yolunda yürümesiyle mümkündür.⁴⁴

Düşünürümüze göre ahlâk ilmi de insana en erdemli davranışlardan ve bunların hayata uygulanmasından bahseder. Sadece bahsetmekle de kalmaz, bunların uygulanmasının ne şekilde mümkün olacağını bilmekte gerekir ki bu yönü de insana psikoloji ilmi öğretir. Bu sebeple düşünürümüz ahlâk ile psikoloji arasında da sıkı bir münasebetin varlığına inanmaktadır.⁴⁵ Mustafa Rahmi insanın maddî varlığı yanında bir de manevî varlığından bahseder. Maddî varlığı adale, kemik ve sinirlerden oluşur ve onların ne şekilde faaliyette bulunduğunu, anatomi ilmi ile fizyoloji ilmi öğretir.⁴⁶ Manevî varlığı ise fikir, his ve iradedir ki bunu da insana psikoloji ilmi öğretir.⁴⁷ Bundan dolayı ahlâkın anlaşılmasında ve yorumlanmasında psikoloji ilminin büyük bir önemi vardır. Bu ilimler yardımıyla ahlâk tam mânâsıyla ortaya konulunca ahlâktaki asıl amaç olan, sevgi ve saygıyı temin etme⁴⁸ ilkesi de gerçekleşmiş olur.

Balaban psikoloji ile ahlak arasında derin bağ olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda o, insanın eylemlerini ortaya çıkışı bakımından dört kısma ayırır: içgüdü, menfaat, his ve hayır. Düşünöre göre eylemler bunlardan birinin veya bir kaçının tesiri altında meydana gelir. Bu etkenlerin insanlık bakımından en eskisi içgüdüdür. Mesela çocuğun bütün eylemleri haz üzerine kurulmuştur. Çünkü çocukta henüz etraflıca düşünme yeteneği yoktur.⁴⁹ Eylemlerin itici gücü bazen de menfaat olabilir. Bazen eylemlerin kaynağı his olabilir. İnsanın hareketlerinin kaynağı herhangi bir his ve heyecan tesiriyle de ortaya çıkmış olabilir. Bazen de eylemlerin kaynağı ne haz ne de menfaat olur, eylemlerin kaynağı yalnızca fikri vazife ve “hayır” olabilir.⁵⁰ Balaban böylece bilgi ve eylemin mutlak hayrı elde etme amacına yönelik olması gerektiğini ve hedefinin de bu doğrultuda olması gerektiğini ifade etmektedir.

---

⁴⁴ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 31.

⁴⁵ Balaban, *Ahlâk*, s. 4.

⁴⁶ Balaban, *age.*, s. 3.

⁴⁷ Balaban, *age.*, s. 4.

⁴⁸ Balaban, *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlâk – İman*, s. 13.

⁴⁹ Balaban, *Ahlâk*, s. 13.

⁵⁰ Balaban, *age.*, s. 13.

2. 1. 5. Ahlâkın Oluşumu

İnsanın ahlâki yapısının oluşumunda pek çok etkenin rol oynadığı bilinmektedir. Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâk eğitim anlayışına geçmeden önce düşünürümüze göre ahlâkın nasıl meydana geldiği yönündeki görüşünü ortaya koymak uygun olacaktır.

Balaban'a göre toplumların sahip oldukları ahlâk anlayışı din, kültür ve aklın ışığında şekillenir. Özellikle dinin insan üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bunu; “ *Bir millet, ahlâksız yaşayamaz. Dine dayanmayan ahlâk kökleşemez.*”⁵¹ ifadesiyel açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca bu ifadeyle ahlâkın insanda yerleşip kök salabilmesi için dine muhtaç olduğunu da belirtmiştir. Hal ve hareketler dizisi olan ahlâk, dayandığı bu hayat telakkisinden meydana gelir.⁵² Ahlâkın temellendirildiği bu hayat telakkisi de kutsî bir ilke olmalıdır. Aksi halde ahlâk sağlam bir temele dayanmış olmaz.⁵³

Mustafa Rahmi ahlâkın oluşumunda etkili olan daha başka faktörlerin de olduğunu söylemektedir. Bunun en etkili ve doğru olanının yüce âleme ve mutlak olana iman olduğunu, yüce âleme ve mutlak olana iman zayıflayınca bunun yerine psikoloji, sosyoloji, akla veya insaniyete iman konulabildiğini belirtiyor. Bunların hiçbiri olmazsa mihvorsiz ve temelsiz kalmış hal ve hareketlerin meydana getireceği karışıklık ve nizamsızlıklara katlanmak gerekeceğini hatırlatır. Ancak bunun sonu insanı mahvolmağa kadar götürebilir.⁵⁴

Bu durumda insanın ahlâk sahibi olması ve toplumsallaşması da ancak, hal ve hareketlerini içgüdülerden kurtarıp, akıl ve ahlâk kanunlarının kontrolüne girmesiyle mümkün olur. Bu sebeptir ki Balaban; “*İnsanın nefsinin iyi sevk ve idare etmesi bir kale fethetmesinden daha önemlidir.*” demektedir.⁵⁵

Ona göre insan iptidaî hayat devresinden kalma bir alışkanlıkla hiddet, kin, egoizm, fena ihtiraslarla hareket etmek ister. Hâlbuki vahşet devresinden kalma

⁵¹ Mustafa Rahmi Balaban, “Kıymetler Meselesi”, *Müslüman Sesi*, sy.69, 1952, s. 2-3.

⁵² Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 19.

⁵³ Mustafa Rahmi Balaban, “Hilkatin Gayesi Hakkında Kur'an-ı Kerim ile Bugünkü Telefalizm Felsefesinin Birliği 2”, *Müslüman Sesi*, sy.12, 1949, ss. 3-4.

⁵⁴ Balaban, *age.*, s. 9.

⁵⁵ Balaban, *age.*, s. 5.

bu hareketler insan için zararlıdır. Bu zararlı hareketleri önlemek için ise bu tepkilerin akıl kontrolü altına alınması gerekir.⁵⁶

Balaban insanın fizikî yapısının yanında bir de ruhi yapısının var olmasından hareketle, ruhî yapının fizikî yapının bünyesinde varlığını devam ettirdiğini belirtir. Fakat ruhun kendine mahsus bir varlığını da kabul eder. Bu ruhi yapıda da cemiyet içinde yaşamaktan kaynaklanan bir üst ben teşekkül eder. İşte ahlâk da bu üst ben ile kurulur. İnsanın uzuvları ise temel bendir. Temel ben cemiyete zararlı bir şey yapmak isteyince üst ben o hareketi yasaklar ve onu cemiyet hayatı için zararsız olan yöne doğru yönlendirir.⁵⁷

Mustafa Rahmi Balaban ilerlemenin insanda bulunan hem ruhî hem de bedenî yönün ahenkli çalışmasıyla mümkün olacağına inanmaktadır. Ona göre bu iki yönden herhangi birini ihmal etmek büyük hatalara yol açar. Buna örnek olarak Ortaçağ ve Aydınlanma çağını göstermektedir. Ortaçağda ruhbanlık akılla çarpışırken, Aydınlanma döneminde akıl taassuba galip gelmiştir. Balaban bütün taassupları ilerlemenin önündeki engeller olarak görür. O; *“taassupların hepsi insanlık için çıkmaz sokaktır. Din taassubu da, akıl taassubu da, materyalizm taassubu da ilerlemenin yollarını tıkar.”*⁵⁸ diyerek bu hakikati ifade eder.

İnsanda bulunması gereken üst benin unsurlarının şuur ve vicdan olduğunu belirten Balaban, şuur ve vicdanın, içgüdülerin kontrol altına alınmasıyla ortaya çıkacağını belirtir. Bu nedenle içgüdüleri cemiyete zararlı halden çıkarıp yararlı hale getirmek gerekir. İçgüdüğü kontrol altına almanın yolu ise yüksek bir içtimaî ülküye bağlandıktan sonra bu ülküyü gerçekleştirmede daima iradeyi artırmak, tecrübeyi artırmak ve alışkanlık haline getirmekle mümkün olur.⁵⁹

Mustafa Rahmi ahlâkı heykeltıraşlığa benzetmektedir. Heykeltıraşlık, nasıl işlenmemiş bir mermerden en güzel ürünü ortaya çıkarmaksa, aynı şekilde ahlâk da içimizdeki ham tabiat kuvvetini, olgun insanlık haline yükseltmektir. Ahlâk gerçekleştirilmediği sürece, ne kişi ne de toplum için selamet ve saadet düşünülemez.⁶⁰

⁵⁶ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 9.

⁵⁷ Balaban, *age.*, s. 5.

⁵⁸ Mustafa Rahmi Balaban, “Din Hakkında Tarihin Sözü”, *Müslüman Sesi*, sy.3, 1949, ss. 4-5.

⁵⁹ Balaban, *age.*, s. 6.

⁶⁰ Balaban, *age.*, s:2.

Düşünürümüz ahlâkın başlangıcı olarak kişinin kimseye zararının dokunmamasını gösterirken, ahlâkın üst noktası olarak da insanlara yardımcı olma şuurunu ifade eder. Bu iki ilke hem toplumsal hayatın temeli hem de toplumların ahlâksız yaşayamayacağını gerektirir.⁶¹

2. 2. AHLÂKIN ÖZNESİ OLARAK İNSAN

2. 2. 1. İnsanın Varlığı

Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâk anlayışına geçmeden önce, düşünürün ahlâkın öznesi olan insan telakkisine yaklaşımına bakmak yerinde olacaktır. Çünkü herhangi bir ahlâki sistemin, ahlâk anlayışını ortaya koymadan önce, o sistemin insana bakışını ortaya koymak gerekir. Zira ahlâki yapıyı oluşturan, yaşayan ve yaşatan insandır. Bir sistemin insana bakış açısını ortaya koymadan, ahlâka bakış açısını ortaya koymak mümkün olmaz.

Balaban varlığı itibariyle insanı, kendinden ulvi olan ve kendinden süfli olan varlıklar arasında bir konumda görür. Bu mânâda insanın yaratıcılık bakımından kendini yaratan Tanrıya nispetle okyanuslarda bir damla, yaşadığı âlemdeki varlıklara nispetle ise Tanrı gibi olduğunu söyler. Düşünürümüz insanın yaratılmış olma yönünün olduğunu belirtmekle beraber, âlemde yaratıcılık vasfı olan ve âlemde bu özelliğe sahip tek varlığın da yine insan olduğunu ifade eder. İnsanı dünyadaki etkinliği bakımından ortada bir varlık olarak görmesi nedeniyle, insanın kendinden aşağıda olan varlıklara benzemesi durumunda en adi ve en kötü mahlûk olacağını, yaratıcıya benzemesi durumunda ise sonsuz yaratıcılık vasıflarını elde edeceğini belirtmektedir.⁶² Mustafa Rahmi'nin bu yaklaşımı Kur'ân'ın insana bakışıyla örtüşmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de Allah "*Muhakkak ki biz insanı en mükemmel şekilde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik*" buyrulmaktadır.⁶³ Düşünürümüz bu yaklaşımı ile insanın değerli olup olmamasının eylemleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur.

Balaban böylesine önemli bir varlık olan insanın, dünyada gayesiz olamayacağını düşünmektedir. İnsanın bu âlemdeki gayesini ise tabiat

⁶¹ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, ss:8-9.

⁶² Balaban, *age.*, ss. 164-165.

⁶³ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Ankara: DİB. Yayınları, 2006, 12. bsk., et-Tin 95/4,5.

kanunlarının derinliğindeki ahengi ve faaliyet kanununu keşfetmesi, kendi hayatını bu ahenkli faaliyete uydurması, derin bir sevgi duygusu içinde bu âlemdeki tekâmülün hareketli bir unsuru olabilme şuuruna sahip bir varlık olması şeklinde ifade eder. Böyle bir şuur ve vicdanın, insan için bir görev, hatta insanın milletine ve tüm insanlığa en önemli borcu olduğunu da belirtir.⁶⁴

Balaban insanı dünyada belli görev ve sorumlulukları olan bir varlık olarak görmektedir. Bu nedenle insanın bütün hareketlerinde bir gayenin olması gerektiğine inanır. Mesela çocukların eylemlerinde belli bir gaye vardır. Çocukların eylemlerinde ki bu gaye ise hazdır. Çünkü onlarda akıl henüz yeterli derecede teşekkül ve tekâmül etmemiştir. Bu haz yalnız çocuklar için düşünülebilir. Düşünürümüz XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve hayatın gayesini hazları araştırmadan ibaret gören ve yarın ne olacağını kimse bilemez öyleyse fırsat elde iken hazlardan faydalanmalı anlayışında olan hedonist akımları insanın gayesine aykırı olarak görmektedir.⁶⁵ Balaban'a göre hazlar hayatın gayesi olamaz. Çünkü birçok hazlar vardır ki görünüşte haz zannedilebilir, ancak hakikatte haz değildir. Balaban haz olarak bilinen birçok şeyin hakikatte insan için pek derin elemelere ve musibetlere sebep olduğunu belirterek, hayatın gayesini hazlarda arayanların beklentilerinin aksine, olumsuz noktalara vardıklarını belirtmektedir. Hayatın anlamını hazlardan ibaret gören insanların amaçları dünyevî hazlarından fazlasıyla istifade etmek olduğundan, içgüdülerinin her arzu ettiği şeyi yapmaya çalışırlar. Bu da aslında hayatlarının kısılmasına sebep olur. Böyle bir durumda da değerli bir varlık olan insan bin türlü elem ve ıstıraplara sahip olur. Bu nedenle Mustafa Rahmi insanın içgüdülerine alabildiğince yol vermesini kendi eliyle kendi kuyusunu kazmak olarak niteler.⁶⁶ Balaban hazları hayatın gayesi değil, vasıtası olarak niteler. O insanın dünyaya yemek, içmek ve nefsanî hazları icra etmek için gelmediğini, buna karşılık hazlardan ancak hayatı devam ettirecek derecede istifade ile yetinmek gerektiğini belirtir. Bu mânâda insan, hayatın gayesinin farkında olan, kendini elemelere ve musibetlere düşürecek

---

⁶⁴ Balaban, *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim-Ahlâk-İman*, s. 13.

⁶⁵ Balaban, *Ahlâk*, s. 14.

⁶⁶ Balaban, *age.*, s. 14.

içgüdülere boyun eğmeyen insandır.⁶⁷ Bu mânâda Balaban'ın gözündeki insan idealist ve aksiyon sahibi olan adamdır.

Dünyevî ve geçici hazlara meyleden bir kısım insanlar da hayatın gayesi olarak hazlardan en üst derecede istifade etme düşünceyle hareket ederler. Bu düşüncede olanlar; hazlardan en üst derecede yararlanmayı, hazların mümkün olduğu kadar uzun süre devam etmesini, hazların devamının teminat altına alınmasını, elem ve kederlerin söz konusu edilmemesini ve bunların gerçekleşebilmesi için de yalnız içgüdülerin değil, akılın da bunlara yardımcı olmasını isterler. Balaban bu düşüncede olanlarında öncekiler kadar olmamakla beraber yine de temel hareket olamayacaklarını, insanın hazza doyamayacak bir varlık olması nedeniyle reddeder. Zira insan gittikçe büyük hazlar arar ki bu durumda da hayatın gayesi yine sürekli hazları araştırmakla geçer.⁶⁸ Bu da doğal olarak insanın gayesi olamaz.

Mustafa Rahmi bazı insanların dünyada var olmalarının gayesi olarak menfaatleri gördüklerini belirtir. Bu düşüncede olanlar, insanın hayra hizmet etmesinin gerekliliğini kabul etmekle beraber, hayrı mücerret menfaat olduğu için tavsiye ederler. Menfaat olan yerde hayrında var olduğunu, menfaat ile hayrın bir olduğunu düşünmektedirler. Balaban, menfaatin insanın dünyadaki gaye ve hedefi olamayacağını örneklerle ifade eder. Düşünür bu durumu şu örnekle izah eder. Mesela bir tacirin hile etmemesi kendi menfaati gereğidir. Çünkü hile yaparsa müşterilerini kaybeder. Fakat bazı durumlarda hayır ile menfaat birleşemez. Mesela dolandırıcılıkla zengin olmak faydalıdır. Ancak hayır değildir. Çünkü Balaban'a göre menfaat değişkendir. Bugün mutlak mânâda menfaat olan şey yarın mutlak mânâda zaruret olabilir. Aynı şekilde birine faydalı olan şey diğerine zararlı olabilir. Balaban menfaatin şahsi olarak değil de umumi menfaat olarak alınmasını uygun görerek, insanın mücerret gayesinin sırf iyilik olması gerektiğine inanır.⁶⁹

Bazı düşünürlere göre ise insanın temel gayesi histir. Balaban insanın gayesinin his olduğunu söyleyenleri eleştirir ve hissiyatın temel gaye olamayacağını söyler. Çünkü hissiyat akıl ve muhakemeye müracaat ve istinat

---

⁶⁷ Balaban, *Ahlâk*, ss. 14-15.

⁶⁸ Balaban, *age.*, s. 15.

⁶⁹ Balaban, *age.*, s. 16.

etmezse genellikle heyecan olur. Heyecan ise fikir gücünü ve muhakeme gücünü engeller. Akıl muhakeme neticesi olmayan bir karar ve hareketin ise isabetli olması şüphelidir. Şüpheli olan bir şeyin de temel gaye olamayacağı açıktır.⁷⁰ Bu durumda his, menfaat ve hazzın insan için bir gaye olması düşünülemez.

Düşünürümüz his, menfaat ve hazzın neden temel gaye olamayacağını izah ettikten sonra, insanın temel gayesinin yalnızca vazife şuuru ve mutlak hayır olabileceğini söyler. İnsan yaptığı bir şeyi haz ve menfaatleri temin etmek için değil, ahlâki kanun veya vazife emrettiği için yapmalıdır. Ancak bir şeyi vazife şuuruyla yaparken, o şeyin hazlarını ve menfaatlerini de temin ediyorsa şüphesiz bunun daha da iyi olacağını ifade eder.⁷¹ Böylelikle insan vazife şuuruyla dünyadaki gerçek gayesini ortaya koymuş olur.

Balaban filozofların, geçmiş medeniyetlerin ve dinlerin bu hayata verdiği mânâ ve gayeyi şu cümleyle özetlemiştir: “Hizmet ve çalışma ile milleti ve medeniyeti yükseltmektir.”⁷² Mustafa Rahmi'nin zihninde ki insanı, her gününü bir önceki güne göre daha değerli kılan varlıktır.

2. 2. 2. İnsanın Olgunlaşması

İnsan yaradılışı gereği her an kendini yenileme yeteneğine sahip bir varlıktır. Bu yetenekler insanın diğer varlıklardan farklı olmasını hatta onları kendi kontrolü altına almasını sağlar. Balaban insanın bulunduğu noktadan ileriye doğru yükselmesini tekâmül olarak tanımlar.⁷³

Balaban'a göre bütün canlıların kralı insandır. İnsanın bütün varlıkların kralı olmasındaki maksat ise insandaki gelişme ve ilerleme kanununu bütün ömrü boyunca yürürlükte tutması, ilerlemeye yardımcı olmasıdır. Başka bir ifadeyle yaratıcılıkta tanrıya yardımcı olmasıdır. İnsandan başka hiçbir varlık, hayattaki bu rolünden haberdar değildir. Bitki ve hayvanlardaki gelişme doğal ayıklanma (Natural Seleksiyon) neticesinde meydana gelirken, insan elinde olan irade hürriyeti ile ilerleme ve gelişmenin şuurlu yardımcısı olur. Böylece tabiatın dört

⁷⁰ Balaban, *Ahlâk*, s. 17.

⁷¹ Balaban, *age.*, s. 17.

⁷² Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 46.

⁷³ Mustafa Rahmi Balaban, “Cemiyetlerde Bozukluğun Sebepleri”, *Müslüman Sesi*, sy.22, 1950, ss. 12-13.

milyar yıllık ağacı onda meyvesini verir. Düşünür, aksi halde o kişinin insanlığın hudutlarından içeri girmiş olmayacağını ifade eder.⁷⁴

Mustafa Rahmi insanın tekâmül ile olgunlaşmasını ve içgüdülerle mücadele etmesini, mükemmelliğe ulaşmasındaki en önemli yöntem olarak görür. Bunu da tanrının işleri gibi işler yapmasına bağlar. Zira Balaban'a göre gerçek insan çevresindeki nebâatları, hayvanları, insanları, iş tekniğini geliştirir. Bu istek onda aşk halini aldığı zaman o kişi olgun insan olur. İnsandaki bu aşk, bir mücadelenin sonucunda ortaya çıkar. Bu mücadele ise insandaki hamlık, egoistlik ve cinsel insiyak kuvvetleri olarak bilinen şuur altı ile insandaki medenî ahlâk ve içtimaî duygular olarak bilinen şuur üstünün çarpışması neticesinde meydana gelir. Bu durumda içgüdüler ruhun derinliklerine saklanıp kalırlar ama yok olmazlar. Fırsat beklemek için pusuya yatarlar. İşte pusuya yatmış kuvvetlerle ahlâkî ve içtimaî duygular arasında, kâh gizli, kâh aşikâr, kâh büyük, kâh küçük kuvvetler daima bir savaş halindedir. Bu savaş meydanına her iki taraf bütün kuvvetlerini sürer. Eskilerin şeytan ve melek kuvveti dedikleri bu kuvvetlerden biri aşağı insanlığa öteki yukarı insanlığa doğru çeker. Eğer bu iki kuvvet bir birine denk ise yani şuur ile şuur altı arasında bir barış ve ahenk varsa işte o zaman hayat normal hale gelir.⁷⁵

Balaban'ın zihnindeki mükemmel insanı, hem kendi çağının bilgileriyle donatmış, inançlı ve imanlı bir fert hem de inandığı bu değerleri toplumunun gelişmesi için kullanabilen insan olarak tanımlar. Mevlânâ'dan yaptığı bir alıntıda;

Mükemmel insan, tekâmüle hizmet yolunda canla başla çalışan insandır. Ancak böyle bir insan gerçek bir insan hayatı yaşamış olur. Böyle bir hayat yaşarsak yer yuvarlığının beş milyar yıllık çalışıp özenme gayesini kendimizde gerçekleştirmiş oluruz.⁷⁶

sözünü hatırlatarak mükemmel insanın aksiyon adamı olduğu düşüncesini bir kez daha hatırlatır.

Balaban, normal olmayan insanı, daima toplumsal amaçlara aykırı hareket yolları arayan kişi olarak tanımlar. Ona göre böyle bir insan ruhi hastalığa düşmek üzeredir. Düşmemesinin çaresi ise kendini güvende hissedeceği bir yere sığınmasında görür. Aksi halde insan ham kalır. İnsandaki ham kuvvetler ortadan

⁷⁴ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 6.

⁷⁵ Balaban, *age.*, ss. 6-7.

⁷⁶ Mustafa Rahmi Balaban, "Din", *Müslüman sesi*, sy.13, 1949, s. 16.

kaldırılmazsa meyvesi türlü türlü ahlâksızlıklar, suçlar ve ölçütsüzlükler olur. Ancak insan bu hamlığı ortadan kaldırır ise bu defada ahlâkî, içtimaî, bedîi, dinî bakımdan yüksek işler ortaya çıkar. Böylelikle insan tanrıya benzer. Tanrıya benzeyen insan da yüksek insanlık seviyesine ulaşmış olur.⁷⁷ Düşünürümüze göre insanın mükemmelleşmesi ve olgunlaşmasının temelinde ahlâk, toplum ve din gerçeği yatmaktadır.

2. 2. 3. Mükemmel İnsan

Balaban *Tarih Boyunca Ahlâk* eserinde dünyadaki en değerli varlığın insan olduğunu belirttiikten sonra, mükemmellik kriterinin neler olduğu veya neler olması gerektiği konusu üzerine durur. Bu bağlamda her çağda olgun (mükemmel) insanın farklı farklı olduğuna dikkat çeker. Eski çağda mükemmel insandan maksat, insana özel melekeleri ve tabii kuvvetleri ahenkli bir şekilde geliştirmek iken; orta çağda tabii temayülleri ve hissi güçlerini yok sayarcasına kendini tamamen dine veren insan mükemmel olarak algılanmıştır. XVIII. Yüzyılda ise akıl ve zekâsını en üst seviyede geliştirip, kuvvetlendiren insan mükemmel insan olarak kabul edilmiştir. Balaban, mükemmel insan anlayışının tarihi seyrini verdikten sonra mükemmel insanın zekâ ve duygusunu ihmal etmemekle beraber, düşüncelerini şahsının, cemiyetinin ve insanlığın gelişmesi istikametinde gerçekleştirebilen, aksiyon ve iş adamı olduğunu belirtir.⁷⁸ Bu ifadeden anlaşıldığı üzere zamana, zamanın ihtiyaçlarına göre, insanın üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi, insanın mükemmelliğini belirlemektedir. Düşünürümüz mükemmel insanın başka bir özelliği olarak da onu bencillikten kurtulmuş, toplumsallaşmış ve topluma hizmet etmeyi gaye haline getirmiş insan olarak tanımlar.⁷⁹ Yani insanın mükemmelleşmesi kendini aşması ve mensup olduğu toplumu kendi menfaatlerinden önde tutmasıdır.

Mustafa Rahmi, insanın mükemmelliğindeki ölçütü, hayvan ile insan arasındaki farkta görür. İnsanı hayvandan ayıran en önemli fark, insanın kendini geliştirebilen ve irade sahibi bir varlık olmasıdır. Eğer insan ham bir beşer olarak kalacak olsaydı memeli hayvanlar grubundan olurdu. Bu özelliğiyle de yalnız

⁷⁷ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 7.

⁷⁸ Balaban, *age.*, s. 2.

⁷⁹ Mustafa Rahmi Balaban, "Hilkatin Gayesi Hakkında Kur'an-ı Kerim ile Bugünkü Telefializm Felsefesinin Birliği", *Müslüman Sesi*, sy.12, 1949, ss. 3-4.

nefsini ve neslini koruma içgüdülerinin tatmini için çalışırdı. İnsan, pek gür ve taşkın birer ırmak gibi akan bu iki içgüdü kuvvetini, kendine mahsus duygu, düşünce ve işlere çevirerek hamlıktan olgun insanlığa doğru yükselmeye ve miracını yapmaya başlar. Ancak kişinin kendisi isterse mükemmel bir insan olabilir. Çünkü ona göre insanın tabiatında da bu irade hürriyeti vardır.⁸⁰

Düşünürümüze göre mükemmel insan olmanın yolu içgüdülerden kurtulmaktan geçer. Tabiattaki demir madeni nasıl çıkarılıp, ayrıştırılmadan, tabiatta kaldıkça istifade edilmez bir halde ise insan da içgüdülerini kontrol altına alıp kötü duyguları ortadan kaldırmadıkça gerçek manada mükemmel insan olamaz.⁸¹

Balaban'a göre bütün canlılarda kendi varlığının ve türünün bekasını temin etme içgüdüğü ortaktır. Ancak şuurlu olan insanı şuursuz olan hayvanattan ayıran en önemli husus olarak, şuursuz olan hayvanat, tabiatın kendine çizdiği sınırları aşamaz iken, insan irade hürriyetiyle önüne konulan sınırları aşar. İnsan hayvanlar gibi tabiatın çizdiği yerde kalırsa bu onun için ahlâkî olmayan bir noktadır. İşte bu da ahlâk ile ahlâksızlığın, insan ile hayvanın ayrıldığı noktadır.⁸² Bu sebeple Balaban ilim, felsefe, sanat ve dinin maksadının da ham beşerden olgun insan yapmak olduğunu, olgun insanın ise içindeki tekâmül aşkı ile alev alev yanan insan olduğunu ifade eder. Bu düşüncesini de Yunus Emre'nin şu sözüyle destekler: "*Hamzaca kudret verir Çalap hak erine.*" Yani herkes çabası oranınca mükemmelleşebilir.⁸³ Balaban insandaki mükemmelliği Hz. Ali'den naklettiği şu söz ile adeta taçlandırmıştır. "*Sanırsın kendini küçük bir cirim. Oysa içinde koskoca bir âlem var.*"⁸⁴ Balaban insana büyük bir değer verir ve insanın mükemmelleşmesinin yine insana ait olduğuna inanır.

2. 3. AHLÂK SİSTEMLERİ

İnsanlık tarihi boyunca, dayandıkları kaynaklar itibariyle çeşitli ahlâkî sistemler ortaya çıkmıştır. Balaban, tarihi boyunca ortaya çıkmış olan ahlâkî sistemleri beş kısma ayırmaktadır. Bunlar dinî ahlâk, rasyonel ahlâk, insanlık

⁸⁰ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 4.

⁸¹ Balaban, *age.*, s. 4.

⁸² Balaban, *age.*, s. 5.

⁸³ Balaban, *age.*, s. 8.

⁸⁴ Balaban, *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlâk – İman*, s. 69.

duygusuna dayanan hissî ahlâk, ilmî ahlâk ve lâik ahlâktır.⁸⁵ Balaban söz konusu bu ahlâki sistemleri tek tek ele alıp incelemiş ve onlar hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur.

2. 3. 1. Dinî Ahlâk

Ahlâkın dine dayandırılıp dayandırılmayacağı konusu ahlâk felsefesi tarihi boyunca tartışılan konulardan biridir. Tarihî süreç içinde bazı düşünürler ahlâkın dine dayandırılmayacağını ve dinin genel geçer bir ahlâk-i yasa koyamayacağını ileri sürmüştür.⁸⁶ Ancak şurası bir gerçek ki her dönemde din ile ahlâk arasında sıkı bir ilişki olmuştur.

Balaban tarih süreci içerisinde en etkin ahlâk sisteminin dine dayanan ahlâk olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir ahlâk sistemini kabul edenler, ahlâkî yükümlülüğün dinî temelden yoksun bir şekilde izah edilmesinin mümkün olamayacağını kanaatindedirler.⁸⁷

Mustafa Rahmi, insanlarda Allah ve din duygusunun güçlü olması gerektiğini savunur. Din konusunda da özel bir din belirtmemekle birlikte, İslâm dininin ulviliğine zaman zaman vurgu yapmaktadır. Balaban gerek Allah inancını, gerekse din ile ilgili görüşlerini diğer düşünürlerin bu konulardaki görüşlerini aktararak ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin Alexis Carrel'in "*İnsan suya ve oksijene ne kadar muhtaç ise Tanrı'ya da öyle muhtaçtır.*"⁸⁸ ifadesinden hareketle insanın Tanrı tasavvuru olmadan yaşayamayacağını, bu konuda Ahmet Hamdi Akseki'nin yazdığı "Allah ve Din Fikri" isimli makaleyi "*Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim - Ahlâk ve İman*" isimli kitabının başına koyarak⁸⁹ Allah'ın varlığı ve dinin zaruriliğinin önemini ortaya koymaya çalışmıştır.

Balaban yukarıda ifade ettiğimiz Allah ve din inancının bir gereği olarak, bu hayattan öte, yüce bir âlemin var olduğu inancına dayanan ahlâk sistemini, dinî ahlâk olarak niteler. Bu ahlâk sistemini de kuvvetini dini inançtan alan bir sistem olarak görür. Ona göre bu sistemde insan ahlâkî davranışlarını o yüce âleme göre

⁸⁵ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 8.

⁸⁶ Ömer Naci Soykan, "Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı mıdır" *Değerler ve Eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları, 2007, s. 47.

⁸⁷ Balaban, *age.*, s. 49.

⁸⁸ Balaban, *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlâk – İman*, s. 39; bkz. Mustafa Rahmi Balaban, *Din Hakkında Tarihin Sözleri*, *Müslüman Sesi*, sy.3, 1949, ss. 4-5

⁸⁹ Balaban, *age.*, ss. 173-185.

ayarlar. O yüce âleme imanın zayıfladığı veya yıkıldığı yerde, bu inanç üzerine inşa edilmiş olan ahlâk da zayıflar ve çöker.⁹⁰

Düşünürümüz dine dayanan ahlâkın insanı yanıltmayacağı kanaatindedir. Ona göre dindar insanlar, dinin gösterdiği doğru ahlâki yoldan asla ayrılamaz. Çünkü bu düşünceyi kabul edenlerde ahiret fikri ahlâkî hayatın en tesirli etkenidir. Dini tam ve hakiki surette anlayanlar, gerçek mânâda faziletli bir ahlâkî yapıya da sahip olurlar.⁹¹

2. 3. 2. Rasyonel Ahlâk

Balaban, rasyonel ahlâkla alâkalı görüşlerini batılı bilim adamlarından alıntılar yaparak izah etmeye çalışmıştır. Bu düşünceye sahip olanlar ahlâkın akla dayanması ve akli tecrübeye bağlı olması gerektiğini ileri sürerler. Bu görüşte olanlardan Emile Boutroux aklın yalnız ilimdeki akıldan ibaret olmadığını, asıl ve hakiki aklın, vakıaların mânâsını anlama melekesi olduğunu belirtir. Küllî olmak isteyen ahlâkın hiçbir zaman ana prensibi, yani eşyanın ilk illet ile münasebeti olan dine yabancı kalamayacağı görüşündedir. Aynı görüşte olan Alice Rickus ise en kuvvetli aklî sâikin dahi insanı kuvvetliliğe götüremeyeceği görüşündedir. Durkheim de ahlâkı akla bağlamakla beraber şunu ilave eder: “*Ahlâkın akıl eseri olduğunu söylerken bizim onu yaptığımız zannedilmesin. Ahlâk mücerret bir sistem olmayıp ameli emirlerden ibarettir. Bunlar muayyen içtimaî şartlar altında tarihi bir surette teşekkül etmiştir*” . Durkheim’e göre ilmin yapacağı şey bu eylemlerin meydana geliş sebeplerini aramak, böylelikle ahlâkın nasıl olduğundan daha ziyade nasıl olması gerektiğini çıkartmaktır. Yine Durkheim çıkarım yoluyla bugünün ve yarının istikbal kaidelerinin bulunabileceğini düşünmektedir.⁹²

Mustafa Rahmi, bütün bu görüşleri anlatırken aslında kendisinin akıl - ahlâk ilişkisine bakışını ortaya koymaya çalışmıştır. Çünkü Balaban’ın kendisi de akla büyük önem vermektedir. Bu manada ahlâkî ilkelerin akıl süzgecinden geçirilmesi gerektiği kanaatini taşımaktadır. Zira ahlâkçılardaki ortak nokta, tabiat karşısında aklın tasavvur ettiği hayatı yaşamak ve tabiatın üstesinden gelmektir.⁹³

⁹⁰ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 8.

⁹¹ Balaban, *Ahlâk*, s. 20-21.

⁹² Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, ss. 49-50.

⁹³ Balaban, *age.*, s. 9.

Balaban, akla önem veren bazı düşünürlerin, rasyonel ahlâkı gerçekleştirebilecek gücün, tabiatüstü olarak tasavvur edilen başka bir güç tarafından geldiğine inandıklarını (Platon'un Misal, Kant'ın Numen âlemi) hatırlatarak,⁹⁴ bu düşünceyi savunanlarında aslında ahlâkın oluşumunda ilahi bir gücü zımnen kabul ettiklerini ifade etmektedir. Çünkü düşünürümüzün kendisi de aklın dayanmak istediği bir üst güce ihtiyaç duyduğunu belirtir. Bu mânâda Balaban ahlâkın oluşmasında aklın gücüne önem vermekle beraber tek başına aklın ahlâkı oluşturmaya yetmeyeceği kanaatini taşımaktadır.

2. 3. 3. Hissî Ahlâk

Düşünürlerden bir kısmı da ahlâkın dayanağının saf duygular olduğunu kabul ederler. Bu düşüncenin mimarı Auguste Comte'dür. Comte saf insanlık duygusuna dayanan bir din (ahlâki yapı) kurmaya çalışmıştır.⁹⁵ Balaban; ahlâk eğitimcilerinden bir kısmının Comte gibi iyi ve iyi hareketin insanın yapısında olduğunu; psikologlardan bir kısmının ise, iyi ve iyi hareketin eğilimlerimizin ifadesi olduğunu ve heyecanlarımızı yansıttığını; sosyologlardan bir kısmının ise, iyi ve iyi hareketin içinde yaşanan toplumun insana verdiği bir tasavvur ve gösterdiği istikamet olduğunu kaydeder.⁹⁶ Balaban bu fikirleri ifade ettikten sonra, bu düşüncelere katılmakla beraber hissin de tek başına ahlâkı oluşturmakta yeterli olamayacağı kanaatini ifade eder.

2. 3. 4. İlmî Ahlâk

Bilgi eylem ilişkisi başlığı altında ele aldığımız üzere, Rönesans ile başlayıp XX. Yüzyılda zirveye çıkan ve bilginin adeta ilahlaştırıldığı süreçte ifrat ve tefrit denilebilecek düşünceler ortaya çıkmış, bu dönemde ilmi yegâne güç olarak kabul edenler tabiatüstü âlemi kabul etmeyerek, tabiatın üstesinden gelecek kuvveti yine tabiatta bulmaya çalışmışlardır. Bu, Adam Smith'in tabiatı yenecek kuvveti sempatide bulmasına benzer.⁹⁷ Bu düşüncenin temsilcileri ahlâkın tamamen müspet ilime dayanması gerektiğini, hatta ahlâkın dinden ayrılıp ilme bağlanmadan gerçek mânâda ahlâkî olamayacağı kanaatindedirler. Bu görüşte

⁹⁴ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 9.

⁹⁵ Balaban, *age.*, s. 9.

⁹⁶ Balaban, *age.*, s. 50.

⁹⁷ Balaban, *age.*, s. 9.

olanlara göre (mesela Ch. Berthelot Richter) büyük dinlerin dahi ahlâkî düsturları kendi taraflarına yonttuklarını belirtirler. Bu düşünce temsilcileri ahlâkî konuda dinlerin kendi içlerinde dahi bir birlik sağlayamadıklarını ve bu nedenle mezheplerin ortaya çıktığından hareketle, dine dayanan ahlâki kanunların genel geçerliliğini şüpheli hale getirdiğine inanırlar.⁹⁸

Mustafa Rahmi, Modern veya İlmî (siyantifik) ahlâk olarak adlandırdığı bu ahlâk anlayışını modern çağın bir ürünü olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ Balaban, bugünkü medeniyet nasıl ilme dayanıyorsa, bugünkü ahlâk ve terbiyede, temellerini müspet ilim prizmasından süzölmüş esaslara dayandırılmalıdır. Ancak o, tek başına ilim değil de, ilmin ahlâk ve iman ile bir araya gelip, kaynaşmasıyla gerçek mânâda bir ahlâkî yapının oluşacağı kanaatindedir.¹⁰⁰

2. 3. 5. Lâik Ahlâk

Fransız kaynaklı bir kelime olan lâiklik, din ve devlet işlerini düzenlemeyi amaçlamıştır. Lâiklik ilk olarak papaz olmayan kişilerinde kiliseyi idare edebilmesini isteyen bir fikri akımı ifade etmek için kullanılmıştır. Kök itibariyle yunanca lâikos kelimesinden türemiş olan lâiklik, batıda lique şeklinde telaffuz edilmiş ve buradan da Türkçeye geçmiştir. 1789'dan itibaren din ve devlet işlerini birbirinden ayıran bir sistem olarak Fransa'da uygulanmaya başlanan lâiklik,¹⁰¹ daha sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de ise her ne kadar 1937'de resmi olarak kabul edilmişse de, Tanzimat ile birlikte lâikliğin aşamalı olarak uygulanmaya başlandığı görülmüştür.¹⁰²

Din ve devlet işlerini birbirinden ayıran bir sistem olarak ortaya çıkan lâiklik düşüncesi ahlâk sahasını derinden etkilemiştir. Balaban'ın aktardığına göre tarihte lâik ve aklî ahlâkî kuran Sokrat'tır. Sokrat'a göre lâik ahlâk dine değil de akla dayanan bir sistemdir.¹⁰³

⁹⁸ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 49.

⁹⁹ Mustafa Rahmi Balaban, "Modern veya İlmî (siyantifik) Ahlâk -1", *Fikirler*, sy. 151, 1937, s. 5.; "Modern veya İlmî (siyantifik) Ahlâk-2", *Fikirler*, sy.152, 1937, s. 5.; "Modern veya İlmî (siyantifik) Ahlâk-3", *Fikirler*, sy.153, 1937, s. 6.

¹⁰⁰ Balaban, a.g.e., s. 61.

¹⁰¹ Kenan Gürsoy, "Laiklik" md., *DİA*, Ankara: 2003, c. XXVII, ss. 60-61.

¹⁰² Talip Küçükcan, "İlim" md., *DİA*, Ankara: 2003, c. XXVII, s. 63.

¹⁰³ Balaban, *age.*, s. 51.

Balaban, lâik ahlâk olarak adlandırdığı sistemin gerçekte cemiyet hayatı olduğunu da ifade eder. Ona göre insanda bulunan lâik ahlâk insanın kendisini içgüdülerden kurtararak düşünce ve akıl ile kendine yani bir ben yapmaktır. Bu ben egoizmden sıyrılmağa başlamış bir bendir. İşte insanlık çemberinden içeri girmeğe başlamış olan insanın bu ahlâkına Balaban ilk insan ahlâkı demektedir.¹⁰⁴

Balaban, lâik ahlâk alanında çalışmaları olan Lozan'lı büyük akliye mütehassısı Dr. Auguste Forel'in lâik ahlâk düsturları olarak belirlediği otuz üç ahlâkî ifadenin bulunduğunu belirtir.¹⁰⁵ Düşünürümüzün kendisi de *Ahlâk* isimli kitabında bu emirleri aynen "Ahlâkî Emirler" diye aktarmaktadır.¹⁰⁶ Bu ilkeleri kitabında herhangi bir atıf yapmadan nakletmesi kendisinin de bu ilkeler katıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Balaban, lâik ahlâk anlayışını, din devlet işlerini birbirinden ayırmaktan daha ziyade, kişinin mensup olduğu toplumun menfaatini ön planda tutacak fiiller ortaya koymak olarak değerlendirmektedir.

Mustafa Rahmi bütün bu ahlâkî sistemleri ifade edip, hepsin de doğruluk payının olduğunu söyledikten sonra, Fransız Filozoflardan Ruh'un (Osmanlıca okunuşu) ifade ettiği görüşler doğrultusunda şunu söyler:

Nazari ahlâkın şekli ile biyoloji, psikoloji ve sosyoloji ahlâklarının gösterdiği maddeyi geniş ve ilmi bir tecrübe altında birleştirmeli. Bu durumda ahlâklı adam; iyi ve iyi iş hakkındaki bir nazariyeyi ona ait inanış içinde reel şartların icaplarıyla yoğuracak hal ve hareketlerini bu suretle idare edecektir. Başka bir ifadeyle ahlâkta tecrübe olmalıdır. Bu tecrübe unsurlarını ve malzemelerini tabiatın ve ferdi şuurdan olduğu kadar içtimâî hayatın lüzumundan da alacaktır. Fakat tam bir ahlâkî hal ve hareket için bu da yeterli değildir. Bu maddeye bir şekil lazımdır. İşte bu şuurlu mülâhaza ve ahlâkî tecrübe, elimizde bulunan maddeye bu şekli verecektir. Böylelikle insan hayatı, şuurî ve içtimâî olanı aklî olanla birleştirecektir.¹⁰⁷

Balaban, bütün bu sistemleri açıkladıktan sonra Pragmatik bir yaklaşım ortaya koyarak asıl önemli olanın kendi içimizdeki ham kuvveti yenmek olduğunu belirtir. Yani ham kuvveti yenelim de ne yolla yenersek yenelim der.¹⁰⁸

Dolayısıyla ham kuvveti yenmek için ona göre her yol caizdir. Çünkü ifade edilen ahlâk sistemlerinin hepsi insanın saadetini aramak ve onun neticesinde mutluluğu

¹⁰⁴ Balaban, *Ahlâk*, s. 17.

¹⁰⁵ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 52.

¹⁰⁶ Balaban, *Ahlâk*, s. 30.

¹⁰⁷ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, ss. 50-51.

¹⁰⁸ Balaban, *age.*, s. 9.

bulmaktır. Dünyada ki insanların maksadı da mutluluğu elde etmektir. Ancak herkesin mutluluktan anladığı şey farklılık arz eder. Bazısı saadeti ani zevklerde ararken bazısı mutluluğu daha ulvî şeylerde aramaktadır. Hakiki saadet nerededir? Sorusunu soran Balaban, hakiki mutluluğa çıkan yolu şu cümleyle ifade eder: “*Hakiki saadet, hayra hizmette çeşitli vazifelerimizi ifa ve ikmâaldir.*”¹⁰⁹

2. 4. AHLÂKÎ MÜEYYİDE

Ahlâk felsefesinde en önemli meselelerden biri de ahlâkın yaptırım gücüdür. İnsanın akli melekesi yanında birde ihtiras ve şehvi kuvvetleri vardır. İhtiras ve şehvi kuvvetlerle kuşatılmış olan insanın ahlâkî ilkelerinin bozulmaması için bir müeyyide ve yasaklayıcı bir kuvvetin gerekliliği ahlâkçılar tarafından kabul edilmektedir.¹¹⁰ Ancak bu ahlâki müeyyidenin ne olması gerektiği konusu tartışmalıdır. Ahlâkçıların genel kabulü ise ahlâkî eylemin müeyyidesinin yine insanın kendisi olması yönündedir. Aksi halde özgürlüğün bir anlamı olamayacağı fikri ortaya konmuştur.¹¹¹

Balaban kanunlara vurgu yaparak, eğer kanunlar cezalandırıyor veya mükâfatlandırıyor ise bu durumda merîyetin (muteberliği) temin edilmiş olacağını belirttikten sonra ahlâkî kanunun geçerliliğini temin eden, yani insanları doğru yolda tutan beş vasitanın olduğunu belirtir. Bunlar, medeni kanun, kamuoyu, tabîî cezalar ve ödüller, insanın bizzat kendi vicdanının verdiği cezalar, mükâfatlar ile dindir.¹¹² Mustafa Rahmi Balaban ahlâkın ikamesi ve müdafaası için önemli gördüğü yaptırımları beş başlık altında ele almaktadır.

2. 4. 1. Medenî Kanun

Şahıslar arasındaki bütün hususi ilişkileri düzenleyen kurallara Medeni Hukuk Kuralları denir.¹¹³ Bu kurallara aykırı bir davranış nedeniyle haksız bir fiilin ortadan kaldırılarak eski haline iadesi ve bu ihlallerden doğan zararın tazmin

¹⁰⁹ Balaban, *Ahlâk*, s. 17.

¹¹⁰ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı – Ahlâk Dersleri*, Ankara: Nur Yayınları, 1991, 2. bsk., s. 107.

¹¹¹ Ömer Naci Soykan, “Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı mıdır” *Değerler ve Eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları, 2007, s. 47.

¹¹² Balaban, *age.*, s. 20.

¹¹³ Mehmet Erdoğan, “Medeni Hukuk” md. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, 2. bsk., s. 352.

edilmesine ise kanuni müeyyide denir.¹¹⁴ Balaban'a göre medeni kanunlar, yürürlükte olan kanunlara ve konulmuş nizamlara karşı gelenlere cezaî yaptırım öngörür.¹¹⁵ Toplumlarda geçerli olan bu kanunlar, insanların birbirlerinin hak ve hukuklarını gözetmelerine yardımcı olur.

Mustafa Rahmi, toplumsal ahlâkın oluşması için kanunların, resmi müesseselerin, siyaset şeklinin ve hükümetin teşkilat yapısı ve çalışma usulünün önemli olduğunu belirtmektedir. Düşünürümüz, konulacak kanunların milli olması kadar hükümetin uygulayacağı yöntemlerin de milli dayanışmayı sağlayacak surette tanzim edilmesi gerektiği kanaatindedir.¹¹⁶

Balaban, insanların yaşantılarını düzenlemede herkesin özellikle de devlet ve hükümetlerin sorumlu olduklarını düşünmektedir.¹¹⁷ Devletler ve hükümetler ahlâkî yapının korunması için gerekli yasal düzenlemeleri yaparak caydırıcı müeyyideler koymalıdır. Ancak devlet ve hükümetlerin koydukları kanunların ahlâkî ilkelerin korunmasında tek başına yeterli olamayacağı da açıktır.

2. 4. 2. Kamuoyu

Medeni kanunun yapamadığı veya sınırlarını aştığı durumlarda bugünkü tabirle kamuoyu, eskilerin ifadesiyle efkâr-ı umûmiye devreye girer. Kamuoyunun gücünü bilen siyasilere ve devletlerin bunu bir güç olarak kullanabildikleri de görülmektedir.

Mustafa Rahmi Balaban da insanın, diğer insanların kendi hakkında vereceği hükümlerden etkilendiğini hatırlatır. Başkalarının biri hakkında ki hüsnü zan veya su-i zannının tesirleri, insanın maddî hayatını etkilediğini, bu bağlamda hilekâr ve adi tüccarın müşterisi tabii olarak az olacağından hareketle başkalarının hükümlerinin insan için mühim cezalar veya mükâfatlar teşkil ettiğini ifade eder.¹¹⁸

Bütün bunlara rağmen ahlâkçıların büyük çoğunluğunun kabulüne göre kamuoyunun tek başına ahlâkî bir müeyyide olması mümkün değildir. Çünkü

---

¹¹⁴ Fikret Karaman, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, "Medeni Müeyyide" md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB. Yayınları, 2006, s. 417.

¹¹⁵ Balaban, *Ahlâk*, s. 20.

¹¹⁶ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 59.

¹¹⁷ Balaban, *age.*, s. 3.

¹¹⁸ Balaban, *Ahlâk*, s. 20.

kamuoyu zaman zaman yanılabilir ve yanlış hükümler verebilir.¹¹⁹ Nitekim tarihe bakıldığında kendi zamanında halkın doğru olarak algıladıkları şeylerin bir müddet sonra doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

2. 4. 3. Tabîî Cezalar ve Ödüller

İnsanlar tabiat kanunlarına aykırı davranış sergilediklerinde nasıl tabiat kanununun cezasına çarptılıyorsa, ahlâkî kanunlara karşı gelenlerde mutlaka cezaya çarptırılırlar. Aralarındaki fark tabiat kanunlarına aykırı hareket edince ceza anında meydana gelirken, ahlâkî kanunlara karşı gelindiğinde ise ileriki bir zaman diliminde bu ortaya çıkar. Ahlâkçılar buna örnek olarak hızlı trenden atlayan biri ile anne babasına karşı gelen birinin örneğini vererek açıklarlar. Mesela hızlı giden bir trenden atlayan insan bu hatasının karşılığında nasıl zarar görüyorsa, anne babasına karşı vazifelerini yerine getirmeyen insan da aynı şekilde cezasını çeker.¹²⁰

Balabanda insanın tabiatından kaynaklanan davranışların (mizaç-huy) neticelerinde ki cezalar ve mükâfatların, maddiyatta olduğu gibi maneviyat alanında da kabahat ve kusurların er geç cezasının çekileceği kanaatindedir.¹²¹ Düşünürümüz tabii ceza ve mükâfat yaptırımının da ahlâkî korumakta etkili olduğunu, ancak bunun da tek başına yeterli olmayacağını düşünmektedir.

2. 4. 4. İnsanın Bizzat Kendi Vicdanının Verdiği Cezalar ve Ödüller

Kavram olarak vicdan, eylem ve davranışlarımızı ahlâkî yönden değerlendiren içimizdeki mahkemedir.¹²² İnsanın vicdanı, ahlâkî müeyyidesi en etkin olan müeyyidelerden biridir. Çünkü vicdan insandaki fitrî bir murakabe görevi görür.¹²³ Vicdan ahlâk ilişkisi başlığında değindiğimiz gibi Balaban vicdana büyük bir önem verir. Vicdan, vazife ve iyilik yapıldığı zaman haz, yapılmadığı zaman pişmanlık ve keder hisseder. Pişmanlık ve keder ise sınırları zayıf düşürür. Böylece vazifeyi yapamamak bir takım sinir ve ruh hastalıklarına sebep olur. Ancak vazifesini yapmamasından kaynaklanan pişmanlık ve keder

¹¹⁹ Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı – Ahlâk Dersleri*, s. 111.

¹²⁰ Akseki, *age.*, ss. 108-109.

¹²¹ Balaban, *Ahlak*, s. 20.

¹²² Süleyman Hayri Bolay, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004. 1. bsk., s. 184.

¹²³ Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı – Ahlâk Dersleri*, ss. 107-108.

hissi, az çok incelmış ve terbiye görmüş insanların ruhlarında meydana gelir. Mustafa Rahmi Balaban'a göre yontulmamış ruhlu canilerin, hiç keder duymadan yaşayabileceğini, görevlerini yapamayınca keder ve pişmanlık hissetmeyeceklerini belirttikten sonra, ancak şuurlu bir şekilde hissetmedikleri bu pişmanlık onların ahenk, ruh ve sıhhat asabiyelerinin bozulmasına sebep olacağını ifade eder.¹²⁴ Vicdan her ne kadar fitrî olarak insanlara iyiliği emredip, kötülükten sakındırca da diğer etkenler karşısında insanın vicdanının tek başına verdiği ceza ve ödülünde yeterli olması mümkün değildir.

2. 4. 5. Din

Buraya kadar ifade edilen medenî kanun, kamuoyu, tabîî cezalar ve ödüller, insanın bizzat kendi vicdanının verdiği cezalar ve ödüller her ne kadar insanı kötülüklerden engelleyen birer müeyyide olsa da tek başlarına yeterli olamazlar. O halde her insanın ahlâksızlıkların önüne geçecek başka bir ahlâkî müeyyide araması gerekir. İşte o ahlâkî müeyyide genel kabule göre dindir.

Balaban'a göre din, insanın kendisini, kendinden üstün sonsuz bir güç altında olduğunu, onunla birlikte olunca hayatın güzel olacağını hissetmesidir. Çünkü düşünürümüz din ve imanın insanı ümit, cesaret, yardım severlik duygularıyla diri tuttuğuna, imansızlığın ise insanı karamsarlığa götürdüğüne inanmaktadır.¹²⁵

Mustafa Rahmi dindar insanların, dinin gösterdiği doğru ve ışıklı ahlâk yolundan ayrılmadıklarını, dolayısıyla bunlarda ki ahiret fikrinin ahlâkî hayatın en tesirli amili haline geldiğini, bunun neticesinde de dini tam ve hakiki surette anlayanların faziletli ahlâk sahibi olduklarını belirtir.¹²⁶ Bu ifadelerden Balaban'ın, insanı sürekli oto kontrol altında tutacak olan ahlâkî müeyyidenin din duygusu olduğunu ve din duygusunun kişiyi gayr-i ahlâkî fiiller yapmaktan engelleyen en etkili müeyyide olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.

Düşünürümüz iyi ve kötüye meyilleri olan insanın, iyi yönlerini teşvik etmek ve kötü yönlerini de törpülemek için ona yaptırım uygulanmınsın da bir sakınca görmemekte, hatta bunu teşvik etmektedir.

¹²⁴ Balaban, *Ahlâk*, ss. 20-21.

¹²⁵ Mustafa Rahmi Balaban, "Din Nedir", *Müslüman Sesi*, sy.77, 1953, s. 7.

¹²⁶ Balaban, *age.*, ss. 20-21.

2. 5. VİCDAN - AHLÂK İLİŞKİSİ

2. 5. 1. Vicdanın Tanımı ve Vicdanla İlgili Temel Yaklaşımlar

İnsan tarafından dünyada yapılmış olan davranışların doğru olup olmadığını denetleyecek argümanların var olması zorunluluk arz eder. İnsanın davranışlarını denetleyecek ve oto kontrolü sağlayacak en önemli argümanlardan biride hiç şüphesiz vicdandır. Bu nedenle de vicdan, eylem ve davranışları ahlâkî yönden değerlendiren insanın içindeki bir çeşit mahkeme olarak tanımlanmıştır.¹²⁷

Vicdan; kelime olarak bireyde, ahlâkta veya eylemdeki doğru ve yanlış duygusu olarak ifade edilirken, terim olarak; dini bir çerçevede bazen tanrının sesinin bir yansıması, hümanizma çağında insanlara neden sakınmaları gerektiğini bildiren insani bir meleke, veya aklın sesi olarak tanımlanmıştır. Bu ikisi ile kalan dönemlerde de özel bir ahlâk duygusu anlatılmak istenmiştir.¹²⁸ Ahlâkçılar vicdanı, ahlâki sorumluluğun temeli, en önemli vasıtası olarak görürler. İnsanın fiillerini ve niyetlerini vasıtasız olarak inceleyerek, fiillerin mahiyetine göre insanı sorumlu tutan ve akabinde ceza veren şeyin vicdan olduğunu belirtmektedirler.¹²⁹

Balaban vicdanı şöyle tanımlamaktadır: “*Kendi yaptığımız veya şahit olduğumuz bir eylem hakkında “iyi” veya “kötü” bir hüküm veririz. İşte o hükmü veren şeye vicdan denir.*”¹³⁰ Düşünürümüz vicdanın ne olduğu hususunda dört temel nazariyenin varlığından bahsetmektedir. Bunlar İskoçya Mektebi Nazariyesi, Tekâmül Mektebi Nazariyesi, Çağrışım Mektebi Nazariyesi ve Akliyyûn Mektebi Nazariyesidir.

2. 5. 1. 1. İskoçya Mektebi Nazariyesi

Balabanın İskoçya mektebi olarak ifade ettiği bilim adamlarının görüşüne göre; fitrat insana nasıl tatlı ve acı şeyleri birbirinden ayırt etmesini sağlayacak bir tadıcı vermiş ise iyi eylem ve hareketleri ayırt edebilmek için de ahlâk hissini vermiştir. İnsan kendine fitraten verilen tatma duygusu sayesinde nasıl ki sevdiği şeyleri tercih edip yeme ve sevmediği şeyleri de yememe içgüdüsüne sahip ve bu ikisi bir arada ise, ahlâk hissini de böyle bir içgüdü olduğunu ve ahlâkın insanda

¹²⁷ Bolay, *Felsefeye Giriş*, s. 184.

¹²⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, s. 983.

¹²⁹ Akseki, *Ahlâk ilmi ve İslam Ahlâki Ahlâk Dersleri*, s. 80.

¹³⁰ Balaban, *Ahlâk*, s. 4.

fitraten var olduğunu kabul ederler. Bu ahlâkî içgüdü insanı iyi fiilleri yapmaya yöneltir ve kötü fiillerden sakındırır. Bu ahlâkî hissin hoşuna giden her şey “hayır”, nefret ettiği her şey de kötüdür. Bu nazariyeye göre insan iyi ve güzel şeyler hakkındaki hükmünü akıl ve muhakeme ile değil, o şey karşısında kalbinde doğan ani bir his ile verir. Kalpte aniden doğan ahlâk hissini yani vicdanın hoşuna giden ameller ve hareketler insanoğlunun umumî menfaatlerine uygun eylem ve hareketlerdir. Bu düşünceyi savunanlar kalpte aniden doğan ve vicdanın hoşuna giden hareketlerin insanın umumi menfaatlerine uygun olmasının sebebi olarak iki ihtimalden bahsederler. Bu ihtimallerden birincisi yaratıcının iradesinin böyle olması, ikinci ihtimal ise insanın yaradılışının esasta böyle olmasıdır.¹³¹

Bu görüşe göre bir iş hakkında ani hüküm vermenin doğru olamayacağı, karar vermek için o his sebebiyle meydana gelecek olan heyecanın mutlaka geçmesi ve bu heyecan geçtikten sonra soğukkanlılıkla hüküm verilmesi gerektiği kanaatindedirler. Çünkü ani heyecanla verilen hükümlerde aldanma olasılığının daha fazla olacağı bir gerçektir. Bu düşünceyi savunanlar vicdanın hata yapmayacağı kanaatindedirler. Çünkü vicdan öyle bir sestir ki her ferde vazifesini bildirir. Ne sorulursa daima doğru cevabı verir.¹³²

Ancak Balaban, bu düşüncenin doğru olmadığı kanaatindedir. Çünkü o bunun gerçeğe uygun olmadığını düşünmektedir. Zira herkes kendi nefsinde tecrübeyle anlayabilir ki vicdan bazen sorulan şeylerde cahil bazen de tereddütlüdür. Şüpheli bir konu hakkında vicdana soru sorulduğunda, onun ihtimallerden hangisinin daha doğru olduğunu tayin edemeyeceği bir gerçektir. Bu da vicdanın aldanabileceğini göstermektedir.¹³³

2. 5. 1. 2. Tekâmül Mektebi Nazariyesi

Mustafa Rahmi Balaban, Tekâmül Mektebi Nazariyesinin İngiliz filozof Harbert Spencer’e ait olduğunu bildirir. Bu görüşe göre ahlâk hissi insanlığın başlangıcından itibaren atalarımızdan bizlere irsen nakledilmiştir. Yani ahlâk hissi genetikdir. Onlar eylem ve hareketleri tecrübe ede ede hangi eylemin insanlık için

---

¹³¹ Balaban, *Ahlâk*, ss. 4-5.

¹³² Balaban, *age.*, s. 10.

¹³³ Balaban, *age.*, s. 10.

faydalı, hangisinin de zararlı olduğunu öğrendiler. Böylelikle insanda ahlâk hissi yani vicdan ortaya çıktı.¹³⁴

Mustafa Rahmi, ahlâkın oluşumunda tekâmülü kabul etmekle beraber ahlâkın kuşaktan kuşağa gelişerek devam etmesine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Balaban tabiattaki her şeyin tekâmül kanununa göre hareket ettiğini belirttikten sonra bu ilerlemenin milletlere ve zamana göre farklılık arz ettiğinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade eder.¹³⁵ Düşünürümüze göre her milletin bugünü dünlerinden doğmuştur. Bu sebeple eğitim ve sosyal kurumların hiç biri başka milletlerinkini taklit ile verimli olmaz. Meselâ eski medeniyetin kökü manevi duygulara dayanırken bugünkü medeniyet aksiyona dayanıyor. Aksiyona dayanan bugünkü medeniyette maddecilerin düşündüğü gibi manevi duyguların hiçbir rolünün olmadığı bir medeniyet değildir. Bu medeniyet kuvvetini hem maddeden hem de maneviyattan alan bir aksiyondur.¹³⁶ Dolayısıyla düşünürümüz ahlâkın dolayısıyla vicdanın zamana ve mekâna göre değişiklik gösterdiğini belirtmiştir.

2. 5. 1. 3. Çağrışım Mektebi Nazariyesi

Bu nazariyeye göre vicdan, insan tecrübesinin neticesinde meydana gelir. Bu bakımdan vicdan itiyat (alışkanlık) ve tedâî (çağrışım) vasıtasıyla meydana gelen tecrübelerin ürünüdür. Şöyle ki her beşeri toplumda bir otorite vardır. Bu otorite iyi gördüğü davranışları takdir eder kötü bulduğunu da men eder, insanların fiillerini mükâfatlandırır veya cezalandırır. Bu otorite, ya ebeveyn ya dini reisler yahut ta siyasî liderler aracılığıyla ya da çoğunluğun görüşü doğrultusunda ortaya konulur. Herhangi bir toplumda herhangi bir emir, yasaklama, vazife ve sorumluluk fikri, bazı fiil ve hareketlerle bağlantılıdır. Emir ve nehiy fikri de arzu ve korku hisleriyle ilişkilidir. İnsandaki bu hisler çocukluk evresinde meydana gelir. Daha sonra alışkanlık halini alır. Ahlâk alışkanlık halini alınca da hiçbir otorite olmaksızın insan iyiliği yapar kötülükten de kaçınır. Özet

---

¹³⁴ Balaban, *Ahlak*, s. 5.

¹³⁵ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 4.

¹³⁶ Balaban, *age.*, s. 3.

itibariyle bu görüşe göre vicdan, velâyet veya sulta sebebiyle olan alışkanlık ve çağrışım ürünüdür.¹³⁷

Bir kısım düşünür bu görüşe itiraz ederek vicdanın tecrübeden değil bilakis vicdanın insanların hayatlarını yönlendirdiğini iddia ederek, toplumsal otorite olan müesseseler ve toplumsal kanunlardan önce vicdanın oluşma olasılığının daha büyük bir ihtimal olduğunu kaydetmişlerdir. Ahlâkın esasını teşkil eden vicdan sayesinde toplumsal velâyet tesis edilmiş, kurumlar ve toplumsal kanunlar da vicdan ile uyumlu olarak ya ilerleme veya gerileme olduğunu kaydetmişlerdir.¹³⁸

Balaban bu iki görüşü belirttikten sonra vicdanın alışkanlık ve içgüdü ve genelde de insan için faydalı olduğu fikrinin doğru olmadığını, hususi menfaatlerin umumi menfaatlere feda edildiği yerler olduğu gibi, umumi menfaatler içinde hususi zararın oluşabileceğini, bundan dolayı da böyle bir vicdan anlayışının tek başına karar veremeyeceğini düşünmektedir.¹³⁹

2. 5. 1. 4. Akliyyûn Mektebi Nazariyesi

Balaban, bazı düşünürlerin vicdanın aklın özel bir şekli olduğuna inandıklarını ifade eder. Bu görüşe göre vicdan sadece tecrübelerden ibaret olmayıp bundan daha ziyade fitrîdir. Bu mânâda vicdan hayat kanunlarına, fiillere ve hareketlere tatbik edilen bir nevi akıldır. Kant'ın ifadesiyle akl-i amelidir. Bu anlayış göre akl-i nazarî, akl-i ameliden daha önceliklidir. Aynı zamanda âlemşümül ve zaruridir. Nazari akıl fikirlere ait, vicdanda davranış ve hareketlere aittir.¹⁴⁰

2. 5. 2. Vicdanda Zıtlık ve Değişim

İnsan vicdanı zaman ve mekâna göre birtakım değişikliklere uğramaktadır. Bugün iyi sayılan bir şey bir müddet sonra kötü sayılabiliyor. Hatta aynı zaman diliminde bile, bir milletin iyi saydığı bir şeyi diğer millet kötü sayabiliyor. Yine Doğuda iyi olarak algılanabilen bir şey Batıda kötü sayılabiliyor. Bu durumda da doğal olarak akla şu soru geliyor. Nasıl oluyor da vicdanın verileri olan vazife ve hak mefhumları zamana ve mekâna göre bu kadar değişebiliyor? Bu değişimin

---

¹³⁷ Balaban, *Ahlâk*, s. 6.

¹³⁸ Balaban, *age.*, s. 7.

¹³⁹ Balaban, *age.*, ss. 10-11.

¹⁴⁰ Balaban, *age.*, s. 7.

sebepleri nelerdir? Bu sorular ahlâkçıların pek çoğunun üzerinde hassasiyetle durduğu sorulardır.

Balaban vicdandaki zıtlık ve değişimin en önemli sebebi olarak, menfaatler ile ihtirasları görmektedir. Çünkü ahlâk alanında en çok etkili olan menfaat ve ihtiraslardır. Balaban Alman Filozof Leibniz'in: "*Eğer hendese ilmi, bizim menfaat ve ihtiraslarımızla ahlâk ilmi kadar alakadar olmuş olsaydı, bütün hendese teorilerinin (mesela Arşimet ve Öklid tarafından öne sürülen) ispatlarını şimdiye kadar çoktan reddederdik.*"¹⁴¹ görüşünden hareketle, ahlâki ilkelerin zamanla değiştiğini veya değiştirilebildiğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Balabana göre vicdandaki zıtlık ve değişimde örf ve adetlerin önemli bir etkisi vardır. Zira ferdin vicdanî ahlâkı ya kendinden öncekilerin ya da çağdaşlarının etkisi altında kalır. Balaban ataların ahlâk üzerindeki etkisini anlatmak için filozoflardan şu sözü nakleder: "*Bir memlekette hükümran olan fikirler dirilerinkinden ziyade mezardakilerindir.*"¹⁴²

Mustafa Rahmi'ye göre vicdanın değişimindeki etkenlerden birisi de insanların tecrübe ve meyletme noktasındaki hislerinin birbirine eşit olmasıdır.¹⁴³ Zıtlık ve değişimin ise genellikle ahlâkın temel kaidelerinde değil de neticelerinde olduğunu ve eksik bir değerlendirmeden dolayı ahlâkın temel kaidelerinde değişimin olduğunu zannedildiğini ifade etmektedir. Düşünürümüz buna örnek olarak, eski ahlâkçılar faizle para vermeyi yasaklarken, şimdiki ahlâkçıların bunu makul görmelerini göstermektedirler. Bu noktada her iki taraf da aslında aynı düstura itibar ediyorlar. Bu: "*Hiçbir kimse diğerinin zararına servet elde edemez.*" ilkesidir. Eski ahlâkçılar faizi hoş görmezken sebep olarak parayı veren kişinin, borçlunun zararına para kazandığını düşündükleri için faizle para vermeyi yasaklamışlardı. Yeni ahlâkçılar da faizsiz borçlanmada borçlananın borç verenin zararına para kazandıklarını düşündükleri için faizle para vermeyi uygun görmüşlerdir.¹⁴⁴ Ancak Balaban bu zıtlık ve değişimin gittikçe azaldığına inanmaktadır. Çünkü düşünürümüze göre ahlâk esasları konusunda bütün insanların ittifaka ve aynı gayeye doğru gittiklerini ifade ederek, bunu yapacak

---

¹⁴¹ Balaban, *Ahlâk*, s. 8.

¹⁴² Balaban, *age.*, s. 8.

¹⁴³ Balaban, *age.*, s. 8.

¹⁴⁴ Balaban, *age.*, ss. 8-9.

olanların ise filozoflar, semavi dinler ve zamanın olduğunu belirtir. Zira filozoflar fennî bir usulle örf ve alışkanlıklardan, menfaatlerden ve ihtiraslardan bağımsız bir ahlâk tesis etmeye çalışmaktadırlar. Konfüçyüs, Sokrat, Kant ve Aristo gibi filozofların yaşadığı zaman ve mekân her ne kadar farklı olsa da, hepsi aynı ahlâkî düsturları öne sürmektedirler. Semavî dinlerde de ahlâkî esasların bir olduğu görülmektedir. Örneğin dinlerin hepsi de fakir kimseye yardımı emreder, hırsızlığı yasaklar. Zaman da ihtilaf sebeplerini bir bir ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle insanlık her geçen gün ahlâkta bir birlikteliğe doğru gitmektedir¹⁴⁵

Netice itibariyle düşünürümüz, ahlâkî vicdanın, fert ve kavimlerin hayatlarındaki bozukluklar sebebiyle değişiklik meydana getirmiyor. Bilakis dış sebeplerin meydana getirdiği noksanlıklardan kaynaklanan tesirlere rağmen, umûmî ve sabit bir kanunla tedricî olarak geliştiğini belirtiyor. Bu mânâda gerçek insanlık, insanlığın umûmî vicdanındaki bu gelişmeyi kolaylaştırmak ve ilerlemeye mani olan engelleri ortadan kaldırmaktır. Bunun gerçekleşmesi de yeni nesillerin daha mükemmel bir şekilde yetişmesiyle mümkün olur.¹⁴⁶

2. 5. 3. Vicdanın Değeri

Balaban'a göre vicdanın değeri ve kıymeti, asıl ve menşei itibariyle kendine verilen kıymete göre değişir.¹⁴⁷ Vicdanla alakalı nazariyelerin her birinin vicdana verdiği kıymet farklı farklıdır. A. H. Akseki amellerin hayır ve şerre uygun olup olmadığı konusunda, vicdanî sorumluluğun tek başına yeterli olamayacağını ifade eder.¹⁴⁸ Balaban'ın da vicdan ile ilgili nazariyelerde belirttiğimiz gibi, vicdanın ahlâk üzerindeki etkisini kabul etmekle beraber, tek başına yeterli olmadığı kanaatinde olduğu görülmektedir.

Balaban, vicdanı hataya düşüren amillerin olduğunu belirttikten sonra, vicdanı yanıltan amillerin başında cehalet, nefsin arzularına meyletmek, bazı şeylerin bilinmemesi ya da bilinenlerin noksan olması gibi etkenlerin olduğunu ve bunların insanı önemli hatalara düşürdüğünü ifade etmektedir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁵ Balaban, *Ahlak*, s. 9.

¹⁴⁶ Balaban, *age.*, s. 9.

¹⁴⁷ Balaban, *age.*, s. 9.

¹⁴⁸ Akseki, *Ahlâk ilmi ve İslam Ahlâkı Ahlâk Dersleri*, s. 82.

¹⁴⁹ Balaban, *age.*, s. 10.

Balaban vicdanın da yanılabilceğini insanın hayatından verdiği örneklerle somutlaştırır. Ona göre insanın eğilimleri bazen o kadar süslü bir surette vücut bulur ki bazen tamamen haksız olan bir şeyi pekâlâ haklı gösterebilir. Bundan daha ziyade bu nefsi eğilimler, bir mesele hakkında muhtelif şahıslar tarafından muhtelif hükümler verilmesine, hatta bir ahlâkî hareket hakkında bir şahıs tarafından bugün başka yarın başka görüş bildirilmesine sebep olur.¹⁵⁰ Bu da vicdanın tek başına ahlâkî olanı belirlemeye muktedir olmadığını gösterir.

Ameli akıl olan vicdanın, nazarî aklından daha büyük bir değere sahip olduğunu, bu sebeple nazari aklın aldanabileceğini ama vicdanın aldanamayacağını ifade eden Kant'a Balaban şöyle bir soruyla cevap verir: "Eğer vicdan bozulmamış ise...."¹⁵¹

Balaban vicdanının sesini dinlemeyerek, sahip olduğu ilahî şuleyi söndürmüş olan kimselerde vicdanın, cansız bir cisim halini alacağını belirtir. Zaten eğitimin görevlerinden biri de, böyle cansız cisim haline dönüşmüş ve aslından uzaklaşmış olan vicdanlara yeniden o ilahî şuleyi verebilmektir.¹⁵²

2. 6. AHLÂK - VAZİFE İLİŞKİSİ

İslâmi literatürde ahlâkın ve bazı meselelerin eğitimi için gerekli görülen pratik ödevler karşılığında vacip kelimesiyle beraber vazife kavramı da kullanılmıştır.¹⁵³ Vazife, ahlâkî ve kanunî yönden kişinin yapmakla yükümlü olduğu şey olarak tarif edilmektedir.¹⁵⁴ Vazife ahlâkının kurucusu olarak bilinen Alman düşünür Immanuel Kant, vazifeyi aklın belirlemiş olduğu ahlâk yasasına saygı ve yapılması zarurî olan nesnel pratik eylem olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁵

Balabana göre insan için vazife mecburidir. İnsanın vazifesini yapmaması mümkün değildir. Vicdan insana sürekli iyiliği yapmayı ve kötülükten kaçınmayı emreder. Ancak vicdan bunu yaparken insanın seçme gücünü de sınırlandırmaz. Çünkü eğer insanın tercih etme gücü sınırlandırılıydu o zaman istediğini

¹⁵⁰ Balaban, *Ahlak*, s. 10.

¹⁵¹ Balaban, *age.*, s. 11.

¹⁵² Balaban, *age.*, s. 10.

¹⁵³ Mustafa Çağrı, "Vazife" md., *DİA*, c. XLII, s. 581.

¹⁵⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Ödev" md., *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 7. bsk., 1997, s. 357.

¹⁵⁵ Immanuel Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, Çev. İ. Zeki Eyüpoğlu, İstanbul: Say Yayınları, 5. bsk., 2002, ss. 117- 118.

seçemezdi. Bu durumda da iyi fiillerin bir etkisi kalmazdı.¹⁵⁶ Yine düşünürümüz vazifenin âlemşümül olduğunu, zaman ve mekânla kayıtlı olmadığını, vazifenin düsturlarının her zaman, her yerde, bütün insanlar için aynı olduğunu düşünür. Örneğin adam öldürmek ve hırsızlık, her zaman ve her yerde kötüdür. Balaban Kant'a göre de hayır ve şerrin ölçüsünün; bu âlemşümullük olduğunu belirterek, Kant'ın; "*O suretle hareket etki, fiilin bir kaide-i umumiye olabilsin*" sözünden hareketle ahlâk düsturunun esaslarından birinin vazife olduğunu hatırlatır. Mustafa Rahmi her yapılacak işin ölçüsünü; "*Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma. Sana yapılmasını istediğin şeyi de başkasına yap.*" ilkesiyle ortaya koyar. Çünkü düşünürümüze göre iyi ve kötü bütün hareketler için en veciz ahlâkî düstur vazifedir.¹⁵⁷

Mustafa Rahmi Balaban'a göre insan vazifeyi lizâtihi yapmalıdır. Yani insan vazifeyi sırf vazife olduğu için yapmalıdır. İnsan vazifeyi menfaat veya hazları temin ettiği için yapılmamalıdır.¹⁵⁸ Vazifeyi sırf vazife olarak yapan kişi Fazilet-i Ahlâkiye olarak ifade edilen ahlâkın en üst derecesine ulaşır. Fazilet-i ahlâkiye ise bütün vazifeleri (şahsî, ailevî, millî insanî, ilahî) noksansız olarak, seve seve yerine getirmek ve bunu alışkanlık haline getirmektir. Düşünürümüze göre gerçek manada mutlu olan insanlar bu fazilet-i ahlâkiye ye sahip olan insanlardır. Çünkü fazilet ahlâkı nerede ise gerçek saadet de oradadır. Servet, mensubiyet ve ilim gerçek mânâda mutluluğu temin eden şeyler değildir. Zira dünyadaki pek çok insanın servet, mensubiyet ve ilme sahip olmalarına rağmen yine de mutlu olmadıkları görülmektedir. Balaban insanın servet, mensubiyet ve ilmi araç olarak kullanıp fazilet-i ahlâkiyyeye sahip olmasını gerektiğini düşünür.¹⁵⁹

Netice itibariyle Balaban vazifeyi insan olmanın bir gereği olarak görmekte bu sebeple de her insan genel ilkeler çerçevesinde üzerine düşen sorumlulukları yapması gerektiğini hatırlatmaktadır.

2. 7. İRADE VE AHLÂKİ SORUMLULUK

Balaban insan iradesi ile ahlâkı arasında sıkı ilişkinin olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle eserlerinde ve makalelerinde tarihi süreç içerisinde

---

¹⁵⁶ Balaban, *Ahlâk*, s. 12.

¹⁵⁷ Balaban, *age.*, s. 12.

¹⁵⁸ Balaban, *age.*, s. 12.

¹⁵⁹ Balaban, *age.*, s. 32.

düşünürlerin iradeye yükledikleri anlamı ortaya koyduktan sonra kendi düşüncelerini ifade etmiştir. Düşünürümüzün iradeyle ilgili düşüncelerini üç başlık altında ele alıp incelemeye çalışacağız.

2. 7. 1. İradenin Ahlâka Etkisi

İnsanlık tarihi boyunca insan iradesiyle alâkalı üç temel yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. İnsan iradesini mutlaklaştıran anlayış, Tanrının iradesini mutlaklaştırarak insan iradesini yok sayan anlayış ve paylaşımcı irade diyebileceğimiz yaratıcı ve yaratılanın farklı farklı iradelerinin olduğunun kabul edildiği irade anlayışı. Balaban öncelikle tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan bu anlayışlardan cebriye ve kaderiye mezhebinin anlayışını şöyle ifade eder. Mutlak tanrı otoritesini kabul eden cebriye mezhebine göre kulun iradesi bulunmamaktadır. Bu mezhebe göre her eylem ezelde takdir edilmiştir. Bu düşüncenin bugün ki felsefedeki karşılığı ise determinizmdir. Cebriyeye taban tabana zıt olan ve mutlak mânâda insan iradesinin varlığını kabul eden ikinci görüş ise kaderiye mezhebidir. Bu mezhebe göre de kul fiilinin yaratıcısıdır. İnsanın fiillerinde takdir edilmiş hiçbir şey yoktur.¹⁶⁰ Bu iki düşüncenin de uç görüşler olduğunu düşünen düşünürümüz Tanrının iradesinden başka insanın da kendine mahsus bir iradesinin bulunduğunu düşünmektedir. Mustafa Rahmi'nin bu bakış açısı İslâm dininin genel manada iradeye bakışıyla da örtüşmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde

Kim doğru yolu bulmuşsa ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtılmışsa kendi aleyhine sapıtılmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz bir peygamber göndermedikçe de azap edici değiliz.¹⁶¹

buyrulurak her insanın yaptığından sorumlu olacağı ifade edilmiştir.

Balaban insana ait olan ve bir şeyi yapma veya terk etme ihtimallerinden herhangi birini seçme hakkına sahip olmayı ifade eden kudret ve insan iradesini cüzî irade olarak tanımlar ve insanın seçme hürriyetine sahip olduğunu kabul eden filozofların böyle bir iradenin varlığını da kabul ettiklerini belirtmektedir.¹⁶² Düşünürümüze göre, eğer hayır ve şerri vicdanı haber vermeseydi, şahsî, ailevî,

¹⁶⁰ Balaban, *Ahlak*, s. 13.

¹⁶¹ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Ankara: DİB., Yayınları, 2006, 12. bsk, İsra 17/15.

¹⁶² Balaban, *age.*, s. 13.

içtimaî ve rabbanî vazifeleri yerine getirmek veya yerine getirememekten dolayı insan hiçbir şekilde mükâfat veya ceza ile karşılaşmazdı.¹⁶³ Dolayısıyla insandaki sorumluluk duygusu ortadan kalkardı. Bu durum insanı gayesi ve hedefi olmayan bir varlık yapardı. Balaban iradeyi insanın dünyadaki sorumluluğunun koşulu olarak görmektedir.

2. 7. 2. Ahlâkî Sorumluluk

Akıl ve irade sahibi olan insanın yapmış olduğu gizli ve aşikâr fiillerden sorumlu olması gayet tabii bir durumdur. Ancak insanın sorumluluğunun sınırlarının neler olduğu konusunda çok farklı ekollerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Sorumluluk, sormak fiilinden türemiş ve yeni yeni kavramlaşan bir kelime olup, Arapçada mesuliyet, Fransızcada responsabilite, İngilizce de ise responsibility veya liability kelimeleriyle ifade edilmektedir. Terim olarak ise sorumluluk “uyulması gereken bir kurala aykırı davranışın hesabını vermek” manasına gelir.¹⁶⁴

Balaban insanlardan kaynaklanan fiillerde insanın cüzî iradesinin rolü olduğunu kabul etmektedir. Bu iradeyi insana yaratıcı vermiş ve bununla insanların bir eylemi yapma veya yapmamaya muktedir olmasını arzu etmiştir. İnsan kendisine verilen bu cüzi iradesini hayra sarf ederse sevap elde edeceğini, şerre sevk ederse de cezalandırılacağını bilir.¹⁶⁵ Mustafa Rahmi insanın kendine ait olan bu iradesiyle sorumluluklar yüklenebilen ve âlemde mutlak etkisi olan bir varlık konumunda olduğunu belirtir. İnsanın böyle bir iradeye sahip olması ve fiillerini kendi iradesiyle yapması, insanın ahlâk alanındaki sorumluluğunu da ortaya koymaktadır.

2. 7. 3. Ahlâkî Sorumluluğun Şartları

Akıl ve irade sahibi olan insanın yapmış olduğu gizli ve aşikâr fiillerden sorumlu olması gayet tabii bir durumdur. Ancak insan'ın sorumluluğunun

---

¹⁶³ Balaban, *Ahlak*, s. 12.

¹⁶⁴ Kemal Yıldız, “Sorumluluk”md., *DİA*, c. XXXVII, s. 380.

¹⁶⁵ Balaban, *age.*, s. 13.

sınırlarının neler olduğu noktasında çok farklı ekollerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Mustafa Rahmi Balaban sorumluluk bakımından ahlâkçıların büyük çoğunluğunun kabul etmiş olduğu insanın akıl ve iradesiyle yapmış olduğu fiillerden sorumlu oldukları fikrine katılmaktadır. Ancak mecnunlar, budalalar, hayır ve şerri ayırt edemeyecek yaşta olan çocuklar ile ihtiyarları istisna etmektedir. Çünkü insan fiillerinden sorumlu olabilmesi için hür, akıl ve baliğ olması gerektiğini düşünmektedir. Düşünürümüz insanın sarhoşluk neticesinde yaptığı amellerinden de sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Çünkü insanın sarhoşluğu akılsızlık, hürriyetsizlik ve baliğ olmama gibi bir durumdan dolayı değil, kişinin kendi tercihinden dolayı meydana gelmiştir.¹⁶⁶

Balaban insanın sorumluluğunda, akla büyük bir önem vermektedir. Bu sebeple insanın irade ve eylemlerini sürekli aklın kontrolü altında bulundurması gerektiğini hatırlatmaktadır. İnsan ahlâkının değeri sorumluluklarını yerine getirip getirmeme, hayır yolunda ortaya konulan azim ve iradeye ve insanın aciz kalmasına veya kendini bulunduğu ortama bırakmasına göre farklılık arz eder. Bu sebeple insanın ahlâkî değerini ölçmek için fiillerinin yalnız bir kısmını değil, bütün eylemlerini, seciyesini, mizacını ve gerekli durumları da nazarı dikkate alması gerektiği görüşündedir.¹⁶⁷

Mustafa Rahmi bu manada insanın üç türlü sorumluluğunun olduğundan bahsetmektedir. Birincisi, insanın yapmış olduğu fiil neticesinde mutluluk veya huzursuzluk hissettiren, fıtrattan kaynaklanan vicdanî sorumluluk, ikincisi, insanın yaşadığı topluma karşı yerine getirmesi gereken toplumsal sorumluluk, üçüncüsü ise insanın kabul etmiş olduğu inanç değerlerine karşı olan dinî sorumluluktur.¹⁶⁸ Balaban zaman zaman insanda bulunan bu ahlâkî sorumlulukları tehdit eden sebepler ortaya çıkabildiğini belirtir. Düşünürümüze göre akıl ve tercih etmeden kaynaklanan mesuliyet, bütün insanlarda aynı derecede olamaz. Çünkü mesuliyet hususi şartlara tabiidir. Bu şartlar herkeste aynı derecede bulunmadığına göre sorumluluğun dereceleri de farklı farklı olacaktır.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ Balaban, *Ahlak*, s. 18.

¹⁶⁷ Balaban, *age.*, s. 18.

¹⁶⁸ Yıldız, "Sorumluluk", *DİA.*, c. XXXVII, s:380.

¹⁶⁹ Balaban, *age.*, s. 19.

Balaban, insanın sorumluluğunu iki unsurun tehdit ettiğini belirtir. Bunlardan birincisi hayır ve şerrin birbirinden ayrılmasına engel olan sebepler (cehalet gibi), ikincisi ise iradeyi saf dışı bırakan eylemlerdir. Bu iki hastalığa müptela olan insanın hayır ve şerri ayırt edemeyeceğini dolayısıyla da sorumluluğunu yerine getiremeyeceğini belirtir.¹⁷⁰ Düşünürümüz bazı ilim adamlarının cinayetlerin irsî bir hastalık olarak meydana geldiğini iddia ederek, canileri suçsuz göstermeğe çalışmalarının, irade kuvvetini inkâr manasına geldiğinden doğru olamayacağını ifade eder. Çünkü düşünüre göre cehalet hayrı ve şerri ayırt etmeye mani olur. Ancak bu mazeret sayılamaz. Herkesin bulunduğu konuma göre yaşadığı dönemde sorumluluklarını yerine getirebilecek bilgiyi kazanmış olması gerekir.¹⁷¹

2. 8. AHLÂKIN DERECELERİ

Balaban'a göre insanlarda ki ahlâkın birçok derecesi vardır. Bu manada insanlardan bazıları ilk kademelerde kalmış iken, bazıları biraz daha yukarıda, bazıları daha da yukarıda olmak üzere devam etmektedir. O, ahlâkın birbirinden farklı olan derecelerini şöyle sıralamıştır. Hayvanî ahlâk, insanî ahlâk, toplumsal ahlâk, stoacı ahlâk ve fazilet ahlâkı olmak üzere beş kısma ayrılır.¹⁷² Düşünürümüz bunları şu şekilde izah etmektedir:

2. 8. 1. Hayvanî Ahlâk

Balaban'a göre ahlâkın en ilkel şekli hayvanları da kapsayan bir ahlâkî yapıdır. Çünkü hayvanlar emniyetlerini temin etmek ve hayatlarını muhafaza etmek için ihtiraslarına, iştahlarına ve hareketlerine hâkim olmaktadır. Bu davranışın şuurlu mu yoksa mekanik mi olduğu tartışmalı bir konu olmakla beraber bazı düşünürler bunun mekanik olduğunu, bazıları da bunun şuurlu hareketin başlangıcı olduğunu bildirirler. Düşünürümüz hayvanların, düşmanlarının bakışlarını üzerlerine çekmemek için ölmüş numarası yapmalarını ve hiç hareket etmeden durup hayatlarını kurtarmak için hilelere başvurmalarını üzerinde düşünülmesi gereken bir durum olarak görür. Hayvanlarda ki bu ahlâk

---

¹⁷⁰ Balaban, *Ahlak*, s. 19.

¹⁷¹ Balaban, *age.*, s. 19.

¹⁷² Balaban, *age.*, s. 21.

anlayışı menfaat ve hayatı muhafaza üzerine kurulmuş bir ahlâk anlayışıdır. Balaban buradan hareketle hayatın gayesini haz ve menfaat olarak değerlendiren insanların da hayvanlardan farklı olmadıklarını düşünmektedir.¹⁷³ Çünkü insanlar da zaman zaman tıpkı hayvanlar gibi hayatlarını muhafaza etmek için arzularına uymaktadırlar. Bu arzular içgüdülere karşı birer ahlâkî mücadeleden başka bir şey değildir. Bu sebeple hayatı muhafaza için insanın kendi içgüdü ve şiddetli arzularıyla, eskilerin tabiriyle nefis-i emmâresiyle mücadele etmek mecburiyetinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁴

2. 8. 2. İnsanî Ahlâk

Mustafa Rahmi Balaban'ın ilk insan ahlâkı diye adlandırdığı bu ahlâk çeşidi insanın içinden gelen ve şimdiki halden daha ziyade geleceği dikkate alarak yaşamayı amaçlayan bir ahlâk anlayıştır. Hâlbuki insan, nefsinin arzu ettiği yoldan giderse felakete sürüklenir. İnsanî ahlâk, insanın sürekli nefesine karşı durması ve kendini içgüdülerinin elinden kurtaracak, gözlem, etraflıca düşünme ve akıl ile bulacağı yola girmesidir. Gözlem, düşünme ve akıl ile kendine yeni bir ben yapmasıdır. Düşünürümüz iptidaî insan ahlâkının en başında ki düsturun kibirli olmamak olduğunu ifade eder. Eğer insanlar bu ilk ahlâka ve bunun en basit düsturu olan kibirli olmama ilkesine uysalardı, insanlık ahlâk bakımında bugünkünden çok daha yüksek bir düzeyde olacaktı.¹⁷⁵ Bu tür bir ahlâk, hayvanî ahlâktan kurtulmanın da ilk adımıdır.

2. 8. 3. Toplumsal Ahlâk

Balaban iptidaî insan ahlâkının bir derece daha üstünde olan ahlâkı ahlâk-i içtimâî günümüz ifadesiyle toplumsal ahlâk olarak adlandırır. Düşünürümüz ilk insanın, toplumu sadece aile ve kabile fertlerinden oluştuğuna inandıklarını belirtir. Bu sebeple ilk insan yabancılar hakkında hiçbir sorumluluk hissetmez. Ancak insan toplulukları genişledikçe ve gelişmeler gösterdikçe toplumsal vazifeler de çoğalmaya başladı. Ortaya çıkan toplumsal ahlâkın üç temel ilkesi ortaya çıktı. Balaban toplumsal ahlâkın ilkelerini şu şekilde ifade etmiştir.

---

¹⁷³ Balaban, *Ahlâk*, s. 22.

¹⁷⁴ Balaban, *age.*, s. 22.

¹⁷⁵ Balaban, *age.*, ss. 22-23.

Birinci ilke, insanın kendi yaşantısını içinde yaşadığı cemiyetin hayatına uydurma zorunluluğudur. Bu olmadığı takdirde toplum düzeni bozulur. Toplumun düzeni bozulunca da, hem o insan kendisi hem de diğerleri zarara uğrar ve üzürlürler. Aynı şekilde insanın beraber yaşadığı cemiyet fertlerinin tabiatlarını ve adetlerini bilmesi, bu adetleri küçük düşürmemesi, tahkir etmemesi, bu adetlere cepheden hücum etmemesi gerekir. Eğer toplumda düzeltilmesi gereken bir durum söz konusu ise ve kişinin bunu düzeltmesi gerekiyorsa, onları düzeltmede tedriciliğe riayet etmesi uygun olur.

Toplumsal ahlâkın ikinci ilkesi insanoğluna faydalı olmaktır. Bu birinci düsturdan daha da önemlidir. Çünkü birinci düsturu tatbik etmek kendi menfaatimiz icabı iken, ikinci ilkenin yerine getirilmesiyle hasbiyetin yani mutlak Allah rızası hudutlarının içine girilmiş olur. Ancak insan bununla da gerçek manada egoizmden uzaklaşmış olmaz. Çünkü insan toplumsal hayattan hâlâ istifade etmektedir.

Bu sebeple toplumsal ahlâkın üçüncü ilkesi olan gerektiğinde toplumu için canını dahi feda edebilme şuuru gereklidir. Bu ilke ile insan egoizmden çıkarak mutlak Allah rızasına ulaşmış olur. Milleti ve nesli için canını feda eden kahramanlarda bulunan bu his ve vazife, ihtiras halini alır. Onların nazarında tehlikelerin ve ölümün hiç ehemmiyeti yoktur.¹⁷⁶

Mustafa Rahmi Balabanın içtimâî ahlâktan kast ettiği şeyin, kişinin toplumuna karşı olan sorumluluğudur. Zira insan yaşadığı toplumda aktif olmalı ve toplumunun yükselmesi için çalışmalıdır.¹⁷⁷

Her vatandaş sorumlu olduğu toplumsal vazifeleri çok iyi bilip istifade etmesi gerekir. Bu toplumsal vazifeleri Balaban yedi başlık altında ele almaktadır.

a. Hiçbir vatandaş içtimai işlere ve hükümet işlerine kayıtsız kalmamalı. Topluma zarar veren veya işini doğru yapmayan kişileri teşhir etmelidir. İşinin ehli olmayan bir memura acımanın topluma acımamak olduğunu bilmelidir. Toplumun zararına olan bir konuda “bana ne” dememeli, çünkü bir toplum için en tehlikeli şey genellemenin başlamasıdır.

b. İçtimâî işleri ihmal etmemeli ve bu konuda bütün vatandaşlarla işbirliği yapmalı.

¹⁷⁶ Balaban, *Ahlâk*, ss. 23-24., Ayrıca bkz. Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, ss. 51-52.

¹⁷⁷ Balaban, *age.*, s. 58.

c. İçtimâî ve milli meselede tek başına kalsa dahi vicdan ve kanaat neye temayül ediyorsa onu söylemeli.

d. Kanunları tatbik edenler de eşitliğe riayet etmeli ve adaleti sağlamalı.

e. Aydınlar konferanslar, makaleler ve kitaplarla içtimâî ve milli hayatın ne demek olduğunu, milletlerin nasıl yükseltilip nasıl battıklarını halka anlatmalı.

f. Yöneticiler emaneti ehline vermeli. Her iş için ehil adamlar bulunmalı.

g. Danışarak iş yapılmalı.¹⁷⁸

Mustafa Rahmi toplumsal sorumlulukların gerçekleşmesini engelleyen sebepleri iki başlık altında ele almaktadır. Bunlardan birincisi, toplumsal vazifeler karşısında insanların ortaya koydukları atalet, diğeri ise insanlardaki şahsi menfaat kaygısıdır. Balaban insanların bu engellerden kurtulmaları içinde iki çözüm yolu önerir. Mihaniki çare olarak isimlendirdiği birinci yol kanunlar, resmi müesseseler, siyaset şekli ile alakalı olup hükümetin teşkilat yapısına ve çalışma usulüne ait olan çarelerdir. Tabiyevî olarak adlandırdığı ikinci çare ise bütün vatandaşların zihniyet ve seciyesini toplumsal hayatı tamamen benimsetecek şekilde yetiştirebilmektir. Bu çareler ön koşul olarak uygulanmalı. Çünkü bir memleket için yararlı olan bir kanun başka bir memleket için zararlı olabilir. Bunun için kanunlarda milli olmalı, hükümetin işleyişi de milli dayanışmayı sağlayacak surette tanzim edilmelidir. Bunlar yapılırken terbiyede o amaca doğru yönelmelidir.¹⁷⁹

Toplumsal ahlâk insanlara bazı sorumlulukları da öngörür. Balaban toplumsal ahlâkın insanlara yüklediği bu ahlâkî sorumlulukları otuz beş maddede toplamıştır. Burada toplumsal ahlâk emirleri olarak adlandırdığı kaideleri, Auguste Forel'in lâik ahlâk emirleri olarak ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁸⁰ Bu ahlâki düsturları şöyle sıralanmaktadır.

1. Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma. Bilakis sana yapılmasını istediğin şeyi başkasına yap. Ahlâkın yüce ilkesi budur. Fakat bu düsturu herkesin şahsiyetine ve toplumun ihtiyaçlarına göre tatbik etmek gerekir.

¹⁷⁸ Balaban, *Ahlak*, ss. 59,60.

¹⁷⁹ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 59.

¹⁸⁰ Balaban, *age.*, ss. 52-54.

Mesela pek sevdiğin faydalı bir kitabı, anlamayan veya güzel muhafaza etmeyen kimseye verme.

2. Toplumsal hayatın temsilcisi olduğun için hükümet kanunlarına itaat et. Ancak bu kanunların şereflenmesi ve tekemmül etmesi için de haklarını kullanmaktan çekinme.

3. Şahsi ihtiyaçlarını toplumun ihtiyaçlarına uygun hale getir.

4. İnsanlığın bugününün ve yarının yükselmesi, gelecek nesillerin gerilemeye düşmemesi için bütün hayatın boyunca, bütün kuvvetinle, ehliyet ve gücün dâhilinde olan şeylere çalış. İnsanlık medeniyetinin bir uzvu olduğun için onunla karşılıklı yardımlaşmayı unutma. Sağ olduğun müddetçe öyle toplumsal kurumlar kurmaya çalış ki bunda hükümet, bazı kimselerin gerek kuvvet gerek hile ile diğer insanların mesaisinden gayri meşru surette istifade etmesine mani olsun veya hiç olmasa bütün kuvvetiyle bunu tehdit etsin.

5. Herkese karşı adil ol.

6. Hiç kimseden minnet ve şükran bekleme. Vazifeyi eda neticesinde vicdanda hâsıl olan sevinç yeterli mükâfat olsun. Seni överlerse hiç ehemmiyet verme. Fakat seni kötülerlerse ona çok dikkat et. Hangi halini zemmediyorlarsa o halinden vazgeçmeye çalış.

7. Başkaları hakkında su-i zan değil, hüsnü zan besle. Kötülüğe iyilik vasıtasıyla galebe çal.

8. Kendi menfaatin için başkalarının mesaisinden gayr-i meşru surette asla istifade etme.

9. Araştırarak ve derinlemesine inceleyerek bir mesele hakkında tam bilgi sahibi olmadan hüküm verme. Derinlemesine araştırdıktan sonrada heyecan ve ihtirasa düşmeksizin ve önceki şeylerin tesiri altında kalmaksızın hükmet.

10. Başkalarının zaafını - bilhassa kadınların ve çocukların- su-i istimal etme.

11. Başkalarıyla alay etme.

12. Biri sana sırrını söylerse onu ifşa etme. Daha ulvi ve acil bir ahlâki lüzum yoksa namusun üzerine verdiğin sözü bozma.

13. Ahlâkî sorumluluk seni mecbur edinceye kadar başkalarının özel işlerine karışma.

14. Hal ve hareketlerin neticelerine, kâmil bir cesaretle tahammül et. Korkaklık ve alçaklık göstererek bundan kaçınma.

15. Zaruret olmaksızın hiçbir canlıyı ve hiçbir eseri mahvetme.

16. Hırsızlık, haksız kazanç ve vurgunculuk yapma.

17. Yalancı şahitlik etme.

18. Daha büyük bir ahlâkî sorumluluk seni mecbur edinceye kadar mürâf olma. Yalan söyleme. Kimseyi aldatma.

19. Sözlerinde ve yazılarında kelime oyunundan, hakikati değiştiren her şeyden kaçın. Bilinçli veya bilinçsiz, kendinin veya başkalarının seni etkilemelerine karşı mücadele et.

20. Sözlerine dikkat et. Hiç kimse hakkında iftira etme ve kötü söz söyleme. Eğer bir kimseden şikâyetin var ise onu başkalarına açmazdan önce o kişiyi tenhaya çağır. Düşünceni açıkça söyleyerek onu iyiliğe sevk etmeye çalış.

21. Hasetçi olma. Yerinde ve doğru olmayan arzularını boğ ve uzaklaş.

22. Kibirli olma. Mütevazi ol. İyilik yapmak gibi tek bir hırsın olsun.

23. İhtiraslarını akıl ve adaletle daima boğmaya çalış ve uğraş.

24. Her türlü iştahını bilhassa cinsî meyillerini kontrol altında tut. O suretle ki kendi cinsine hiçbir suretle haksızlık etmiş olmayasın.

25. İlimlere ve bilgilere hürmet et.

26. Herkes bilhassa aile efradı hakkında nazik ve terbiyeli ol. Vazifeni ve işlerini yerine getirmede, vicdanlı ve dikkatli ol.

27. Asla küsme. Çabuk affet. Her nasılsa yaptığın hatayı ve adaletsizliği derhal itiraf et.

28. Temiz ol. Bedenini muntazam bir iş ve kanaatkâr bir hayatla güçlendir.

29. Dimağını tahrik ve bedenini ve -bu vasıta ile insan neslini- zehirleyen alkollü maddeleri asla kullanma.

30. Dostluğun hasbi ve sadık olsun. Fakat dost olmadan evvel, bir adamın dostluğa lâyık olup olmadığını iyice araştı.

31. Cesur ol. Bu dünyanın talihsizliği de, ikbali de insanın başına gelebilir. Ne birincisi seni cimrilığe düşürsün, ne de ikincisi senin gözünü kamaştırsın.

32. Başkaları hakkında hüküm verirken hükümlerinde müsamahalı ol. Başkalarının, hareket ve sözlerle senin kalbini kırmasını; almış oldukları hatalı terbiyede veya senin anlayamadığın sebeplerde görmeye çalış.

34. İntikam besleme. Misillemede bulunma. Ta ki haklı bir savunma ola. Şiddet ile muamele etmen zaruret halini almış ise bunun toplumu korumak için olduğunu nazarı dikkatten uzak tutma.

35. Servet, şöhret, güzellik, süs, nüfûz ve kudret gibi harici şeyleri talî şeylerden say. İnsanın kıymeti hakikisini teşkil eden şey derin bir görev duygusu, yararlı bir iş, can ve gönülden fedakârlıktır. Söz değil iştir.¹⁸¹

Mustafa Rahmi Balaban aynı memleketin havasını ve suyunu teneffüs eden vatandaşların birbirlerine karşı sorumluluklarının olduğunu düşünmektedir. Düşünürümüz iyi vatandaş olma kurallarını da şu şekilde maddeleştirmiştir:

1. İyi vatandaş sağlıklı olmalı. Elbisesini, bedenini ve ruhunu temizlemeli. Zararlı olan şeylerden kaçınmalı. Bedeni sıhhatte tutacak spor yapmalıdır.

2. İyi vatandaş nefesine hâkim olmalı. Bu da dile, nefse ve düşüncelere hâkim olmakla mümkündür.

3. İyi vatandaş kibirlenmeden kendine güvenmeli. Bunu gerçekleştirmek kişinin kendinden büyüklerin sözünü dinleyip kendini geliştirmek, alay edilmekten korkmamak, herkes hata yapsa dahi doğruyu yapmaktan çekinmemekle mümkün olur.

4. İyi vatandaş emniyetlidir. Zira vatandaşlar birbirlerinden ne kadar emin olurlarsa vatan o kadar yükselir. Bu sebeple sözde ve harekette doğru olmak, hile yapmamak, yalan söylememek, fenalığı fena olmasından dolayı terk etmek, sahibinden izinsiz bir şeyi almamak, söz verdiği şeyi zamanında yapmak, kusur sebebiyle ortaya çıkacak kötülüklerin önüne geçmek demektir.

5. İyi vatandaş temiz olmalıdır. Bunu gerçekleştirmekte mızıkçılık yapmamak, hasmına nazik muamele etmek, takım için çalışmak ve kaybedince kızmamakla gerçekleşir.

6. İyi vatandaş vazife şuuru vardır. Tembel insanlar vazifelerini başkalarına yüklerler. Çalışkan insanlar ise vazifelerini bizzat kendileri yaparlar.

---

¹⁸¹ Balaban, *Ahlâk*, ss. 24-30.

8. İyi vatandaşa iyi işçilik yapmalı. İşini planlı ve belli bir metotla yapmalı. Vatanın refahı iyi işe bağlıdır. Bu sebeple işle ilgili her şeyi öğrenmeli, bu işi bilenlerin ilminden istifade etmeli, dikkatsiz yapılan bir işin insanlara zarar vereceğini bilmeli, işi yaparken takdir beklememeden yapmalı, işi daha iyi yapanlara karşı haset beslememelidir.

9. İyi vatandaş beraber çalışabilmeli. Bazı işler için beraber çalışmak şarttır. Bu sebeple beraber çalışılması gereken işlerde herkes kendi payına düşeni iyi yapmalı, işinde düzenli olmalı, neşeli olmalı, işten aldığı ücreti de israf etmemelidir.

10. İyi vatandaş şefkatli olmalıdır. Şefkatli olmak ise kimseye kin beslememe, aşağı görmeme, dedi kodu etmeme, sözde müşfik olma (çünkü söz ya yürek yaralar ya da iyi eder), kendi isteklerini yaptırmakta ısrarcı olmama, zulmün önüne geçme ve en çok yardımı en çok ihtiyacı olana yapmakla mümkün olur.

11. İyi vatandaş sadıktır. Bunun için iyi vatandaş ailesine karşı sadık olmalı, ebeveynine itaat etmeli, okuluna ve okul arkadaşlarına karşı sadık olmalı, bulunduğu şehre, kanunlara ve kanun adamlarına sadık olmalı, insanlığa karşı vatanının diğer vatanlarla iyi münasebet içinde olması için gayret göstermesi ile mümkün olur.¹⁸²

2. 8. 4. Stoacı Ahlâk

Mustafa Rahmi Balaban toplumsal ahlâkın bir üst derecesi olarak Stoacılık felsefesini gösterir. Stoacılığın kurucusu olan Kıbrıslı Zenon (MÖ:336-264) derslerini, Atina'da edebiyatçı ve sanatkârların devam ettiği sütunlu bir binada verdiği için öğrencilerine stoacılar denmiştir. Stoacıların kabul etmiş olduğu felsefeyi kabul eden İslâm filozoflarına da, onlara nispetle revâkiyyûn denmiştir.¹⁸³

Stoacılık insanın kendi ihtiraslarına karşı mücadele etmesidir. Stoacılara göre hürriyet insanın kendini içgüdü cereyanına salıvermekten ziyade, kişinin arzularına ve içgüdülerine hâkim olabilmesidir. Bu ekolün müntesipleri insanlara iki şeyi tavsiye ederler. Bunlardan birincisi insanın kendinden kaynaklanmayan hadiselerden dolayı merak etmemeleri gerektiğini tavsiye eder. Mesela aileden

¹⁸² Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, ss. 54-58.

¹⁸³ Hüseyin Karaman, *İslam Felsefesi Tarihi*, Rize: STS, 2010, 1. bsk., ss. 196-197.

biri öldüğünde merak edilmemesi gerektiğini düşünürler. Çünkü onun hayatını muhafaza etmek kişinin elinde değildir. Stoacıların tavsiye ettikleri ikinci husus ise, harici şeylere karşı lakayt kalmak ve inzivaya çekilmektir. Stoacılığın mantığını daha iyi anlamak için şu hikâyeye anlatılır. Bir kişi Stoacı olan arkadaşını yirmi sene sonra ziyarete gitmiş. Stoacı gelen arkadaşına, “*Dünyada ne var ne yok?*” diye sormuş.¹⁸⁴

Stoacılık tabiatıyla insanı hareketsizliğe sevk etmektir. Bütün mesai ve gayesi yalnız nefsiyle uğraşmak ve ihtiraslarını söndürmektir. Balaban’a göre bu anlayış çok sabırlı kimseleri yetiştirebilir. Ancak sürekli iyilik yapan insanlar yetiştiremez. Çünkü iradenin faaliyeti dışı doğru değil, nefse doğrudur. Hâlbuki stoacılar hastalık, elem, mal ve mülkü kaybetmek, ölüm hepsi bir hiçtir. Bunların hepsine karşı lakayt kalmalı. Kaderin en şiddetli darbelerine karşı tahammül etmelidir.¹⁸⁵

Mustafa Rahmi Stoacılık ile toplumsal ahlâk arasında bazı durumlarda zıtlıklar olduğunu belirtir. Toplumsal ahlâk icabında canı feda etmeyi emrettiği halde, stoacılık nefis ile mücadelenin dışında olan şeylere karşı lakayttır. Ancak Stoacı olup da toplumsal ahlâkı da özümsemiş insanlar vardır ki bu kişiler en iyi toplumsal insan olabilirler. Düşünürümüz, Eflatun’un: “*Ya feylesof hükümdar olmalı veya hükümdarlar feylesof olmalı*” sözüyle kastettiği insanın da böyle insan olduğunu ifade eder.¹⁸⁶

Balaban Stoacılığın daha iyi anlaşılması için, Stoacılığa tamamen zıt olan Medrese-i Kayravaniyye ile mukayese etmektedir. Stoacılık temayüller ve içgüdülerle mücadele ve onları söndürmek olduğu halde, Medrese-i kayravaniyye temayüller ve içgüdülerinin her isteğini yerine getirmek taraftarıdır. Zira düşünürümüz bu anlayışın temel düsturunun şu mısralarda saklı olduğunu belirtir.

Zevk ile sefa eyle bugün. Anma gammı ferdayı,

Sana mı ısmarladılar bu yalan dünyayı.

Böyle bir anlayışın ne kadar batıl, insanlık ile bağdaşmayan bir düşünce olduğunu hayatın gayesi bölümünde ifade eden¹⁸⁷ Balaban, netice itibarıyla kâmil

---

¹⁸⁴ Balaban, *Ahlâk*, s. 30.

¹⁸⁵ Balaban, *age.*, s. 31.

¹⁸⁶ Balaban, *age.*, ss. 30-31.

¹⁸⁷ Balaban, *age.*, ss. 31-32.

bir ahlâk sahibi olmanın dördüncü derecesinin kişinin nefesine hâkim olmasından geçtiğini ifade eder ve buna örnek olarak da Stoacılık anlayışını gösterir. Ancak düşünürümüz her ne kadar buradaki sıralamada Stoacı ahlâkı toplumsal ahlâkın üstünde zikretmiş olsa da, onun toplumsal ahlâka yüklediği anlam stoacı ahlâktan daha üstündür.

2. 8. 5. Fazilet Ahlâkı

Balaban'a göre ahlâkî derecelerin en üstünü ahlâkî fazilettir. Fazilet ahlâkı, bütün vazifeleri ve sorumlulukları noksansız olarak, seve seve yerine getirerek bunu alışkanlık haline getirmektir. Gerçek manada mutlu olanlar ise bu ahlâka sahip olan insanlardır. Çünkü fazilet ahlâkı nerede ise gerçek mutluluk da oradadır. Servet, mensubiyet, ilim, saadeti tam olarak temin eden şeyler değildir. Zira bunlara sahip birçok insanlar vardır ki yine mesut değildirler. İnsan servet ve ilimle beraber fazilet ahlâkına da sahip olmalıdır.¹⁸⁸

---

¹⁸⁸ Balaban, *Ahlak*, s. 32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'A GÖRE DİN VE AHLÂK EĞİTİMİ

3. 1. DİN EĞİTİMİ

Gerek örgün gerekse yaygın eğitimde önemli görevler üstlenmiş, teorideki düşüncelerini pratiğe dökmüş, din ve ahlâk alanında önemli çalışmaları yapmış olan¹⁸⁹ Mustafa Rahmi Balaban'ın din ve ahlâk eğitimi ile ilgili görüşleri ayrı bir önem taşımaktadır.

Din ve ahlâk kavramları insanlık tarihi kadar eski ve insandan ayrılması mümkün olmayan iki kavramdır. Bu iki kavramın insanın kemale ermesinde büyük etkisi vardır. Ancak 1920 yılında kurulan yeni Türk Devleti 20 yıl kadar din ve ahlâk eğitimine mesafeli durmuştur. Yeni yetişen nesillerin manevi değerlerden uzaklaşması ve kominizim tehlikesinin baş göstermesi üzerine 1943 yılında yapılan II. Maarif şurasında din ve ahlâk eğitiminin gerekliliğine yer verilmiştir. Balaban da halkın içine düştüğü bu ahlâki buhrandan ciddi şekilde etkilenmiştir. Nitekim bu durumdan duyduğu üzüntüyü Dr. Alexis Carrel'in; *"Cemiyet, kendisini tifo ve kolera mikroplarından koruduğu gibi, neden müfterilerden, ahlâk bozuculardan, alkoliklerden ve akılca muvazenesizlerden korumuyor?"* cümlesiyle dile getirmektedir.¹⁹⁰

Balaban insanların dinden uzaklaştıkları böyle bir dönemde dinin gerekliliği üzerinde önemle durmuş, bütün dinlerin temelde bir olduğunu vurgulamıştır. Dinlerin ortak paydalarının bulunduğunu belirten düşünürümüz, bu ortak paydaların başında insanın ortaya koyduğu bütün iyi ve kötü davranışlardan dolayı Tanrıya hesap verileceğine insanın inanması ve hayatını ona göre tanzim etmesidir. Düşünürümüze göre bütün dinler birbirlerini tamamlar mahiyette gelmiş ve buldukları zamana göre pozisyon almışlardır. Nitekim Hz. İsa (sav)in; *"Ben Hz. Musa dinini ilgaya değil ikmale geldim"* derken,¹⁹¹ Hz.

¹⁸⁹ Balabanın Müslüman sesi ve Fikirler dergisinde yer alan makalelerinde din ve din eğitimi ile ilgili pek çok makale yazdığını görmekteyiz. Diğer taraftan kaleme aldığı kitaplarında da bu konuları yoğun bir şekilde işlediği görülmektedir.

¹⁹⁰ Mustafa Rahmi Balaban, "Dini Terbiye Hakkında Başkanın Konuşması", *Müslüman Sesi*, sy.18,1949, s. 5-6.

¹⁹¹ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 23.

Muhammed (sav)in; “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*” buyurmuş ve Hz. Muhammed’in beyan ettiği bu hakikat Kur’ân-ı Kerîmdeki Bakara suresi 62. ayette yer alan; “*Şüphesiz iman edenler; yani Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbîilerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.*”¹⁹² ifadeyle ortaya konduğunu bildirir. Düşünürümüz bu yaklaşımdan hareketle bütün dinlerin aynı kaynaktan geldiğini ve aynı amaçlara hizmet ettiğini otaya koymaya çalışmıştır. Bu mânâda semavî dinlerin esasının kâinatı yaratan ve bir olan Allah’ın varlığı, ölünce bu dünyadan başka bir âleme geçileceği, hal ve hareketlerin hesabının o âlemde zerresine varıncaya kadar görüleceği, bu nedenle kötülüklerden çekinip iyilikler yapmak gerektiği ve Allah’ın insanlara emir buyurduğu şeyleri yapmanın adı olduğunu, Tevrat ve İncil’de 10 emir olarak ifade edilen bu hususların Hz. Muhammed’e Miraçta vahyolunanın aynısı olduğunu belirtir.”¹⁹³ Balaban, aynı kaynaktan tezahür etmiş olan bütün dinlerin ortak bir gayeye hizmet ettiğini, bu gayenin de insanları erdemli birer şahsiyet yapmak olduğunu, dinlerin getirdiği otak ahlâkî değerleri teker teker sayarak göstermeye çalışmıştır.¹⁹⁴ Zira düşünürümüz bütün dinlerdeki amacı, yeryüzünde tanrının düzenini kurmak, Tanrı’ya benzemeyi emretmek ve insanın kalbinde Tanrı’nın krallığını kurmak olarak telakki eder. Bu mânâda, bütün dinlerin aynı gayeye götürdüğünü Yunus Emre’den aldığı şu mısralarla teyit etmiştir.

Sen sana ne sunarasan kim ayruğa anu sen,

Dört kitabın manası budur eğer var ise.¹⁹⁵

Yunus şiirinde sen kendin için neyi arzularsan başkaları içinde onu iste, çünkü dört kitabın insandan istediği şeyin bu olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶

Balaban, eski medeniyetlerin ve semavi dinlerin ahlâka bakışlarının ve ahlâka verdikleri önemin birbirleriyle paralellik arz ettiğini ortaya koyarak, temel

---

¹⁹² Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 13.

¹⁹³ Mustafa Rahmi Balaban, “Dini Hayatın Amaçları”, *Müslüman Sesi*, sy.78, 1953, s. 5.

¹⁹⁴ Mustafa Rahmi Balaban, *Çağdaş Medeniyetin Kökleri*, İzmir: Suhulet Matbaası, 1953, ss. 75-90.

¹⁹⁵ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 13.

¹⁹⁶ Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2006, s. 164. Şiirin divandaki şekli: “Sen sana ne sunarasan, ayruğa da anı san. Dört kitabın manası, budur eğer var ise.”

ahlâkî ilkelerin bütün medeniyet ve sistemlerde ortak olduğunu, ilke ve sistemlerin olmazsa olmaz emirleri arasında yer aldığını özellikle vurgulamaya çalışmıştır.

Ancak Mustafa Rahmi diğer dinlerden farklı olarak İslâm dinini hem maddî hem de manevî bakımdan insanı kucaklayan, insanın dünyasını ahireti kadar mamur etmeyi emreden insani bir din olarak görür.¹⁹⁷ Özellikle 1948 yılından sonra yazdığı makalelerde İslâm dininin ortaya koyduğu ahlâkî değerlere daha fazla yer vermesi, düşünürümüzün İslâm dinini diğer dinlerden farklı bir konumda gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Düşünürümüz gerek makalelerinde gerekse kitapların da dinin gerekliliği üzerinde ciddi mânada durmuş, bu konuda Londra Üniversitesi Tarih Profesör olan Arnold Toynbee'nin; *“Birçok kimse modası geçti diye Allah inancını bir kenara atmıştır. Fakat benim kanaatim şudur ki, çağımız dünyası, er geç Allah'a inanmadan yaşanmayacağını keşfedecektir.”* düşüncesinden hareketle dinin geçmişte olduğu gibi çağımızda da gerekli olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.¹⁹⁸ Bu konunun ehemmiyetine binaen, insan hayatında bu kadar önemli olan din müessesesinin eğitime konu edilmemesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Bu sebeple muhtasar tarih kitaplarından dinin emirlerini halka öğretilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹

Bir eğitimci olan Balaban, din ve ahlâk eğitiminin yöntem ve usullerini de ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anlamda din eğitiminin gerçekleştirilmesi ve halkın kültür seviyesinin gelişiminden bütün aydınlara, hükümet ve devlet görevlilerine (resmi veya sivil) sorumluk düştüğünü belirtir. Çünkü ona göre herkes bu eğitim işine bir şeyler borçludur.²⁰⁰ Zira insanlık bu eğitimle bir yerlere gelmiştir. Din de hayatın bir parçası, hatta hayatın en etkili parçası olduğuna göre, din eğitiminin plansız ve programsız bir tarzda yapılması, şahısların ve kurumların bundan kendilerini müstağni sayması düşünülemez. Düşünüre göre halkın eğitimi kara cahillerin eline bırakılmayacak kadar önemlidir.²⁰¹ Balaban

¹⁹⁷ Mustafa Rahmi Balaban, “İnsanın Fıtrati”, *Müslüman Sesi*, sy.71, 1953, ss. 4-5,13.

¹⁹⁸ Mustafa Rahmi Balaban, “Din Hakkında Tarihin Sözü”, *Müslüman Sesi*, sy.3, 1949, ss. 4-5.

¹⁹⁹ Mustafa Rahmi Balaban, *Asrî Terbiye ve Mearif*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339, s. 53.

²⁰⁰ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 3.

²⁰¹ Mustafa Rahmi Balaban, “İnsanın Fıtrati”, *Müslüman Sesi*, sy.71, 1953, ss. 4-5.

insanın maddî ve manevî yönünün bulunduğu düşüncesinden hareketle, insan hasta olunca nasıl doktor o kişiye ilaç almasını tavsiye ediyorsa, biyoloji ve din de insana iyi bir hayatın nasıl elde edileceğini öğrettiğine inanır.²⁰² Bu çerçevede insanın fiziki yapısı için dışarıdan aldığı gıda ne kadar önemli ise insanın manevî yönü içinde din eğitiminin aynı derecede önemli olduğunu belirterek, din eğitiminin ne denli gerekli olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

3. 2. AHLÂK EĞİTİMİ

Balaban insanı iki yönlü bir varlık olarak görmektedir. Bu yönlerden birincisi insanın fiziki yapısını oluşturan maddî yön, diğeri de insanın zekâ, his ve irade gibi ruhi yapısını oluşturan manevî yöndür.²⁰³ Balaban'ın insana bakışındaki bu iki yönlülük, onun insan eğitimine bakışına da yansımıştır. Bu mânda Balaban, kategorize ettiği eski eğitim, yeni eğitim ve günümüzde olması gereken eğitim anlayışlarını ele alırken insana bakışının eğitime bakışıyla paralellik arz ettiği açıkça görülmektedir. Zira düşünürümüz eski eğitim anlayış ile yeni eğitim anlayışı arasındaki en önemli farkı açıklarken, eski sistemin sadece insanın manevî yönüne önem verdiğini, hayatın gerçeklerini göremediğini, yeni eğitim sisteminin ise bunun tam tersine sadece reel olanı görüp manevî yönü görmezlikten geldiğini belirtir. Mustafa Rahmi Balaban'ın zihnindeki eğitim anlayışı ise maddî ve manevî her iki kuvveti en uygun bir doz ile sentez edip, yeni bir metot oluşturmaktır. Çünkü ona göre tıpkı insan gibi, ideal bir medeniyetin de bir kanadı maddî öteki kanadı manevîdir.²⁰⁴

İnsan dünyevî yaşantısında hem fizik âlemden hem de metafizik âlemden etkilendiğine göre verilen eğitimde insanı her iki âlemde hazır hale getirecek mahiyette olmalıdır. Balaban düşüncesindeki eğitimin gayesini ifade ederken, insanların bilgisini, alışkanlıklarını, düşüncelerini ve kafasını hayatta karşılığı olan şeylerde geliştirmek olarak sıralar. Ona göre eğitim ferdin şahsî ve içtimâî hayata hazırlanmasıdır. Yani eğitimin tek bir amacı vardır o da insanları hayata hazırlamaktır.²⁰⁵

²⁰² Balaban, "İnsanın Fıtratı", *Müslüman Sesi*, sy.71, 1953, s. 13

²⁰³ Mustafa Rahmi Balaban, *Ruhiyata Medhal*, İstanbul: Matbaai Âmire, 1339, s. 3.

²⁰⁴ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 2.

²⁰⁵ Balaban, *Asrî Terbiye ve Mearif*, s. 5.

Mustafa Rahmi Balaban fertleri hayata hazırlayacak olan eğitimin milli olması gerektiğini düşünmektedir. Nasıl her milletin bugünü dünlerinden doğmuş ve kendi nevi şahsına münhasır özellikleri var ise eğitim ve sosyal kurumların da aynı şekilde milli olup, hiçbir şekilde diğer milletleri taklit etmemesi kanaatini taşımaktadır. Aksi halde eğitimin verimli olmasının düşünülmemeyeceğini belirtir. Kurulacak eğitim kurumlarının milli olmasını milli bir eğitim anlayışını sağlamanın ön koşulu olarak görmektedir.²⁰⁶ Nitekim 1943 yılında yapılan Milli Eğitim Şûrasında ahlâk eğitimi gerekliliğinin tartışmaya açılması ve neticesinde milli değerleri öğretecek ahlâk dersinin okul müfredatına konulması, yeni devletin lâik eğitim sisteminden milli bir eğitim sistemine geçmeği arzuladığını göstermesi açısından önemlidir. O dönemde milli eğitimde ağırlığı olan Balaban da 1940 yılından sonra yazdığı makalelerinde milletlerin ahlâksız yaşayamayacağını, ahlâkın da dine dayanmadan kökleşemeyeceğini ifade ederek Milli Eğitim Şûrasında alınan kararların isabetli olduğunu teyit etmiştir.²⁰⁷ Bu nedenle Balaban ahlâk eğitiminin, yeni nesiller için mutlaka gerekli olduğunu, aksi halde nesillerin çeşitli kötü alışkanlıkların müptelası olacaklarını belirtmiştir.²⁰⁸

Düşünürümüz ahlâk eğitimine de pragmatik bir bakışı açısıyla yaklaşır, verilen her eğitimde olduğu gibi ahlâk eğitiminin de topluma maddî veya manevî yönden bir fayda sağlaması gerektiği kanaatini taşır.²⁰⁹ Bu mânâda insanların ve toplumların hayatlarını en derin şekilde etkileyen ahlâkın dolayısıyla ahlâk eğitiminin, hem insan hem de toplumun menfaatini temin edeceğinden dolayı, ahlâk eğitiminin gerekli ve elzem olduğu sonucu çıkartılmaktadır.

Balaban ahlâk eğitiminin diğer konularda olduğu gibi çocukta ortaya çıkacak olan merak duygusunun akabinde verilmesinin uygun olacağı kanaatindedir. Çocuk hayatının her devresinde fiziki veya manevî sebeplerden dolayı bir şeyleri merak eder. İşte o merak ortaya çıktığı zaman, merak ettiği şey kendine verilmelidir. Balaban “*demir sıcakken dövülmelidir*” darb-ı misaliyle de tam bunun kastedildiğini belirtmektedir.²¹⁰

---

²⁰⁶ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 2.

²⁰⁷ Mustafa Rahmi Balaban, “Felsefe Bakımından Ahlak ve Din”, *Fikirler*, sy.240-241, 1952, ss. 11-173.

²⁰⁸ Mustafa Rahmi Balaban, “Kıymetler Meselesi”, *Müslüman Sesi*, sy.69, 1952, ss. 2-3.

²⁰⁹ Balaban, *Asrî Terbiye ve Mearif*, s. 2.

²¹⁰ Balaban, *age.*, s. 29.

Mustafa Rahmi çocuklardaki ahlâk duygusunun çocuğun doğumundan başladığını, etrafındaki insanların ahlâki davranışlarını taklit ettiğini, adalet kavramıyla alakalı kapsamlı bir bilgisi olmamakla beraber on iki yaşından itibaren kendine yapılan haksızlıkların çocuğun hiç hoşuna gitmediğini kaydeder.²¹¹

Balaban göre İlkokullarda din ve ahlâkla ilgili bilgilerin öğrenilmesinde en önemli vasıta ve örnek öğretmenlerdir. Çünkü çocuk şursuz olarak öğretmenini taklit eder. “*Kız anadan görmeyince öğüt almaz.*” sözünde olduğu gibi çocuk öğretmeninde ne görürse onu hayatına adapte eder. Bu sebeple okullarda çocuklara ahlâki değerlerin kazandırılması için iyilik dernekleri oluşturulmalıdır.²¹² Düşünürümüz teoriden daha ziyade pratik bir eğitim anlayışına sahip olduğundan ahlâki eğitimde de aynı yöntemin uygulanması gerektiği kanaatini taşımaktadır.

Mustafa Rahmi Balaban “*büyük adamlar yetiştirmek*” isimli makalesinde insanın yetişmesinde önemli olan üç ana ilkedden bahsetmektedir. Birincisi iklim, ikincisi doğumdan önceki sebepler ve üçüncüsü de doğumdan sonraki sebeplerdir.²¹³ Düşünürümüz bunlardan üçüncüsünü ele alır ve insanın gelişiminde asıl etkenin doğumdan sonraki sebepler olduğunu belirtir. Bu sebepleri ise anne baba, okul, servet, zekâyaya karşı hürmet veya lakaytlık, hürriyet ve yabancı dillerin öğrenimi olmak üzere altı maddede toplar. Bunları belirten Balaban üstün zekâlı insanların veya ırkların tesadüfen yetişmediğini belli bir emek ve gayretin neticesinde ortaya çıktığını ve yetiştirilen bu üstün zekâlı insanların milletin önünde meşale tutacak kişiler olduğunu da vurgulamaktadır.²¹⁴

Görüldüğü üzere düşünürümüz çocukluktan itibaren başlayıp hayat boyu devam etmesi gereken bir ahlâk eğitim anlayışına sahiptir.

3. 2. 1. Ahlâk Eğitim Kurumlar

Toplumları ve fertleri en derin biçimde etkileyen ahlâkî değerlerin yeni nesillere sağlıklı bir şekilde ulaştırılması gerekmektedir. Ahlâkî değerlerin yeni nesillere sağlıklı ulaşması içinde sağlıklı kurumların kurulması gerekmektedir.

---

²¹¹ Balaban, *Asrî Terbiye ve Mearif*, s. 35.

²¹² Balaban, *age.*, s. 39.

²¹³ Mustafa Rahmi Balaban, “Asrî Terbiye ve Maarif- 13: Büyük Adamlar Yetiştirmek” *Hâkimiyet-i Milliye*, 1923, 21 Haziran, s. 6.

²¹⁴ Balaban, *age.*, ss. 55-60.

Balaban da tarih boyunca her cemiyetin, kendi devirlerindeki eğitimin amaçlarına göre fertlerini, ham beşerilikten yüce insanlığa doğru yüceltecek kurumlar kurarak kişiyi toplumsallaştırmak ve ahlâkça yükseltmeğe çalıştıklarını kaydederek²¹⁵ tarihi süreç içindeki eğitim kurumlarının gaye ve hedeflerinin insanın erdemleşmesini ve ahlâklı birer fert olmasını amaçladığını belirtir.

Mustafa Rahmi Balaban tarih boyunca pek çok ahlâk eğitim kurumunun kurulduğunu ve kurulan her kurumun, kendi devrinde nelere inanıldığını ve ahlâkî eğitimde hangi yöntemleri takip ettiklerini bilmenin günümüze ışık tutması açısından önemli olduğunu belirtir. Zira ona göre her iman, kuvvetini sezilmiş ve yaşanmış olandan, samimilikten alır. Samimiyet nefsi terbiyede imani bir olaydır. Bu bağlamda kurulan kurumların, kişiyi insanlıkta yüceltmesi ve ham beşerilikten kurtarması şartıyla, ortaya koydukları terbiye yöntemlerinin hepsi müspettir. Ancak Balaban kurulan her kurumun kendi zamanlarında ki fonksiyonlarını icra ettikten sonra işlevini kaybettiğini belirtir. Balaban bozulan bu kurumların yerine, yaşanan çağa uygun, yeni metotlarla donatılmış kurumların ortaya çıktığını ve bunun da çok doğal bir şey olduğunu, ancak bu geçişlerde nesillerin fesada uğramaması için fetretlerin yaşanmaması gerektiğini belirtir. Düşünürümüze göre bir cemiyet için en tehlikeli olan şeyin eğitimde kesintilerin yaşanıp bir kısım insanın bu eğitimlerden mahrum kalmasıdır ki bu, cemiyetler için büyük bir felakettir.²¹⁶

Mustafa Rahmi, ahlâk terbiyesinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve insanlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymak için en eski medeniyet olan eski Mısırdan başlayarak günümüze kadar halk eğitiminin devrelerini anlatmaktadır. Bu mânâda eski Mısırdaki Hermes kurumu, eski Yunanda Pitagor kurumu, eski Türklerde ahlâk kurumu, Muhittin Arabî’de ahlâk kurumu, Âhîlik kurumu, Bektaşîlik kurumu, Mevlevîlik kurumu, Bahâîlik kurumu, Teozoflar kurumu,²¹⁷ gibi önemli kurumları ifade edip, eğitimlerindeki aşamaları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Balaban, bütün bunları naklederken kişinin erdemli bir şahsiyet olması için tarihi süreç içerisinde çeşitli ve zor eğitim sistemlerinin

---

²¹⁵ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 61.

²¹⁶ Balaban, *age.*, s. 61.

²¹⁷ Balaban, *age.*, ss. 61-160. Ayrıca bkz. Mustafa Rahmi Balaban, “Garp Medeniyetinin Ahlâk Kökleri-2”, *Fikirler*, sy.:154, s. 4-5.

uygulandığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bundan hareketle bugünde ahlâkî eğitimin geliştirilmesi için en uygun sistemlerin oluşturulması gerektiğini, insan için gerekli olan ahlâk eğitimine duyulan ihtiyaç dün ne derece önemli ise bu gün içinde aynı şeylerin söz konusu olduğunu ve aynı derecede önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Düşünürümüz hiçbir milletin ahlâksız yaşayamayacağını, ahlâkın ise dine dayanmadan kökleşemeyeceğini,²¹⁸ salt ahlâk eğitiminin dini ahlâkın yerini tutamayacağını, dinden soyutlanmış ahlâkî sistemlerin başarılı olamayacağını bu sebeple ahlâk eğitiminin ve kurulacak olan ahlâki kurumların mutlaka din referanslı olması gerektiği kanaatini taşır.²¹⁹

Balaban geçmiş dönemlerde kurulan ahlâk eğitim kurumlarının hemen hepsindeki temel hedefin, terbiye edilmezse içgüdülerinin akıntısına gidecek olan insanı beşerilikten hakiki insanlığa ve erdemliliğe yükseltme anlayışına dayandığını bildirir. Zira o günkü anlayışa göre iyi insandan maksat içgüdülerinin tesirinden sıyrılıp durulan insandır. Bu sebeple eski medeniyetlerde insan için en büyük saadet, murakabeye varıp tanrıya ve tanrının namütenahi güzelliğine ortak olabilmesi, hatta insanın bütün işlerinde ve tabiatın güzellikleri arasında tanrıyı sezebilmesidir. Ancak Balaban böyle bir durumda hayatın pasif bir tarzda istiğraka (derinlere dalmak) kaçacağını dolayısıyla bu türlü bir hayat ile medeniyetin yükselemeyeceğini düşünmektedir.²²⁰

Mustafa Rahmi, bugünkü ahlâk eğitiminde de amacın tanrıya benzemek olduğunu, ancak bugünkü tanrıya benzemekten maksadın ahenkli yaratıcılık, aksiyon ve işlerimizi onun gibi güzel ve sağlam yapmak anlamlarına geldiğini ifade eder. Eski medeniyetlerin anlayışındaki Tanrıya benzemekten maksat temaşa ve istiğrak iken, günümüz medeniyetindeki Tanrıya benzemekten maksat bütün bir kuvvet ile işe sarılmak, işi kutlu görmek, insanın yaratıcı ve yararlı işle tanrısallaşacağına inanmak, işi adeta ibadet olarak görmek şeklinde ifade eder.²²¹ Balaban tarihi süreç içerisinde, insanın değeri ve ölçüsünün zamanın felsefesine göre bazen kuvvetli bir fikir, bazen derin bir his olarak değiştiğini, artık bugün

---

²¹⁸ Mustafa Rahmi Balaban, “Kıymetler meselesi”, *Müslüman sesi*, sy.69, 1952, ss. 2-3.

²¹⁹ Mustafa Rahmi Balaban, “Din ve Terbiye-1”, *Müslüman sesi*, sy.58, 1952, ss. 6-7.

²²⁰ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 163.

²²¹ Balaban, *age.*, s. 163.

insan değerinin elik gibi karakter isteyen büyük ve zor işler olduğunu belirtir. Düşünürümüze göre bugün fert ve cemiyetler için değer ölçüsü, olgun ve dolgun iştir. Bu manada bugün her Şeyin hedefi aksiyon ve iştir. Artık psikoloji hal ve hareket psikolojisi, felsefede aksiyon felsefesi olmalıdır.²²² Mustafa Rahmi, çalışmanın ehemmiyetini ve insan için önemini ifade etmek için, İslâm'ın hayat telakkisi olan, yarın ölecekmiş gibi lme hazırlanıp, diğer taraftan hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya dört elle sarılmak gerektiğini belirtir. Bu anlayışın aynı zamanda milli telakkimizde de karşılığının olduğunu, bu nedenle sekiz günlük hayat için dokuz gün çalışmak gerektiğini belirtir.²²³

Düşünürümüzün yaşadığı dönem gz ünün de bulundurulacak olursa, o dönemde yeni kurulmuş olan devletin gelişip ilerlemesi için insanların çalışmaya teşvik edilmesi kaçınılmazdır. Memleketin bu durumda Balaban'ın düşüncelerine etkili olmuştur. Balaban'ın bu düşüncesi ahlâkî görüşlerine de yansımış, ahlâki ile çalışma arasında sıkı bir bağ olduğunu belirtmiştir. Düşünürümüze göre fabrikada kömür taşıyan bir işçiden tutun da, bir binada tuğla ile duvar ren ameleye, tarlada çift süren çiftçiye, en yüksek meseleleri inceleyen fikir adamlarına varıncaya kadar rasyonalizme ve aksiyon felsefesine dayanmayan herhangi bir insan ve herhangi bir millet yaşadığı zamanın adamı ve milleti sayılmaz. O, sadece his ve fikir leminde kalan ve kahramanca bir hamle ile büyük ve zor işlere sarılmayan kişiyi bugünkü dünyada yaşama hakkından vazgeçmiş insan olarak görmektedir.²²⁴

Balaban, atomlardan güneşe varıncaya kadar kinattaki her Şey nasıl kusursuz hareket ortaya koyuyorsa insanın görevi de en mkemmел işi meydana getirmek için çalışmak olduğunu ifade eder. Düşünürümüz bu hakikati Sdi Őirzl'nin Gülistan isimli eserinde: “*Bulut, rzgr, ay, güneş, gök –bir ekmeği elde ettiğin zaman gafletle yemeyesin diye- alışmadadırlar. Bütün bunlar senin için çalışmada ve buyruk tutmaktalar. Sen çalışmaz ve buyruk tutmazsan insafsızlık etmiş olursun.*”²²⁵ Şeklinde ifade edildiğini belirtir. Mustafa Rahmi iş aşkının insanı imana götüreceği ve yaratana daha fazla benzemesine sebep

²²² Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 163.

²²³ Mustafa Rahmi Balaban, “Gerçek Saadet”, *Fikirler*, yeni seri.34, 1960, ss. 1-3.

²²⁴ Balaban, *age.*, s. 164.

²²⁵ Balaban, *age.*, s. 164.

olacağı, işten yüz çevirenin ise tanrıdan ve tanrısallıktan da yüz çevirmiş olacağı kanaatindedir.²²⁶ Zira bugünkü hayat anlayışı yalnız bu aksiyon felsefesinden kuvvetini almaktadır.²²⁷

Balaban, her çağın, eğitim sistemini kendi zamanının esaslarına göre ayarladığı gibi, bugün de ahlâk eğitimini gerçekleştirmek için ev, okul ve okul sonrası dönemde kurulacak kurumlarla insanların yetiştirilmesi gerektiğine inanır. Ancak bugünkü şartlarda, geçmişte uygulanmış metotlardan herhangi birini kullanarak halkın ahlâk eğitimini gerçekleştirmenin mümkün olamayacağı kanaatindedir. Bu sebeple bugün insanları eğitmek için üniversitelere, halk eğitimi ve terbiyesi enstitülerine ihtiyacımız olduğunu, kurulacak bu enstitülerin, kendi temel kuvvetini kendisinin arayıp bulacağı halk psikolojisi, halk sosyolojisi ve çağdaş ilim ve felsefenin ahenkli karışımından oluşması gerektiğini belirtmektedir.²²⁸

Mustafa Rahmi Balaban ahlâk eğitiminin gerçekleşmesi için üç önemli kurumun kurulmasını önermektedir. Bunlardan birincisi, küçük yaşlarda insanların ahlâkî eğitimlerini tamamlamaları için önerdiği okullarda iyilik dernekleri ve tatil iyilik dernekleri kurulmasıdır. Kurulması gereken ikinci kurum, hayatın her aşamasında halkı eğitecek olan halk evlerinin kurulmasıdır. Üçüncü kurum ise bütün ahlâkî eğitimin ilkelerini akademik olarak belirleyecek olan halk eğitim enstitülerinin kurulmasıdır.

Balaban'ın kurulmasını önerdiği birinci kurum olan okullarda iyilik dernekleri ve tatil iyilik dernekleri, insanların küçükken ahlâkî eğitimlerini tamamlamalarını ve çocuklara küçük yaşta iken ahlâkî melekeler kazandırmayı amaçlar. Düşünürümüzün gelişmiş memleketlerde ahlâkın gelişmesi için, ahlâkî öğretileri tatbik ede ede alışkanlık halini almasını sağlayan iyilik derneklerinin tesis edildiğinden hareketle, ülkemizde de bu metodun uygulanmasının yararlı olacağını düşünmektedir. Bu derneğin maksadı çocuklara küçük yaşta iken iyilik hislerini aşılmasıdır. Zira çocuğu kötülükten sakındırmak sadece nasihatle olmaz. Yapılan nasihatle eylem birbirine yakın olmalıdır. Yani iyilik yapmak çocukta alışkanlık halini almalıdır. Bu dernek çocuğu çevresinde bulunan her şeye karşı

---

²²⁶ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 165.

²²⁷ Balaban, *age.*, s. 164.

²²⁸ Balaban, *age.*, ss. 2-3.

merhametli olmayı öğretir. Böylece çocuk ruhunun derinliğindeki iyiliğe meyleder ve her geçen gün kendini bu yönde geliştirir.

Kurulacak bu derneğin ilkelerin Balaban şöyle açıklar. Dernek okullarda kurulmalıdır. Okullarda dernekler kurulduktan sonra öncelikle öğrencilere bu derneklerden ne amaçlandığı iyi bir şekilde izah edilir. Bu mânâda onlara etraflarındaki güçsüz insanlar gösterilerek bunlara yardım etmenin bir vazife olduğu hatırlatılır. Bütün bu izahlar yapıldıktan sonra çocuklar derneğe girip girmemekte serbest bırakılır. Bu derneğe kayıt olan öğrencilere, dernekle olan mensubiyetlerini dolayısıyla amaçlarını hatırlatması ve diğer çocukların derneğe üye olmasını sağlaması için üyelik kartı verilir. Okulun görünen bir yerine iyilik derneğinin amacını belirten yazılır yazılır ve altına bir yardım kutusu konulur. Çocuklar yaptıkları yardımları bir kâğıda yazarak bu kutuya atarlar. Atılan bu kâğıtlara kibirlenme olmasın diye isim yazdırılmaz. Çocuklar yazsalar dahi, iyilikler duyurulurken bu isimler söylenmez. Bu kâğıtlar hafta boyunca veya haftanın belirli bir günü toplanır. Öğretmen topladığı kâğıtları çocukların huzurunda okur ve gerekli izahatları yaparak ahlâkî esasları canlı tutar. Bazen bu kutuya muhtaçlara yardım edilmesi için para da atabilirler. Kutuya atılan kâğıtlardan çocukların ahlâkî zannettikleri ama aslında ahlâkî olmayan yazılar çıktığı zaman öğretmen öğrencilerine, yapılan bu davranışın aslında iyilik olmadığını, onları kırmadan güzel bir şekilde izah eder.²²⁹

Balabanın önerdiği “*tatil iyilik derneği*” ise halka yöneliktir ve insanlığın istikbalini umumî terbiyede gören hayır sahibi kişiler tarafından kurulur. Bu, çocukların tatillerde iyilik yapma alışkanlıklarını kaybetmemeleri için okul dışında kurulan iyilik derneğidir. Hayır sahipleri, mahallelerindeki çocukları haftada birkaç defa bir araya getirerek, çocukların tatildeki iyiliklerini içeren kartlarını okur ve ahlâkî sohbetler yaparak çocukları sahralara gezmeye götürürler.²³⁰

Mustafa Rahmi Balaban bu iki derneğe katılan çocukların her nerede olurlarsa olsunlar iyilik yapmaya çalıştıklarını, bu sayede gerek çevrenin gerekse öğretmenler, çocukların ahlâkî eğitimlerini geliştirme imkânı bulduklarını belirtir.

---

²²⁹ Balaban, *Asrî Terbiye ve Mearif*, ss. 61-62.

²³⁰ Balaban, *age*, s. 62.

Bu derneklerin kurulduğu okullarda çocukların ahlâkî ilkelere daha fazla meylettiklerinin ve tabiatlarında olan ahlâkî özelliklerin geliştiğinin gözlemlendiğini belirtmektedir. Düşünürümüz okulunda iyilik derneği kuran bir müdürün gözlemini şu şekilde ifade etmektedir:

Bütün okullarda iyilik derneğinin kurulmasını temenni ederim. Çünkü ben iyilik derneğini kurduğumdan beri çocuklardaki olumsuz davranışların günden güne azaldığını gözlemledim.” Başka bir öğretmen ise: Okulumuzda dernek kurulduğundan beri, okulumuzdaki büyük çocuklar okuldaki küçük çocuklara yardımcı olmayı bir vazife bildiler.²³¹

Bu derneklerdeki yapıdan da anlaşıldığı üzere Balaban, teorik bir ahlâkî eğitimden ziyade pratik ahlâk eğitimine önem verdiği görülmektedir.

Mustafa Rahmi’in halkın eğitimini gerçekleştirmek için önerdiği ikinci kurum ise hayatın her aşamasında halkı eğitecek olan halk evlerinin kurulmasıdır. Balaban’ın eğitime bakışı, eğitimin hayatın belli dönemlerinde değil bilakis hayatın tamamını kapsayan bir eğitim anlayışına sahiptir. Bu amaçla düşünürümüz halkın her alanda kendini geliştirmesi için tâlî mekteplerin, bugünkü anlamda halk eğitim merkezlerinin açılıp, açılan bu kurslarda sistematik bir müfredatın okutulması gerektiğini ve okutulacak dersler arasında ahlâk ve din eğitimi derslerinin de mutlaka bulunması gerektiğini belirtir.²³² Balaban burada verilecek olan eğitimlerin faydalı olabilmesi için üç önemli ilke ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, programlar hayatî olmalıdır. İkincisi, dersler talebenin dikkatini çekip onları cezbe etmelidir. Üçüncüsü ise dersler teoriden çok pratiğe yönelik olmalıdır.²³³ Nitekim Mustafa Rahmi, ahlâkî eğitimdeki gayeyi ifade ederken Turancılık geleneğinden bahseder ve buradan hareketle günümüzdeki ahlâkta gaye, hedef ve yöntemin nasıl olması gerektiğini izah etmeye çalışır. Bu manada Turancılıkta ahlâk eğitiminin büyükler tarafından anlatılan hikâyelerle ve bizzat yaşantılarındaki tatbiki uygulamalarla, çocuklara ta küçüklüklerinden itibaren verildiğini, bunun dün yapıldığı gibi bugün de eğitimde yöntem olarak kullanılması gerektiğini, nasıl marangozluk uygulamalı olarak öğreniliyorsa, ahlâkın da aynı şekilde maddî ve manevî bakımdan hayata hazırlama ilkesiyle öğretilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²³⁴

²³¹ Balaban, *Asrî Terbiye ve Mearif*, ss. 62-63.

²³² Balaban, *age.*, s. 44.

²³³ Balaban, *age.*, s. 54.

²³⁴ Balaban, *age.*, s. 25.

Balaban, döneminin etkin sivil kurumlarından olan halk evlerinde hizmet edebilecek, çağdaş, aksiyon sahibi ve insanın eylemleriyle erdemleşeceğine inanan genç önderler yetiştirmek gerektiğini ifade eder. Böyle bir gençlik yetiştirmek için de bir yüksek halk enstitüsü kurulmasının yerinde olacağına inanmaktadır. Burada yetişecek gençlerin halk evleri ve halk odalarında verecekleri hizmetlerle, halkın hayat telakkisi haline gelecek olan aksiyon temeli üstüne inşa edilebileceğini düşünmektedir.²³⁵

İşte Balaban'ın önerdiği üçüncü kurum bu gençleri yetiştirecek ve bütün ahlâkî eğitimin ilkelerini akademik olarak belirleyecek olan halk eğitim enstitüleridir. Balaban bu düşüncesinde o kadar ısrarcıdır ki, bu düşüncesini gerçekleştirmek için 30 Ağustos 1944'te zafer bayramı kutlamaları sonrası otuz dört halk evi reisinin Afyonda beş günlük halk evi işlerini görüşmek için toplandıklarında, halk enstitüsünün kurulması için şöyle bir önerge verir:

Müspet ilim ve bundan doğan aksiyon felsefesine dayanan çağdaş medeniyetinin hayat telakkisini halkımıza tam benimsetmek bugünkü kültür ve halk evlerimizimizin özüdür. Çağdaş batı medeniyetinin hayat telakkisini halkımıza tam benimsetmek, bugünkü kültür ve halk evleri davamızın özüdür. Çağdaş batı medeniyeti bugünkü hayat görüşüne: intibah devrinde kaynaştırmış olduğu eski ve orta çağ medeniyetleri muhassılası ile vermiştir. Batı medeniyetinin her halkası bir önceki ile kaynaşık bir dizidir. Görünen dizinin son halkasıdır. Fakat toprak altından, kendinden önceki halkalara bağlıdır. Meyveler ağacın kökünden gelen kuvvetle bağlanır ve olgunlaşır. Biz bugün kendimize ait eski mili çağ ve ortaçağ tarihimizden çağdaş batı hayat telakkisi, aksiyon felsefesi üzerine bir köprü atmak zorundayız. Ancak bu suretledir ki en verimli bir milli hayata kavuşabiliriz. İnkılâbımız en bol meyvelerini böyle bir köprü ile verebilecektir. Bu işi yapmak için bir halk enstitüsü kurulması pek iyi olacaktır. Bu enstitü gençlerimize kendi dünümüzden bugüne köprü atmağı öğretecektir. Burada bu türlü araştırmaları ve köprü kurmağı öğretecek sosyoloji mühendislerimizden her biri bir halk evimize hayatını vermeli. Büyük milletimiz eski ve ortaçağ medeniyetlerinde çağdaşlarından hiç geri değildi. Hatta birçok şeylerde üstün idi. Çağdaş medeniyette de üst olalım.²³⁶

Kurulacak olan enstitünün yetiştireceği elamanların görevi aksiyon metodunu talebelerine vermek, en az bir yabancı dilde eser okuyabilmek, ana dilindeki metinleri menşelerine varıncaya kadar okuyabilmektir. Bu kişi Türk folklorunu bilmeli, eğitim ve tarih boyunca halk eğitimi ilkesini benimsemeli, sosyoloji, psikoloji, felsefe ilimlerini öğrenmelidir. Ahlâkî, dinî, bedîî kıymetler

²³⁵ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 166.

²³⁶ Balaban, *age.*, s. 167.

ve bunların ölümü ve dirilmesi, içtimâî hayatta değerlerin rolünü kavramalı, Medeniyet tarihi ve Türklerin medeniyet tarihine hizmetini idrak etmelidir. Halk evleri kolları ve halk eğitimini öğrenmek, psikoloji ve sosyoloji araştırmaları için seminer çalışmaları yapmak bu kişinin görevlerindedir. Bu görevi üstlenen kişi halkın kıymet verdiği realiteler neler ise onları derleyip üstünde çalışma yapmak sureti ile değerlerini artırmalı ve daha sonra onları halk terbiyesi vasıtası yapabilmelidir.²³⁷

Balaban, kurulacak olan halk enstitüsünün çalışma metodunun bütün kültür kurumlarına da örnek olması gerektiğini belirtir. Düşünürümüze göre Batı medeniyet ve tekniğinin anahtarı, dağınık ve hazır yapılmış bilgiler, astronomide Nicolaus Copernicus, fizikte Galileo Galilei ile başlayıp tabiiyatta Francis Bacon ile kuvvetlenen ve Amerikalıların elinde Trial and error = deneme yanılma adını alan ilmi metottur. Ona göre bu ilmi metoda sahip olmayan her insana, her millete batı kültür ve medeniyetinin kapıları kapalıdır.²³⁸ Mustafa Rahmi, bugünkü medeniyetin gayesini tabiatı ve olayları kontrol altına alıp faydalanmak olarak görür. Gerek tabiat gerek cemiyet olaylarını kontrol altına alabilmek ise olaylar gerçekleşmeden önce onlara hâkim olabilmekle mümkündür. Bu da ilmi bir metot kullanmakla gerçekleştirilebilir.²³⁹

Tabiat ve cemiyet olaylarından ele alınacak her hangi yeni ve güç bir meselede, umumî kavramlar ve prensiplere bağlanmayarak, sorunun haline en uygun varsayım ve faraziyeler kurup bunların haline geçmek gerekir. Sorunların halli esnasında pot gelen yerleri varsa onları da gittikçe düzeltmek ve düzelttikçe elindekinden daha mükemmelini ortaya çıkartmaya çalışmaktır. İlmî metotla çalışan dinamik bir kafa her vardım dediği noktanın üstünde varılacak daha mükemmel bir noktanın olduğunu görür. Her prensip umûmîdir ve birçok engellerle çevrilidir. Bunun için sorunları en küçük teferruata ve varsayımlara ayırarak çözmek ve engelleri kaldırmak gerektir. Tabiat ve cemiyet meselelerinin halinde bu metoda dayanılmazsa daima bir mücerret prensipten öteki mücerret prensibe geçilir ve hiçbir netice elde edilmez. Hiçbir mesele prensip kararları ile

---

²³⁷ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlâk*, s. 168.

²³⁸ Balaban, *age.*, s. 167.

²³⁹ Balaban, *age.*, s. 167.

halledilmez. Hastalık yoktur hasta vardır. İlaç her hastanın bünyesine göredir. Bu manada bugünkü ilmi metot şunları istiyor:

a. Umumî görüş yerine olayları en ince noktalarına kadar tahlil etmek.

b. Mizaçtan kaynaklanan kanaat yerine o meseleye mahsus metotları tahkik ve tetkik etmek.

c. Geneli hakkında müphem ve umumi kavrayış yerine küçük parçalarını iyi kavrama yani tüme varım metodunu benimsemektir.²⁴⁰

Birinci önerdiği yardım dernekleri çocuklara hitap ederken ikinci önerdiği kurum yetişkin halka hitap etmektedir. Önerilen üçüncü kurum ise ahlâk eğitimi gerçekleştirecek ilmî çevreye hitap etmektedir.

---

²⁴⁰ Balaban, *Tarih Boyunca Ahlak*, ss. 167-168.

SONUÇ

Bu çalışmamızda öncelikle büyük bir imparatorluk olan Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşamış, temel eğitimini köklü Osmanlı medreselerinde görmüş, batıda ihtisasını tamamlamış, basın yayın dünyasıyla yakından ilgilenmiş, gerek yazdığı eser ve makalelerle gerekse tercüme faaliyetleri ile büyük hizmetler ortaya koymuş ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde önemli görevler üstlenmiş olan Mustafa Rahmi Balaban'ın hayatını ve eserlerini ortaya koymaya çalıştık. Düşünürümüz olağanüstü bir dönemde yaşamıştır. Meşrutiyet'in ilan edildiği, kurtuluş savaşının yapıldığı, yeni bir sistemin kurulmaya çalışıldığı ve yeni kurulan devletin nasıl güçlenip kalkınacağı tartışıldığı bir dönemde Balaban, hayatını yeni kurulan bu devleti maddî ve manevî bakımdan bir adım daha ileri nasıl taşıyım ülküsüne adamıştır. Kendisinin o zor dönemde bilimde, sanatta ve refah seviyesinde dünyanın liderliğini yapan Avrupa'da eğitim, felsefe, psikoloji, pedagoji gibi alanlarda eğitim görmüş olması ve birkaç dil bilmesi olaylara değişik perspektiflerden bakmasını sağlamıştır. Mustafa Rahmi'nin yaşadığı toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için önerdiği ve üzerinde ısrarla durduğu iki önemli konu vardır. Bunlardan birincisi eğitim, diğeri de ahlâktır. Düşünürümüzün eserlerine baktığımızda da temel amacının toplumun ilerlemesi ve refah düzeyinin artırılması olduğunu görmekteyiz.

Mustafa Rahmi düşüncelerini yazdığı kitaplar, makaleler, verdiği konferanslar, kırsal alanlara yaptığı gezilerdeki konuşmalar ve tercüme ettiği eserlerle ortaya koymuştur. Eğitimciliğinden kaynaklanan tecrübeyle düşüncelerini teoriden daha ziyade pratiğe dökmüştür. Bu amaçla köyleri şehirleri gezerek konferanslar vermiş ve 1940'lı yılları etkin sivil kurumlarından olan halk evlerinde bizzat görev alarak düşüncelerini eyleme dönüştürmeye çalışmıştır. Çocukluk yıllarında başlayan girişimci ve eyleme dönük hayatı ölünceye kadar da devam etmiştir.

Balaban'ın fikrî hayatında yaşadığı dönemlerin önemli izleri bulunmaktadır. Yaşadığı zamanın çalkantılı ve hareketli olması, farklı farklı coğrafyalarda yaşamış olması ve beslendiği kaynakların çeşitli olması

düşünürümüzün fikirlerinde de zaman içinde ciddi değişimlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Düşüncelerindeki bu değişimler zaman zaman tezat olarak algılanmıştır. Aslında tezat olarak algılanan bu durum, düşünürümüzün yaşadığı mekân ve zamanın şartlarıyla alakalıdır. Bu nedenle düşünürümüzün fikirleri değerlendirilirken yaşadığı dönem göz önünde bulundurulmalıdır.

Düşünürümüz yaşadığı dönemin zorluklarına rağmen kırka yakın kitap yazmış, elliye yakın kitap tercüme etmiş, farklı dergi ve gazetelerde sekiz yüze yakın yazısı yayımlanmıştır. Bu eserler balabanın birikimini göstermesi açısından önemlidir. Biz de tezimizde Balaban'ın hayatını ve eserlerini aktardıktan sonra, onun ahlâka dair eserlerinden hareketle ahlâkî düşüncesini ortaya koymaya çalıştık.

Mustafa Rahmi'nin ortaya koymaya çalıştığı ahlâk anlayışı, bütün dinleri kuşatan ve insanın ve yaşanan toplumun mutluluğunu amaçlayan bir ahlâk anlayışıdır. Bu nedenle düşüncelerini ifade ederken ilk dönem filozoflarından başlamak üzere ilahî dinlerin ve çağdaş düşünürlerin ahlâk ilkelerini referans göstermiştir. Özellikle Müslüman Sesi dergisinde yazdığı makalelerde de İslâm dininin ahlâka verdiği önemden ve Müslüman âlimlerin ahlâk konusu ile ilgili düşüncelerinden sıkça bahsetmiştir. Bu manada Balaban ahlâkî düşüncelerini temellendirirken ilahî dinler, filozofların düşünceleri, psikoloji ve eğitim ilimlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Düşünürümüz insanın bireysel olarak uyması gereken ahlâkî öğretileri ifade etmekle beraber asıl üzerinde durduğu konu, insanın içerisinde yaşadığı topluma karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklardır. O, bütün dinlerin ve felsefelerin insanı yeryüzünde mutlu etmeyi amaçladıklarını, insanların da bu amaca uygun bir yaşantı ortaya koyması gerektiğini belirtmiştir. Balaban insanı akıl ve irade sahibi ve bütün yaratılmışların en değerlisi olarak gördüğü insanın kendine, yaşadığı topluma ve yaratıcıya karşı sorumluluklarının olduğunu hatırlatmaktadır.

Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâk anlayışı toplumun gelişmesi için gerekirse insanın kendini feda etmesi mantığına dayanmaktadır. Ona göre bir eylemin ahlâkî olması için, hiçbir çıkar gözetilmeksizin, sadece toplumun menfaatleri için yapılmış olması gerekir. Eğer eylem toplum için yapılırsa o

zaman ahlâkî olmuş olur. Bu manada Mustafa Rahmi toplumsal ahlâk diyebileceğimiz bir ahlâk anlayışını geliştirmiştir. Düşünürümüz idealindeki ahlâkî anlayışı ifade etmekle beraber, realiteyi de göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle insanların toplumun menfaatlerini kendi menfaatlerinden üstün tutacağı bir ahlâki yapıya ulaşabilmeleri için belirli aşamalardan geçmeleri gerektiğini düşünür. Ona göre bazı insanlar heva ve heveslerine kapılıp hayvanî ahlâk diye isimlendirdiği ahlâkın en alt düzeyinde kalırken, kimisi ilk insanın gelişmemiş olan ahlâk seviyesinde, kimisi olaylara ve çevresine duyarsız bir yapıda olabilmektedir. Balaban'ın arzuladığı ahlâk anlayışı kendini toplumu için feda edebilecek bir aşka sahip olmaktır ki o da ahlâkın en üst derecesi olan fazilet ahlâkıdır. Düşünürümüz böyle bir ahlâki değere sahip olmak kadar, elde edilen bu ahlâkî değerın korunması gerektiğini de düşünmektedir. Bu amaçla ahlâki değerlerin korunması için yetkililer tarafından uygun kanunların yapılması, bu değerlerle ilgili kamuoyu oluşturulması, toplumu ahlâksızlığa itecek durumlara karşı yaptırım olan cezaların öngörülmesi, insanların içlerinde var olan vicdan ve din duygusunun harekete geçirilerek onları erdemli birer şahsiyet dönüştürmesi için birer müeyyide olarak kullanılması gerektiğini ifade eder.

Mustafa Rahmi, toplumsal olarak ahlâkî bir hamlenin yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bunun içinde birbiriyle sıkı ilişkisinin olduğuna inandığı din ve ahlâk ilkelerinin vasıflı insanlar tarafından belli bir program ve yöntem çerçevesinde verilmesi gerektiği hususu üzerinde özellikle eğilmektedir. Düşünürümüz bu eğitimin gerçekleştirilmesi için aynı zamanda bir eğitimci olarak ahlâk eğitiminin usul ve yöntemlerini de ortaya koymaktadır. Bu manada ahlâk eğitiminin gerçekleştirilebilmesi ve küçük yaşlarda insanların ahlâki eğitimlerini tamamlamaları için önerdiği okullarda iyilik dernekleri ve tatil iyilik dernekleri gibi uygulanabilir örnekler göstermektedir. Balaban, ahlâk gibi önemli bir konunun cahillerin elinde kalmaması için, ahlâk konusunun akademik düzeyde ele alınması gerektiğini bunun için de ahlâkî eğitiminin ilkelerini akademik olarak belirleyecek olan halk eğitim enstitülerinin kurulmasının gerekliliği üzerinde özellikle durmaktadır.

Balaban, fazilet ahlâkı olarak nitelendirdiği ideal ahlâka ulaşabilmek için herkese bir sorumluluğun düştüğünü belirtmektedir. Çünkü Mustafa Rahmi

Balaban, ahlâka dair eserlerinde ideal ahlâk olarak gösterdiği fazilet ahlâkına sahip bir toplumun oluşabilmesi için devletin, hükümetin, toplumun ve fertlerin çabalarıyla meydana getirilebileceğini düşünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı – Ahlâk Dersleri*, Ankara: Nur Yayınları, 1991.
- Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Vadi Yayınları. 1994
- Aydın, Mehmet, “Ahlâk” *DİA.*, c.II, 1989, ss.10-12.
- Balaban, Mustafa Rahmi, *Ahlâk*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339-1342.
- , “Asri Terbiye ve Maarif- 13: Büyük Adamlar Yetiştirmek” *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1923, s.6.
- , “Cemiyetlerde Bozukluğun Sebepleri”, *Müslüman Sesi*, sy.22, 1950, ss.12-13.
- , *Çağdaş Medeniyetin Kökleri*, İzmir: Suhulet Matbaası, 1953.
- , “Din”, *Müslüman sesi*, sy.13, 1949, s.16.
- , “Din Nedir”, *Müslüman Sesi*, sy.77, 1953, s.7.
- , “Din Hakkında Tarihin Sözü”, *Müslüman Sesi*, sy.3, 1949, ss.4-5.
- , “Din ve Terbiye-1”, *Müslüman sesi*, sy.58, 1952, ss.6-7.
- , “Dini Hayatın Amaçları”, *Müslüman Sesi*, sy.78, 1953, s.5.
- , “Dini Terbiye Hakkında Başkanın Konuşması”, *Müslüman Sesi*, sy.18, 1949, s.5-6.
- , “Felsefe Bakımından Ahlak ve Din”, *Fikirler*, sy.240-241, 1952, ss.11-17
- , *Filozoflarla Bir Saat: Muhtasar Felsefe Tarihi*, İstanbul: Gayret Kitabevi, 1947.
- , *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Mearif*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339
- , “Gerçek Saadet”, *Fikirler*, yeni seri.34, 1960, ss.1-3.
- , “Garp Medeniyetinin Ahlâk Kökleri-2”, *Fikirler*, sy.154, 1937, s.4-5.
- , “Hilkatin Gayesi Hakkında Kur’an-ı Kerim ile Bugünkü Telefializm Felsefesinin Birliği”, *Müslüman Sesi*, sy.12, 1949, ss.3-4.
- , “İnsanın Fıtrati”, *Müslüman Sesi*, sy.71, 1953, ss.4-5,13.
- , “İman ve Bugünkü İlim”, *Müslman Sesi*, sy.60, 1952, ss.3-5.
- , “Kıymetler Meselesi”, *Müslüman Sesi*, sy.69, 1952, s.2-3.

- , “Modern veya İlmi (siyantifik) Ahlâk -1”, *Fikirler*, sy. 151, 1937,s.5.
- , “Modern veya İlmi (siyantifik) Ahlâk-2”, *Fikirler*, sy.152, 1937, s.5.
- , “Modern veya İlmi (siyantifik) Ahlâk-3”, *Fikirler*, sy.153, 1937, s.6.
- , *Ruhiyata Medhal*, Matbaai Amire, 1339.
- , *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim-Ahlâk-İman*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- , *Tarih Boyunca Ahlâk*, İstanbul, Gayret Kitabevi, 1949.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- , *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- , *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Çağrı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul: İFAV. Yayınları, 1989.
- , “Ahlâk” *DİA.*, c.II, 1989, s.1.
- , “İrade”, *DİA.*, c.XXII, 2000, s.380.
- Erdoğan, Mustafa, “Medeni Hukuk” *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat. 2005
- Ertan, Veli, “Balaban” *DİA.*, c.V, 1992, s.1.
- Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Mısır: c.III, s:49, 1302.
- Günay, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Felsefe Tarihçiliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Gürsoy, Kemal, “Lâiklik”, *DİA.*, c.XXVII, 2003, ss.60-61.
- Kant, Immanuel, *Pratik Usun Eleştirisi*, çev. İ. Zeki Eyüpoğlu, İstanbul: Say Yayınları, 2002.
- Karaman, Fikret - Paçacı, İbrahim - Canbulat, Mehmet - Gelişgen, Ahmet - Ural, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB. Yayınları. 2006.
- Karaman, Hüseyin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, Rize: STS Basım, 2010.
- Küçükcan, Talip, “İlim”, *DİA.*, c.XXII, 2003, s.63.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Talim ve Terbiye Dairesi Arşivi; Talim ve Terbiye Kurulu Karar Defteri*, 25, Haziran 1929-82 ve 14 Temmuz 1932/114nolu kararlar.
- Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası, İstanbul, Tıpkı Basım, Milli Eğitim Basım evi, 1991.

- Milli Eğitim Bakanlığı Üçüncü Maarif Şurası, İstanbul, Tıpkı Basım, Milli Eğitim Basım evi, 1991.
- Milli Eğitim Bakanlığı Dördüncü Maarif Şurası, İstanbul, Tıpkı Basım, Milli Eğitim Basım evi, 1991.
- Soykan, Ömer Naci, “Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklımıdır” *Değerler ve Eğitimi*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2007.
- Şahin, Mustafa, *Hayatı ve Düşünceleri İle Mustafa Rahmi Balaban*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2005.
- Şahin, Mustafa ve Şahin, Semiha Kalyoncu, *Mustafa Rahmi Balaban Hayatı, Eserleri, Mektupları ve düşünceleri*, İzmir, BERKSAV Yayınları, 1995.
- Toprak, Burhan, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2006,
- Uludağ, Süleyman, “İlim”, *DİA.*, c.XXII, 1991, s.3.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- , *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki “İlim”, *DİA.*, c.XXII, 2000, s.8.
- Yıldız, Kemal, “Sorumluluk” *DİA.*, c.37, 2009, s.380.

ÖZET

MUSTAFA RAHMİ BALABAN'DA AHLÂKÎ DÜŞÜNCE Ahmet BULUT

Yüksek Lisans Tezi: Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Hüseyin KARAMAN

Haziran 2013, 129 Sayfa

Bu çalışma Mustafa Rahmi Balaban'ın ahlâk anlayışını incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma önsöz, giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Önsözde araştırmanın yöntemi ve çerçevesi belirlenmiştir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı ve kaynakları belirtilmiştir. Birinci bölümde Balaban'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Balaban'ın ahlâk anlayışının genel karakterini ortaya koymak amaçlanmıştır. Üçüncü bölümde ise Balaban'a göre din ve ahlâk eğitiminin önemi ve ilkeleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın sonuç bölümünde tezde ortaya konulan düşüncelerin genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mustafa Rahmi, Balaban, Ahlâkî düşünce, Din, Din Eğitimi, Ahlâk, Ahlâk Eğitimi,

ABSTRACT

Ethical Thought in Mustafa Rahmi Balaban

Ahmet BULUT

Master's Thesis: Department of Philosophy and Religious Studies

Adviser: Hüseyin KARAMAN

June 2013, 129 Leaf

This study has aimed to research Mustafa Rahmi Balaban's views on morals. The study consists of preface, introduction and three sections. At the preface, method and frame of the investigation are identified. At the introduction, area of research, its importance, its purpose and its resources are indicated. At the first section, there are informed about Balaban's life and works. At the second section, it is aimed to determine the general characteristic of Balaban's views of morality. At the third section, important and principles of religious and moral education are tried to be examined in the frame of Balaban's views.

In the conclusion of the study, the views expressed in the thesis are generally evaluated.

Key Words: Mustafa Rahmi, Balaban, Moral Consideration , Religion, Religious Education, Moral, Morals Education.

ÖZ GEÇMİŞ

08.07.1973 yılında Ardahan İli, Merkez İlçesi, Çetinsu Köyünde doğdu. İlkokulu Çetinsu Köyünde, Ortaokulu Ardahan İmam Hatip Lisesinde, Liseyi Gebze İmam Hatip lisesinde okudu. 1994 sensinde İmam Hatibi bitirdi ve aynı sene Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. Üniversitenin birinci sınıfın ikinci döneminde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine yatay geçiş yaptı. 1999 da lisans eğitimini tamamladı. Eğitimi boyunca okul içinde ve dışında bazı ilmi ve kültürel çalışmaların içinde yer aldı. 2011 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Felsefesi alanında 2011 yılında yüksek lisansa başladı.

1999-2003 yılları arasında vekil öğretmenlik, vekil İmam-Hatiplik, Spor kulüp müdürlüğü ve TBMM’de danışmanlık görevlerinde bulundu. 2003 yılında Edirne ili Hafsa ilçesi Taptık köyüne İmam-Hatip olarak atandı. 2005 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Pendik Haseki Eğitim Merkezi İhtisas kursunu kazandı. 2008 yılında kursu bitirdi. 2008 yılında Düzce ili Gümüşova ilçesi Merkez Camiine İmam-Hatip olarak atandı. 2010 yılında Artvin İli Arhavi İlçesine Vaiz olarak atandı. İmam Hatiplik ve Vaizlik yaptığı dönemlerde cezaevi, ilköğretim ve İmam Hatipte meslek derslerine girdi. Halen Artvin’in Arhavi ilçesine Vaizlik görevine devam etmektedir.

Ahmet Bulut evli ve iki çocuk babasıdır.